

MPAT

Часопис за књижевност, уметност и културу

година VI књига VI свеска XXIII септембар 2010

Траг - Часопис за књижевност, уметност и културу
Излази 4 пута годишње

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Магдолна Увалин

Главни и одговорни уредник

Небојша Деветак

Уреднички во

Бранислав Зубовић (*оперативни уредник*), Мирослав
Алексић, Благоје Баковић, Момчило Бакрач, Слободан
Елезовић, Емсура Хамзић, Никола Шанта, Павле Орбовић,
Светислав Шљукић (*ликовни уредник*)

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“
21460 Врбас, Маршала Тита 87
Тел/факс +381 (21) 707-566
www.biblvrbas.org.rs ; *e-mail*: casopistrag@sbb.rs

Штампа

Штампарија „Будућност“, Нови Сад

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

350 примерака

*Часопис се финансира из буџета СО Врбас и
ПСОК АП Војводине.*

Рукописе слати у електронској форми.

Илустрације у овом броју:

Драган Стојков

САДРЖАЈ

ѿраѿ ѿезије

Томислав МИЈОВИЋ.....	5
Дара СЕКУЛИЋ.....	9
Драѿан ДРАГОЈЛОВИЋ.....	12
Дејан ЂОРЂЕВИЋ.....	16
Милуника МИТРОВИЋ.....	19
Ненад ТРАЈКОВИЋ.....	23
Драѿољуб ЈЕКНИЋ.....	28
Миомир ДАНИЧИН.....	31

ѿраѿ ѿрозе

Ранко ПАВЛОВИЋ.....	34
Срђан ВОЛАРЕВИЋ.....	39
Саво СТИЈЕПОВИЋ.....	55
Чедомир ЉУБИЧИЋ.....	64
Снежана МИЛОЈЕВИЋ.....	72
Слободан ШКЕРОВИЋ.....	80

ѿраѿ на ѿраѿу

Бојан ЈОВАНОВИЋ.....	84
Мирко ДЕМИЋ.....	98
Сѿојан БЕРБЕР.....	110
Јелена Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ.....	129
Радослав БУКУМИРОВИЋ.....	133

ѿраѿ орудих

Јосиф ГРОДСКИ.....	139
Панѿелејмон КУЛИШ.....	147

шра̄ надахнућа

Јелица РОЂЕНОВИЋ.....153

шра̄ шичишаванја

Анђелко ЕРДЕЉАНИН.....162

Жарко БУРОВИЋ.....165

Радамила ГИКИЋ ПЕТРОВИЋ.....169

Милица ЈЕФТИМИЈЕВИЋ ЛИЛИЋ.....171

Миљан ДЕСПОТОВИЋ.....174

Радиша ДРАГИЋЕВИЋ.....179

Слана СМИЉКОВИЋ.....182

шра̄ наслеђа

Милан МИЦИЋ.....185

Томислав МИЈОВИЋ

БЕО КАМЕН ДАР ЗА ДОДИР

Вајару Дражиши Обрадовићу

Бео камен
а у њему сачуван је дах удахнут
па из њега израњају
обрис лица
привид лика
стас наслућен

Бео камен
дар за додир
у њему су семе и плод
обли глатки тајновити
који све би да додирну
и да буду додирнути

Бео камен
а из њега сев белице
праћакнуте изненада
из дубине у бистрину
из потаје на видело
на тренутак да потраје

Бео камен
бео белег
из масивне стене пребег белоглави
дозван немо у самоћи белом чежњом
и топлином из потребе за топлином
за белином бранитељком
пред црнилом и празнином

Бео камен
пробуђен је из сна мрвог скамењеног
да би био у будном сну сан досањан
и исклесан и изглачан да озари

Бео камен
пред њим тражи беле речи одабране
да ко светлост уз белину пријањају
ако желиш ти о њему
било коме нешто рећи

ПРЕДЕЛИ ПРОСТРАНСТВА ПРОСТИРАЊА

Слободану Г. Јовановићу

Сад кад су се свела твоја
младаљачка ходочашћа и лутања
на нејасна и све ређа присећања
на зурења попут сужња кроз решетке
у екране ТВ-а и рачунара
шта би дао да си тамо
где те нема
где си био
и где нећеш више бити

Разгонећи сиву маглу заборав
сад призиваш ко изгнаник
сјај предела дах пространства
простирања у недоглед
сликајући
разнеженом бојом чежње по папиру

Све у жељи да се оно
виђено и доживљено
преобрати и узлебди
у доживљај тек виђеног
досањаног

Насликани надлазе ко таласи
из даљине и давнине
многолика гола брда
узвишења и обронци
шумарци у измаглици
и планине стеновите
под растињем и под снегом

Иако је сада све то
само привид на папиру
ти га гледаш радосно и озарено
и другима показујеш
пред празнином насртљивом
са свих страна

ТРАГОВИ

Ђорђу Илићу

У житком блату сасушене баре
трагови барске птице
њеног слетања и узлетања
претраживања и потере за пленом
у нужди опстајања

Трагови птичијег гацања по блату
као да су запис некаквим сликовним писмом
из кога сазнајеш
да је туда некад
птица била и прошла

И ти се трагови пред тобом
кад их пажљивије гледаш
преображавају
па ти личе на птице у лету
у низу једна за другом
или на читаво јато
које уплашено узлеће

Хоће ли се и твоји трагови
по песку по пепелу по води по муљу
по траговима претходника
куда си опчињен и замишљен
и са страхом и лутајући пролазио
ти покушаји приближавања свему
и зближавања са свиме
дозивања и одазивања
саосећања и блискост са блиским и удаљеним
доброта намера топлота додира
пронађеног урађеног понуђеног
надношења над бездан заборав
и казивања у ветар
хоће ли се и у шта преобразити
у какав знак у какво значење
и призвати те одсутног
и подсетити било кога
на тебе после тебе

РОНИТИ

Ронити је стићи тамо пре себе
из себе у себе
проћи кроз забрањено или заборављено
и прећи из света белог
у свет подводни и загонетни
у чијем се огледалу све огледа
наглавце и другачије
па изронити оданде као да узлећеш

Ронио си некад на дах до изнемоглости
у вирове родне реке
надмећући се дечачки сам са собом
и страхом од непознатог
само да допреш до дна и дотакнеш га
па израњао дарован и умножен
и дубине су постајале део твог света
а ти њихов

Ронио си у раскош морских увала
на дну којих ти се невиђено
по први пут и можда само тад показивало
и израњао усхићен
што си баш ти баш ту баш тад ронио

Ронио си и остајао без даха
у свет древни удаљени и ишчезли
међу алге и корале недоступног
наслућеног измишљеног описаног
у песничке омаглице и опсене
саткане од живих речи
а свака би својом малом душом
твоју чежњиву душу
препознала пригрлила освојила

Па и сада подсећањем
како си и где си све ронио
зарањаш у све дубљу
и хладнију и мутнију воду
својих давних дана
како би дотакао бар талог
онога што је било што си био

Дара СЕКУЛИЋ

ДАХ ПРОШЛОГ

Дрвеће је бијело пролистало,
засањано дисати престало;
и коријење успавано сања,
бијели свијет изнад црног грања.

Дрхти часак када ће да склизне,
кад пупољак прво сунце лизне;
нема вјетра који ће га стрести,
топла зрака кап ће му замести.

Хвала теби небо што ми даде,
да доживим ове дане сњежне;
загледана у крхке дограде -
старости тихе стопе, њежне.

У КРУГУ СНА

Запамти то што сањаш, тај сновни
сажетак своје збиље; и убоги умом
сањају, сни су блажено изобиље -

на цвјетној кошаници, или јагодњаку
љета, преко којег свој крст савладаваш
док четири краја, унакрст оптрчаваш.

Можда у три кута сањаш, из свог,
невидљивог у квадрату, гдје си стала;
три си пута једну љубав у сваком
углу четворокута, отплакала.

Предуго је потрајао и сан у кругу,
кружно који се одвијао, вртио твоју
тугу, попут бола је савијао.

Опна танка, пуна боја, сјена угашених
свијећа, прснуће кроз жути пламен
јава твоја, од пробуђене хучне воде,
и сасушеног шушња цвијећа.

У КРУГУ ВРЕМЕНА

С краја уличице, у двориште увучена,
јави ми се кад год прођем, кућа
једна из времена Андрићеве Госпођице.

Њене одаје су затамњене, завјесама
сакривено замишљено чело посно;
коса увијена, чека неко да избије
издалека у неке зоре, у јутро росно,
и покуца у прозоре.

Стидим се да завирим у њене дане,
иза косе ограда, али ја себе видим
у ноћи озвјездане, и у предворју на
ормару старинскоме, према тавној
таваници, витороге јеленове.

Шешир смеђ, на ободу украсна иглица
према јелењем рогу савијена, вијек
већ очекује, косу да одвије госпођица.

ИЗГУБИЛА СИ ВЈЕРУ

Ти си одавно изгубила вјеру,
и вјера је прерано остала без тебе,
али је ниси дала за вечеру,
ни продала за перје поврх себе.

Да си умјела себе заварати,
тонула би у причицу, бајку,
и могла би у јаду зазвати
вјечног оца и пресвету мајку.

Овако си на земљи сироче,
али на небу сирота нећеш бити,
давно залутало божије нахоче,
и очев ће се трног вијенац скрити.

У КРУГУ ЉУБАВИ

Љубав исцрпи, а мржња
је неисцрпна, у њој људи и осиједе;
љубав храни, мржња себе саму једе.

Покушај дијете то да схавтиш,
од љубави се одбрани,
и кад дође невријеме, излаза сехвати;
живот чувај, љубави збаци време.

Да бјежиш, бјежиш, дијете моје,
у нади да ћеш негдје доћи, понеси
мржње сјеме своје,
од ње побјећи нећеш моћи.

И запамти гдје си пао,
на злу потку душе своје
да га не би посијао.

ЈЕДНОГ ДАНА НАПИСАЋУ ПЈЕСМУ

Пјесму ћу једног дана написати.
Ја живим за тренутак тога.
У тој пјесми морам исписати
судбину дату ми од бога.

Пјесма ће ми доћи једног јутра,
поништити сванућа ранија.
И ја никад више нећу моћи,
своју пјесму упутити на сутра.

Једне ће ноћи пјесма покуцати,
узбунити жиле куцавице,
пробудити ме, и ја нећу знати
гледам ли своје или пјесме лице.

Једног дана пјесма ће ме звати
као што се дозива љубав прва.
Самотну, ко ће је прочитати,
кад ја будем пјесме мртва мрва.

Драган ДРАГОЈЛОВИЋ

НЕМОГУЋИ СВЕТ

АКО СИ СПРЕМАН

Ако си спреман,
увек ћеш умети да нађеш
велике ствари у малим стварима,
тамо одакле започињу
и где се враћају,

и тако прихватиш
један од непроменљивих
закона света.

А потом се хвали
шта си све од живота научио.

ВЕЛИКИ МЕСЕЦ

Ово је велики и прави,
а не градски месец;

колико је удаљена
ова златна тишина
ведре ноћи
од буке града,
како се са овог
тихог узвишења
добро види свет!

Ако даље набрајам
морам поменути
звуче ноћи
који буде језу,
писак ноћне птице
са дрвета недалеко,
рзање коња
који галопира небом,

и да неки топли прсти
дотичу бол
који се шири светом.

ПОГРЕШНО ВРЕМЕ

У једној тишини започиње
друга тишина,
у једној речи
друга реч,
разговор немушних уста
прелива се преко уснуле воде.

У кругу којим се крећеш
назире се мучилиште
у коме је заробљена мисао
која трага за светлошћу
залуталом међу руине година,

док се нади и сновима
подсмехује сат
који откуцава погрешно време.

БЕЗ ТРАГА

Живећи усамљено и изоловано
спасићеш се, али не сасвим,
од болних удараца,
од превртљивих и похлепних
које чујеш на све стране
као буба швабе у тамној ноћи
по угловима стана.

Као самотник, ипак,
нећеш се спасити беде
свог времена,
али можеш стећи способност
да постанеш сенка
отпорна на буку света,

способна да лако прелази
из једне у другу обману,
из замке у замку,
тамо где и време бива уловљено,

где ни оно, ни сенка
не остављају трага.

ВИРТУЕЛНО ПУТОВАЊЕ

Водићеш свог верног друга,
пса чувара,
трчаћете кроз парк,
кроз суво лишће и касне звезде
прохладне јесени.

Поред вас ће пролазити
други људи,
а пси се лајањем поздрављати.

Мислићеш о новом компјутеру,
о адреси преко које се шаљу поруке
у прошлост, у будућност,
на све стране.

Зашто да не пошаљеш слике
себе и пса како поскакујете
по трави која почиње да мрзне
када у сваком тренутку
можете стићи у било који
крај света,
не померајући се из места боравка,
не удаљавајући се од своје смрти.

ДРВЕЋЕ КАО ЉУДИ

Дрвеће је слично људима;
сваки камен је као људско биће,
сваки трн, свака смрека, коприва,
свака травка, сваки цвет,
сви сањају исти сан
о вечности,

сан који се
од почетка света обнавља,
али још нема доказа
да је стигао до онога
ко би требао да га чује.

ТРЧАЊЕ ПО МЕСЕЧИНИ

Трчаћеш по месечини,
кроз траву на коју није пала роса,
утркиваћеш се са сенкама платана,
дуж дрвореда без лишћа;
сећаћеш се времена
када си истом стазом пролазио
са неким кога нема.

Трчаћеш по месечини сам,
а затим ће те твоја сенка претећи
и наставити даље
дајући ти знаке да је следиш
док не стигнеш пред капије града
у коме си живео.

Нећеш више имати мира
ниједне ноћи.

НЕИЗГОВОРЕНО

Уместо песме,
ту је само бео папир –

речи као да су залутале
у погрешна значења,
изгубиле путеве,
не умеју да се појаве
и кажу
како неизговорено
највише крије,
најдубље боли.

Дејан ЂОРЂЕВИЋ

МИСЛИМ Д' Т'КОЈ ТРЕБА

Голем живот не с'м проживеја
Нит с'м голем свет прошеја
Слушаја с'м које стари орате
Па с'м у овуј главу тумбаја
И с'с т'ј памет с'м се служија
Немој никој д'ви л'же
Да се научен родија
Него је сваки кроз живот учија.

С'с памет долеко не с'м отишеја
Големе школе не с'м иузчија
Помагаја с'м, поштуваја и волеја
Нек'д с'м можда и погрешија
На кућу срам не с'м нанеја
Децу и родбину не с'м осрамотија
Не с'м се разбацуваја и големија
Љуцки и скромно с'м живеја.

С'с политику не с'м се бавија
Порез и друге дацбине с'м плаћаја
С'с државу се не с'м тужија
Што с'м узимаја поштено с'м врћаја
Голем верник не с'м бија
У Бога с'м веруваја, цркву поштуваја

Не знам, мислим д' т'кој треба
Колко с'м пос'дија толко изникнуло
Добро с'м чинија, добро ми се врнуло.

НЕ СЕ СВЕТИМ

Куј заслужи он нек си испашта
Што помисли у шију нек види
Нек си своју главу осрамоти
Он'ј горе нит копа нит оре
Него гледа куј које работи.

Н'овај свет се свашта накотило
Цел д'н седив, планирав и маштав
Не размишљава које ће урадив
Они грешив а деца испаштав.

Човек си је здаден за несрећу
У живот с'м много т'кви среја
Не се светим с'мо ви казујем
Па си ћутим, пазим и верујем.

СВЕ СЕ ЗАБРАВИЛО

Забравила држава на војску
Забравили сељаци на њиве
Забравили попови на Бога
Забравија човек на човека.

За огњишта нејћев ни да чујев
Фамилију више не познавав
На деду су заборавили име
Нит се женив, нити се удавав.

Од аљаво дрво нема корис
Почував га па га исечеју
У црљиву јабуку не гледав
Изабена не мож да се чува.

Забравило се, све се забравило
С'д се живот живи на широко
З' оној време мож с'м д' жалимо
Доле тврдо, нагоре високо.

НИШТА ОД ЧОВЕКА

Човек је с'мо за муку здаден
Т'кој се роди т'кој отидне
Цел живот работи, зарађује, штеди
Буса се, компири, свети, подваљује
А не знаје јадан које ће јутре буде.

Јутре ће плачу, ће га сажаљују
Ће реде, ће премирав, ће ги поврћујев
А сви ће си своју мују оплакујев.

Куј га нема без њега се може
Никој по никога неје умреја
Ако је, цел живот за другога радеја
И никој ништа неје однеја
Све што је стекја све је оставија
Гол се родија, обучен отишеја.

Овој ви казујем да неки чује
Све се продава, све пазарује
Куде Бога протекција нема
Ништа не вреди, он се не подмићује
А сви старимо, никој се не подмлаћује.

СВАКА СТАРОС РАЧУНИЦУ ПРАВИ

Свака старос рачуницу прави
Кво се стекло, има ли за децу
Ни побратим ни кум не с'м бија
Правила се кућа, шупа, штала
Цел живот с'м на њи посветија
Па си мислим куј ће каже фала.

К'кво ми је, никој не питује
Тешко ми је и све ме је стегло
Све с'м болан, никој не верује
Што се каже, од добро побегло.

Што отиде, више се не врћа
Колко имаш, толко би да имаш
За човека ник'д неје доста
никој Бога неје уватија
а к'д умре сви га сажаљевав
„Бог д'прости, б'ш је добар бија“.

Милуника МИТРОВИЋ

ЕЛЕГИЈА ЗА СИНГЕРИЦУ

Гвоздена глава
као црни цвет
шиваће *Синџер* машине
клонула је

Анемично сунце
кроз прозорско стакло
залуталим зраком
узалуд покушава
да јој згреје укочено чело

Занемело од жеље
колико и њено тело
стамених сапи
за гипким ритмом
додира прстију
господарице верне

Јер старинска ова лепотица
окрзнутог сјаја
као да већ зна
да јој се вратити неће
ни телом ни ликом лептирице
њена усудна шваља
а ипак немогућем
препуштена је да се нада

Само би она
попут оргуљашице посвећене
смрвила тврдоглавост
гробљанске тишине храма
ове собе и небеса

Једним лаким покретом
као мантром откочила
ручицу зарђалог точка
спремног на нови
кас игле по сукну и свили
трасама невероватних замисли

Поново извела
фугу јединственог бруја
инструмента и мајсторке
у беспрекорном сагласју

Успут узлетајући
до неслућене лествице
прецизним соло каденцама
дрхтавим од радости гласом

Како би обасула
своју хранитељку
Синђерицу
некада диву славну
Коју више
ни претрпани депои музеја
погледати неће

REQUEM

Њен живот
тако нагло је стао
као зли плъусак

У тишину
заклопило се лице
као управо свршена књига

Раздрга прса поднева
у смрском огледалу
измакла сваком облику

Од неподношљиве срче
тог зимског дана
остала је моћ сенке
Урота тренутка

Од распрелог крика
гласне слике
ова моја слова
Капи свега

Такође сенка

ШВАЉА

Мајци

До грла одевена
у нагост сећања
Огрнута шалом
преко главе много виђеног
са преливом пастелно тмурним

Једино брош
неугаслог сјаја
боје срминог ока
цакли њене груди
и веже у мртви чвор
градиво недосањано

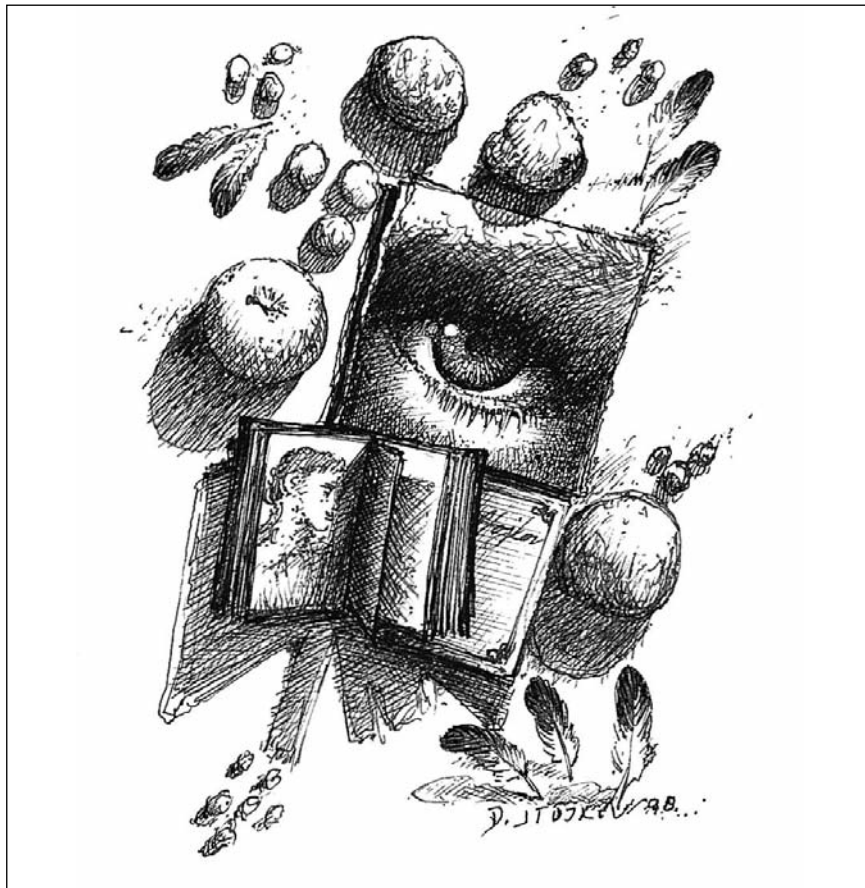
Искрзани
бледи пешеви преосталог дана
опшивени црним сомотом
растежу се у бескрај
низ опуштене лактове
као пипци сипе

По цео дан зуре тако
пред невидљивим огледалом
у свој лик младе девојке
с којом се у монологу
неуморно разговара

И јесте
и није ова старица
моја мајка
већ нека усудна шваља
моме властитом животу
одвише позната

Помишљам
гледајући како незадрживо
у себе саму сва ураста
Док из уста огледала
потмули амбис
њене смрти се отвара
Као олујни облак
одасвуд пристиже
и обе нас надраста

Безречна сад
и нетелесна
иста она млада девојка
налик мојој Шваљи
гласом патње ме
уза се још чвршће
занабек прикива

Ненад ТРАЈКОВИЋ

БЕЗВРЕМЕНСКА ПЕСМА

Не стај на ветрометину
уличних пролазника. Губе
те људи у одбеглим видицима.
Аријада је узалуд бацила
крупко. Мирис зумбула и
горских љубичица сањају те
у полену. Лептир те уљуљао
крилима; пренео тетоваже
завидних кругова.
Не стај међ стенама. Једна
одавно мучи се,
ти мењаш јој постојање.
Поједи багремов цвет,
јер трн те неће ујести;
пред тобом савијају се чкаљеви.
Маслачак ти купку спрема.
Уместо хаљине
орхидеје ће те заденути
да латице засијају.
Ка пешчаној земљи да
се запутиш, трава ће ницати
пред тобом, да те камење
не би жуљало.
На моме хоризонту да се нађеш
спалио бих ти природу.

СПАСИ СЕ

Баци моју фотографију.
Пожутелу, излизану.
Негатив није дао
ништа добро. Себично је победило.
Не клањај се идолу. Лажно божанство

држиш крај срца.
Баци и крени
где прангије и куршуми лете.
Прече ћеш живети.
Не храни се из земље.
Сасеци жиле раширене
у егоцентричном кругу.
Погледај своју кожу,
лишајеви се изродили.
На левом и десном рамену
ти стојим. И опет говорим
- спаси се. Ничице поглед
ка земљи ти тежи. А тамо,
растиње и трње. Ти никада не спаваш.
Пољубац те неће пробудити
и мирис те неће осетити.
Ужарени камен на сунцу
за видике што те виде,
у центру ти Арктик
дошао у госте. Пусто гостопримство,
у глави ти сликали наиву.
Заденули те плашљивом дивљачи
да уточиште нађе. Попила ти крв
и ти њој. Под црвеним месецом,
зелана стојиш. Змија ти се смеши с гране.
Бацам ти со и лижем.
Набрекле ми усне. Пљувачка побегла.
Кроз издајнички крик шапућем опет
- бежи. С болом гледану бол,
дарујем ти пауна
И прах сам.

РЕЧИ НА ПУТУ

Ово нису речи;
ово није језик,
којим се говори.
Само пукотине
мистичног незнањства
испијене у ваздуху,
који је намамио разиграну свест.
Овде лежим
давно заборављен,
у песми која
нестаје у изговореном вакуму.
Тамо,
одакле сам поникао

нико не мари за истином;
не познају лаж.
Спознање је нешто свето
- и чему линијама
стављати крај?!

ЗАТОЧЕНИК

Затворен сам у углу
зенице твоје.
Кратковид сам
од твога наслеђа
и шашаво јурим тог
безобразно лепог лептира.
Поиграваш се
са таоцем,
шарени балони
шетају ми пред очима.
Смешиш се,
вешто заклапаш капак.
Обневидим од панике
да ме не угушиш.
Од трепавица ти
правим калауз,
браву да погодим не могу;
бестидно забацујеш главу
да ветар завијори заставу.
Трчим у лопти
или се она котрља,
одвећ ми се врти.
Не чујеш позиве у помоћ.
Ухватићу те за беоњачу
да скинем ти мрак.
Сместићу те иза седам.....
много чега.
Тражићеш ливаду,
росно цвеће,
шарене лептире...,
руке од путоказа.
Не слушаш.
Поскакујеш,
њедра ме шамарају
по испрекиданим мислима.
Заборављам
слободу, понос,
понижавам се
по ко зна који пут.

Скини ми, скини ми
окове.
Лупи ме исцеђеном грудвом
од снега и смеха.
Не видиш.
Крвава ми колена,
осећа се смрад
трулог меса.
Не хајеш.
Користиш
фењере, лампе, шибице....
одржаваш ме прикаченог на апарату.
Кружиш са свих страна
топлим дахом.
Гризеш ми врат;
костима тетовираш име,
резбариш душу.
Остављаш остатке ничега.
Прашњаве звезде
светлуцају ми пред очима.
Крећем ка тунелу
да ухватим ваздух,
да дођем до даха.
Саплићем се у ходу
од просутих облака.....

ДАР ДОСТОЈНОМ

Неодлазећу ноћ
просипа поспани месец
залеђеног језера.
Кидам сталактите
како би потекла
застала црна крв,
прочистила ваздух,
распршила посусталу наду
међу људима.
Кријем се тако дуго
да сам заборавио цинизам
међ нељудима.
Свога лика не сећам се
вероватно постоји
негде у будућности.
Исихаста сам,
у недостатку папируса и пенкала
давалац са њим у руци.
Због тога давно уснули анахорет

у кавезу сталактита и сталагмита
живи.
На агору не могу,
достојног немам.
Дариван орденом Елба
пристао сам
да не чујем призив - Песник.
Купам се у леду језера
док заробљена вода мрда,
ко да би хтела ван,
али вани нема,
и света давно нема
и дал га је било?
Само можда моја катихета
још увек нежно и немо изговара:
“...а од ово троје, најјача је љубав!”

МЕМЕНТО

Трећи пут,
окрећем пешчани сат.
Колико је сати?
Излазим,
тражим међ облаке Сунце -
одавно га нема.
Чекам вече да дође,
прође,
и почне нови дан.
Дан? Вече?
Које је доба дана?
Мрак се одавно шуња,
сенке се сударају,
дезоријентисно ходају.
Из даљине се чује
измучени глас:
- Који је данас дан?
Сабласни ветар,
чини се, сада већ,
ко да вековима низ поље завија,
ошину мученика прекором.
Пси зацвилеше, савише репове.
Сећања навиру.
Киша? Снег? Сунце?
Које је доба године?
Из испуцалих зидова,
трошних, анахроних,
зачу се шапат.
Штета... Речи су глуве.

Драгољуб ЈЕКНИЋ

ЗАПИСИ

(Хан Пијесак, 1992 – 1993)

ОНАЈ ГОРЕ

Онај горе, што бди над нама,
види ли старца који јутрос стоји на бријегу,
иза дебла, као на Маслиновој гори,
и зури у библијску пустош унаоколо?
Види ли жар неприродни -
то што је у лобањи преостало?
Руку објешену о вериге?
Камен углављен у грло,
у глас људски?
Види ли траг звјерова,
паничан, престрављен злочиним,
погубљене сјенке, поиспадали звекет ножева,
бусен сатрт испред пећине?
Шта чини онај горе?
Види ли богомоље које посрћу?
Млијеко на прагу, просуто?
Смрт у кабаници од робијашког сукна?
Или је све ово и за њега, који бди,
горе, у средишту, у тишини,
иза свих шумова, иза међа времена,
непојмљиво, ван свијести -
далеко!

НЕ ПОСТОЈИ ЗЕМЉА

Не постоји земља ако је нијеси одбранио.
Узалуд си учио да корачаш,
јер како ћеш корачати ако немаш земљу?
И узалуд си учио да садиш воће -
како ћеш га садити ако нема земље?
И плодове одакле ћеш сакупљати?
И зашто би преграђивао поток
ако нема земље коју би вода натапала?
А тек – зашто би ковао мотику, трнокоп, ћускију,
ако нијеси одбранио земљу,
и трн, и камен станац,
који увијек дочекује косу?

2

Не постоји земља, ни сунце,
ни топао јесењи дан на сунцу,
ако их нијеси одбранио.
Ако си бјежао.
Ако си рачунао да ће то други да учине.
Ако си из даљине, дрхтећи,
гледао како падају, погођени, вршњаци,
између твојих стабала.
Нема ни тебе ако се нијеси одбранио.
Узалуд показујеш руке, два ува, грудни кош,
срце, ране од клечања на кољенима,
у очима сузе,
чак и сјенку.
Све је то празно.
Тебе нема.
Ти си ништа.

КАО СРУШЕНИ БОГОВИ

Као срушени богови из неког давног свијета,
срушени и надути богови,
богови у распадању,
богови из оног времена
када је богова било посвуда,
када су се богови, у беспослици,
дозивали са једног брда на друго,
када су се гађали, такође у доколици,
камењем, облацима, сувим гранама,
лишћем стиснутим у шаку,

када нијесу ни слутили
да им, полако, измиче
библијско, метафизичко, вријеме
и долази једно друго -
без чудеса;
као богови засути тамном свјетлошћу,
лица већ навикнутих
на заглушујућу тишину;
као богови који су увукли главе
у савршени неред некретања,
иза којих су остали вода, ватра и ваздух,
којима космички шум једва дотиче бркове,
чија тијела, као сига влагу, упија земља -
тако леже -
као у епској пјесми -
између оморика,
безнадежно високих и треперавих,

3

непрозирних,
супростављених сунцу -
повијених кољена, испријечени,
окренути на бок, широких чела -
лешеву у трави,
планинској,
усред љета модрој
од студени.

Миомир ДАНИЧИН

ВОЗ СА СПОРЕДНОГ КОЛОСЕКА

1.

На железничкој станици у Бијелом Пољу
било је више путника
него запослених радника
у све три смене шумског предузећа

Нису сви могли да уђу у воз
који је клизио ка завичају
као према неком сигурном амбису
у којем их је чекао изборни штаб
са гласачким листићима
с непознатим именима

Многи су кренули да се упишу
јер до сада се ни прстом
нису макли од рођења

Неки су поверовали
да ће потписом стићи и увећати гробно место

Они који су остали на станици
касније нису могли да се сете
где су се упутили

Нису се вратили ни тамо
одакле су пошли
јер су почели да заборављају језик
кумство и пријатељство
клеветање и шпијунство
и више ћутали него што су живели

2.

А ко све беше у возу:
бројна држава
резервна
и друга добровољачка полиција
која је бесомучно претурала људе и ствари
и тражила и оно што им није речено

Један преосетљиви отац
цариник
уплашио се детета што је плакало
када су му претресали мајку
и завиривали јој под груди
под сукњу
а испод његове унезверене главе
беше извезен јастук
звездама птицама лептирима
и цветовима липе и камилице
од чијег мириса се није могао осетити
нежно упаковани бели прах хероина

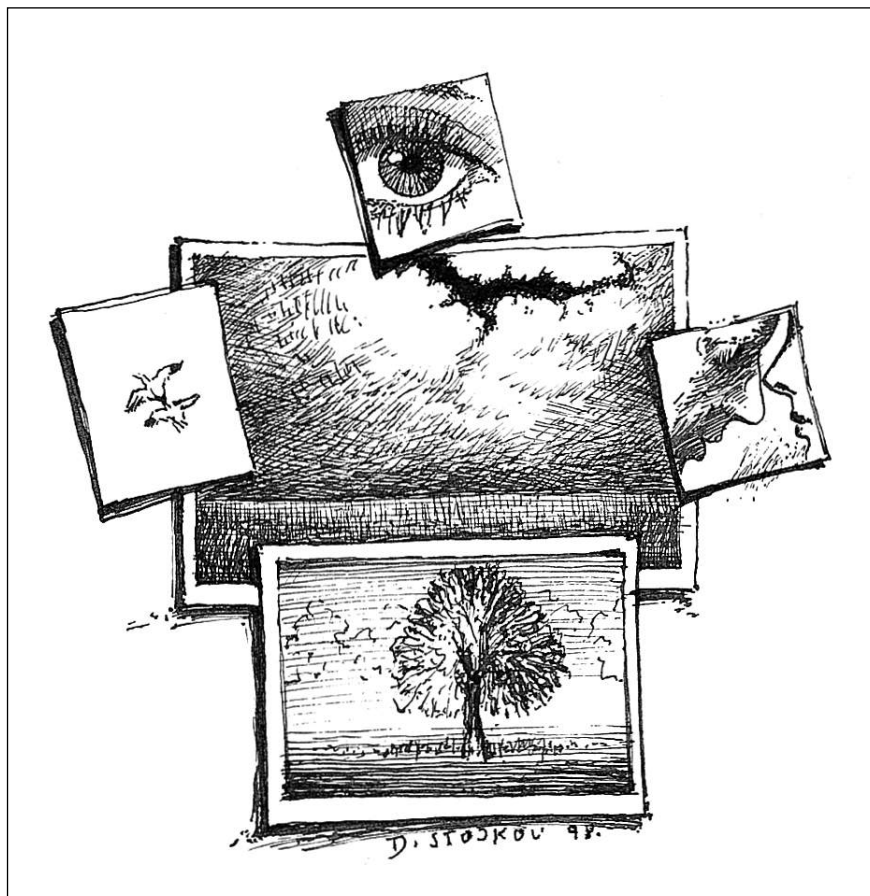
Приучени полицијски пас
нежно је облизнуо са његовог лица
две немирне веселе сузе
и на трен постао
оно некада напуштено штене
махнуо репом
према окаченој фотографији
с пејсажима Проклетија
и неких тек измилелих извора
будуће и напуштене самоће

Од најсумњивијих
ухапсили су и залисичили
високог млађаног горштак
без докумената о дотадашњем постојању
и држављанству

Из провидне руке
испала му је умрлица
којом није могао да докаже
и да се сети
да је једино у животу имао
жену нероткињу
и попадале јабуке с воћњака
из неког далеког сна

Ни до данас се није сазнало
докле је стигао зов са споредног колосека

У даљини се видело сунце
на које у то време није нико обраћао пажњу
а *цариник* се више није враћао на посао

Ранко ПАВЛОВИЋ

УЈАК ПАНТЕЛИЈА

Иза густог шљивика, од првих планинских шумарака раздвојеног само прашњавим путељком, изби тужна поворка. Човјек озбиљног, лица, погнуте главе, с качкетом у руци, као да предводи погребну поворку, водио је три ждријеџца. Трећи је био другом, а други првом привезан уздом за реп, док се узда предњег, опуштена, љуљала између његове главе и руке човјека што је споро, клецавим ногама, набадао по прашини. Главе су им биле чврсто привезане за кожане оковратнике, тако да их нису могли подизати. Свакоме је на оглаве, окићене цвијећем, било прикачено по неколико везених марама, шарених приглавака и вунених наплетака.

Василије на часак осјети радост што се стари обичај кићења шкопљеника није изгубио ни у новим временима, код нас углавном поратним, помисли. Из дјетињства памти како су селом често пролазиле колоне кастрираних ждријебаца, јер су их последије шкопљења морали неколико дана да водају, да би пребољели ране и бол због одузете мушкости, а из кућа крај којих су пролазили, жене су излазиле и на оглаве узда, уплетене у њихове бујне гриве, качиле своје рукораде, док су мушкарци у бисаге пребачене преко коњских леђа из варићака сипали зоб, да успут једу и снаже исцрпљена тијела.

Зар и ми, људи, нисмо ушкопљеници своје судбине? упита се Василије. Штроји нас ко стигне, а највише они које смо изабрали да у наше име владају оним што бисмо вољели да нам буде држава, а она то никако да постане, отима се нашим жељама као ждребица кад је, већ опасану ждријеџчевом мушкошћу, раздвајају од пастува.

Кад ушкопљени ждријеџци (а ушкопљеним се сигурно осјећао и онај што их је водио, јер кад ти пред очима таквој сили и снази као што су пастуви узму мушкост, и ти је, макар на неко вријеме, изгубиш) минуше друмом и замакоше у облак прашине подигнуте копитама, Кантару се из шумарка осмијехну Ујак Пантелија. Весело, шеретски. Објешењачки, као и увијек.

– Откуд он сад кад га нема! – оте се старцу, али брзо покуша да затоми сваку ријеч која би да изрони из стегнутог грла, док изговорене одлепршаше у прашину, одоше за коњима, можда да

покушају извидати њихове ране. – Зашто он баш сад, кад сам кренуо у потрагу за Предраговим костима?

Пантелија је био близак рођак, брат Василијеве супруге Мирјане, чест гост у њиховој кући, Предрагов миљеник откад је дјечачић проходао и проговорио. У селу су га сви звали Дотични Пантелија, а блиски рођаци, по честом Предраговом дозивању, Ујак Пантелија.

Пантелија је имао своју причу и често је, у доколици, нарочито зими, причао, додајући сваки пут понеки нов детаљ, не дозвољавајући да буде коначно уобличена, трудећи се да увијек одише свјежином и привлачношћу, као жена која, упркос годинама, новом шминком, фризуром и гардеробом, изазива знатижељне погледе:

Кад сам завршио основну војну обуку, премјестише ме у касарнску амбуланту, да чистим, износим смеће и будем докторима при руци. Ту ме дочека амбулантни старјешина, старији водник прве класе Првослав Радивојевић. Висок, сувоњав, кошчат, пресамићен у крстима као крњетак српа. Стојим у ходнику амбуланте с ранцем на леђима, пуним војничке опреме, око мене неколико војника који чекају на преглед, кад старији водник Радивојевић улети као испален из Карађорђевог трешњевог топа. Ко је овдје дотични и претпостављени Пантелија? – дрекну, гледајући негдје изнад мене, а по руксаку на леђима могао је лако знати, и знао је сигурно, да сам то ја. Војници се насмијаше у њедра и истог дана разгласише шта су чули, па ме у цијелој касарни прозваше Дотични и претпостављени Пантелија, а касније скратише то име, па само чујеш, или на касарнском кругу или из зубне, односно оне *йраве* амбуланте како вичу: Ено га, Дотични Пантелија! Долази брже, Дотични Пантелија! Носи ове прљаве завоје, Дотични Пантелија, да овдје не смрде!

Свашта сам се нагледао у тој амбуланти. Дођу млади доктори у војску, тек се искобељали из књига и школских клупа, а војници се, да би добили поштеду пред тешку вјежбу, наједу пријесног кромпира, па у њима плане ватра. Неискусни доктори им утрпају пуне руке разних прашкова и нареде да их пију и да три дана не устају из кревета, а они све побацају у прву канту за смеће, знају да ће температура проћи чим се, да простите, добро изасеру, па се здрави и снажни излежавају док њихови другови форсирају мочваре и трњаке и тешко оружје износе на високе чуке. Или, неискусан зубар, промијени по троја клијешта док ишчупа онај крњетак зуба што је остао дубоко у десни, а за то вријеме војник у столици риче као биво.

Него, оставимо то сада на страну, па да вам причам како је војска од мене направила брицу, зубара и ветеринара. Једном ми дају да бацим у смеће гомилу дотрајалих инструмената, а ја узмем зубарска клијешта и неку бритву која је у амбуланти служила уместо скалпела. Оставим то у свој војнички кофер, злу не требало, можда ће некад ваљати, нема те алатке која човјеку сељаку кад-тад не устреба. И, устребало ми. Чим сам се вратио из војске, умре Васкрсија Милодуб. Живио сам-самцат, к'о го ножни прст кад про-

вири из подераног опанка, кроз подерану чарапу. Село хоће да га сахрани, али гдје ћеш у гроб необријаног човјека? Те зовну мене, чули да сам донио бритву, и ја га некако обријем. Послије тога почну ме звати други старци, живи мислим, да их бријем, а онда и млађи људи. Купи ми касније село и машиницу за шишање, па тако, уз све друго што сам радио, постанем прави брицо.

Оним зубарским клијештима у почетку сам вадио ексере из тараба. Онда, забоље једном Остоју Чакмака зуб очњак, све му од бола очи испадају. Усред ноћи сјети се да ја имам зубарска клијешта, па залупа на моја врата. Вади, сунце ти жежено! Џаба се браним и говорим да не знам. Потегне Остоја нож иза појаса. Вади, или режем грло! Кад ти је нож под грлом, почећеш писати и кинеским писмом ако те неко натјера. И извадим ја зуб, онако у омами, а он прво крикне, па запјева колико га грло носи. Онда одјури кући и брзо се врати са дукатом у руци. Тутне ми га у руке, па опет запјева. Чули то људи, разбудило се цијело село, те се окупили око моје куће. Гледају, не знају шта се догађа. Виде мене с дукатом у руци, виде моју Миливојку на вратима с упаљеном зубљом луча и виде крвавог Чакмака како пјева. Ма, шта да вам кажем, осим да сам тако постао и зубар. Послије се не можеш одбранити од зубоболних муштерија, да не кажем пацијената.

А сада да вам причам како сам постао ветеринар. Вретенар, што би рекли наши сељани. Земља ти, нарочито када удари суша, не може дати ни колико треба за гладна уста укућана, камоли и нешто за продају. Ригловане куће и штале направио сам онима који су мислили да граде, па ниоткуд никакве додатне цркавице. Онда ти ја сам себи кажем: кад имаш онако добру бритву, Дотични Пантелија, искористи је како треба, а не само да њоме бријеш људе по селу, најчешће само за чашицу ракије! И тако почнем штројити прасиће по селу. То је баш лако радити. Ухватиш прасе, стегнеш га међу кољена, стиснеш му муда, намажеш их ракијом, пошто први гутљај из чашице отпијеш и прекрстиш се, принесеш бритву, махнеш десницом, искочи јајце, ја га одрежем, затим оно друго, онда зашијем прасећа муда, опет намажем ракијом, испијем оно што је остало у чашици и – готово. Једном тако, у дворишту Максима Пећинара, штројим чопор жироних прасаца, кад његова млада снајка уздахну: Јадне крмаче! Зашто јадне крмаче, кад прасцима режу муда и ваде јаја? упита крезуби Остоја Томаш, који ме увијек прати у том послу, само зато да попије коју чашицу. Пустите ви њу, зна она шта прича! промрси на то стара Максимова жена, младина свекрва, па шмугну у кућу. Да знате, нисам ја гадљив човјек. Кад накупим тако пуну чинију прасећих јаја, тутнем их домаћици у руку, кажем јој да их разреже по средини, да не прасну као бомбице, па да их стави на маст, у таву, и за десетак минута ето укусног доручка.

Задиркују ме понекад: Лако ти је штројити прасце, то може и дијете, него уштрој ти ждријепца! А јесам, штројио сам и ждријепце. Утјераш га у тијесан обор од јаких брвана, привежеш кратким ужетом за јако стабло, свежеш му ноге да се не може ритати и онда све друго као и код нераста. Само, брате, срце те заболи кад онаквој

снази одузмеш мушкост. Ту не помаже чашица, мораш нагнути литрењачом, па пет и шест дана послије тога неки црвићи ти изједају мозак. Исто ти је и са баком. Али, јунци пате као да пред небесима искајавају све наше гријехове. И бака утјераш у обор, уврнеш му муденкесу као дуванкесу, подметнеш под јаја дрвену даску, па распалиш дрвеним чекићем. Риче јунац, тресу се брда, а ти не видиш ништа од суза које навиру таквом силином као да ће ти из очију грунути поток који ће одмах моћи покренути воденично коло.

Ујака Пантелију почетком гроздобера (од неког Неготинца, виноградара, у војсци сазнао је да су Словени наших крајева у давнини септембар баш тако звали, па се држао тог имена за посљедњи љетни и први јесењи мјесец) стрпаше с осталим трећепозивцима у једва скрпљен раднички батаљон и отјераше на Змајево гнијездо. Човјек цијелог живота орао, копао, косио и жео, само кад је било мање пољских послова, градио ригловане куће и дрвене штале, да се не спомињу бријање, штројење и вађење зуба, а сврсташе га у некакав раднички батаљон. Био је већ ушао у шездесету, пушку у рукама није држао још од седамдесет прве, и тада су резервистима, на вјежби „Ништа нас не смије изненадити“, послије врбопуца званог Хрватско прољеће, дали музејске примјерке пушчетина, а и сада им утрпали у руке неке старе пуцаљке и послали их на оне што су одозго поваздан, на арапском језику, искали *невјерничке* крви и ригали мржњу и ватру из најубојитијих аутомата, бацача ракета, минобацача и других врста оружја пристиглог из њемачких, америчких, арабијских и других бјелосвјетских ропотарница.

Послије три дана, када су утихнули слабашни појединачни пуцњи из *радничких* пушака, стиже елитна јединица српске војске, да отјера Алахове ратнике и с њима уједињене житеље сусједног села који су арапски знали онолико колико новорођенче астрономску физику и тригонометрију, и да преброји мртве трећепозивце, оне што су на брзину испустили из руку чекић, мотику или косу и оставили живот на Змајевом гнијезду, у недођији у коју до рата нису залазили ни ловокрадице, ни шумокрадице.

Ујака Пантелију затекли су како, вукући се на кољенима, преврће на леђа искасапљене лешеве, затвара им очи и укршта руке на прсима. Панталоне у међуножју биле су му сасвим кржаве. Док су га на носилима допремали до камиона у подножју брда и касније, у возилу, молио је и преклињао да изваде бритву из његовог џепа и оштрицу превуку преко све сувљег му грла. Волио би да га на онај свијет одведе мушка смрт, пререзан гркљан сакриће, потиснуће из мисли оних који га буду испраћали ону срамотну рупу у млохавој кеси из које је извађена негдашња мушкост.

Код куће, дрхтећи на кревету и скривајући рукама ону крваву мрљу у међуножју, мада је до паса био прекривен ћебетом, једва је, кроз стиснуте зубе, као коштицу незреле шљиве, истиснуо име човјека из сусједног села који га је већ обесјемењеног обесјеменио.

– Зар мени, који сам живинчадима повадио толико...?

Питање, начичкано иглицама пријекора, зароктало је као преклано свињче и стровалило се у утробу.

– Сад знам како се та поштројена стока осјећала. Ако стока уопште осјећа... А осјећа... баш као и људско створење...

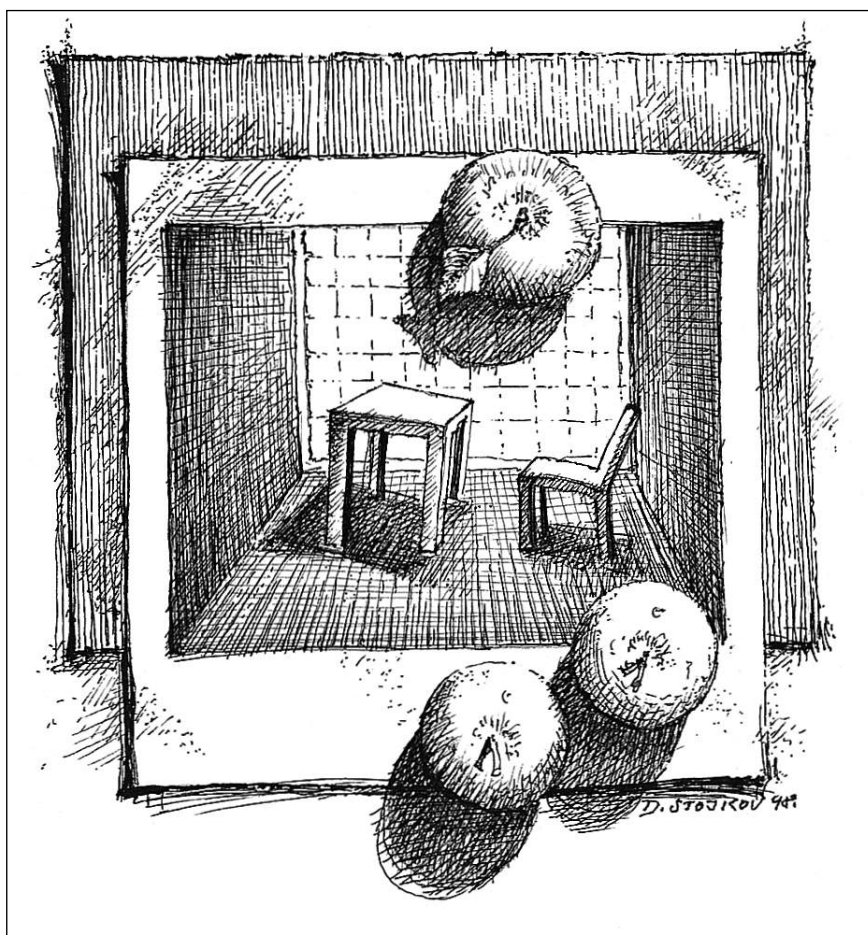
Рекао је то, стиснуо рукама крваву мрљу на панталонама у међуножју, што се видјело по таласању њебета, и затворио очи.

Кастрирани коњи и њихов водич, заједно са друмом, замакоше за брешчић прекривен искласалим кукурузима. Василије Кантар дубоко уздахну и од тога се, учини му се, кукурузи заталасаше.

Нека је лака земља дотичном и претпостављеном ујаку Пантелији!

Не рече то, али неизговорене ријечи ипак затреперише у облачићу прашине која се слијегала по траговима коњских копита.

(Одломак романа у рукопису *Небеске костурнице*)

Срђан ВОЛАРЕВИЋ

ПОД КРИЛОМ МИЛОСРДНОГ АНЂЕЛА

Председнику Сједињених Америчких Држава Билу Клинтону, врху воље америчког народа, и његовом најодличнијем војнику али и врсном чувару америчког сна, Веслију Кларку, малојознајном рушиоцељу српских мостова, школа, болница и градова 1999. године.

Необављена посла полако сам ишао уз Француску, према Тргу републике. Било је негде око пет а улице су, неуобичајено за то доба дана, тог лепог мартовског дана, зјапиле празнином, пустошношћу и глувилом. У најужем центру, где увек све кључа од живота, ни људи, ни аутомобила, ни трамваја, ни аутобуса. Само што пројури понеки ауто, као да бежи пред непогодом, или наиђе пролазник, погурен, у великој хитњи, као да га гоне невидни прогонитељи. На зградама прозори сабласно позатварани, и где ролетне нису спуштене, по окнима унакрст излепљене широке траке браон селотејпа. Чинило се да иза њих, у скривеној интими стана, нема ни људи ни живота.

На слично наиђох и у Кнез Михаиловој, вододелници и казану све београдске вреве и живости. Нигде живе душе, у тешкој тишини. Тек што понеко измили, из споредне улице, па брзо замакне, немо, некуд, даље, у своје глувило, а за њим се, у стопу, ваљају одбачене новине и најлонске кесе. У радњама ни купаца ни продаваца.

Код куће ме је дочекала редовно раздрагана и гласна живост мог детета, и жена са својим смислом за залихе хране, у ванредним ситуацијама. То су биле четири конзерве млевене туњевине, пет конзерви сардина, два паковања шпагета, једно кукурузног брашна и једно тетрапак паковање сока од парадајза. Рече да није успела да нађе брашно, а ја јој обећах да ћу сутра пронаћи бар пола киле, да будемо подмирени са храном за време које нам предстоји.

О рату, о бомбардовању, о америчкој обесној сили и европским слугама те силе, о Шиптарима, о цикличности историје и

њеним константама у Европи, о Косову, о Србима - нисмо разговарали. Штавише, нисмо ни вести слушали. Презриво смо игнорисали Запад.

Тек судрадан увидео сам какав је стампедо прохујао кроз продавнице, али још увек недовољан да Београд поравна са 93. Тада је Београд, бар што се радњи тиче, био сашурен као под најездом скакаваца, а његовње мрвице могле су се наћи на црној берзи.

Егзотично упаковано у име *са њошочаре*, по пет пута вишој цени, додуше, оштро, брашно, нашао сам на пијаци. И то да кажем, озлојеђено: на потпуно пустој пијаци. И промрсих себи: „Заиста, Американци ће нас бомбардовати“.

Онда, натоварен брашном, потражих шампањац.

С првим бомбама, пред самим собом, у пуцњу чепа и искричавом пенушању, реског и хладног вина, у коме се Сунце јавља са задршком, да прославим свој презир и америчке културе и западне демократије и војне силе која се састављена на целом Западу, под америчким барјаком, ваљала према Србима. Презир је мој, а бомбе су њихове, и нема силе, осим Божије, која то може изместити. А ти сад види, прикане мој, шта је постојаније.

На хрватској државној телевизији (која досеже до моје антене), у пола осам, ударна вест била је из Беле куће. Амерички председник, Бил Клинтон, стандардно упарађен, стандардно самозадовољног осмеха, препун себе и непогрешивости, мирски папа, слика и прилика америчког сна, као самозвани господар живота и смрти, не скидајући осмех, преко порцуланских зуба, испод белог графичког лика председничког дома, суну пред препуну салу: „Управо сам дао знак за бомбардовање Србије“.

И као да је спустио печеног вола пред слављенички аудиторијум, као да је поотварао бачве посебног вина за ту прилику, у оргијастичком заносу, бацивши руке високо у вис, сви чило поскакаше, стопивши своју вику у једно громогласно одобравање, поставши једно, у души и вољи.

„Јееееееа!

Моја радозналост, чуђење, забезекнутост, забленутост, моје згражање над тим нескривеним чином канибалистичке оргије, усред Беле куће, нису могли да прекораче моје гађење и гнушање. У свести ми је затреперила слика из лета 41. Кроз сипљиву светлост, у дивљој и болној тишини, преко огромног стола мировало је опружено огромно тело обнаженог и закланог Србина, власника циглане у Славонском Броду, а околу њега, његови радници и његови целати, Хрвати, пред флашама пива које вире из његове распорене утробе, и један, или двојица, натежу, забачене главе уназад, хладнокрвно и пословно, као марљиви зидарски радници.

Ово из Беле куће није, дакле, обећавало рат какви су ратови.

С неке руске радио станице јавили су да су бомбардери, понос англосаксонског света, Б - 52 полетели из Велике Британије на Београд.

Док ми је жена то преводила, наше дете се, зането аутомобилчињима, кућицама и бродовима, небрижно кретало кроз преде-

ле свог нетакнутог света. Био је проглашен рат и тог дана није ишао у школу, као што се није ни знало кад ће се наставити настава. Пред њим су стајали обавезама неспутани дани.

Недуго затим, као да диже мртве, заарлаука сирена, једна, друга, трећа, над нашим главама, кроз ноћ у Београду.

Суочено с непознатим, моје дете је, својим недужним очима, заустављеног гласа у грлу, тражило начин да се одбрани, час од мене, час од мајке.

„Ево, сине, стиже нам Запад у госте, са даровима. Хајде, пођимо, дочекајмо га, у подруму, где се најизврснији гости и дочекују“, умиривао сам га.

Жена је већ имала торбу спремну за склониште. Погасили смо светла и полако кренули низ степениште. Торба је чувала сведочанства о њеном животу, њеним способностима и достигнућима, успесима и остварењима, што би се рекло у бриткој и једноставној српској речи: њена документа. Иако на граници другопозивца, у унутарњи цеп јакне сместио сам своју падобранску и војну књижицу. И ништа више.

У некој врсти подрумског хола већ су се биле искупиле комшије, са горњих спратова, и чекали да почне бомбардовање. Однекуд је метално зврндао неки глас из транзистора; комшија са спрата ниже од нас (сви су били ниже од нас) убеђивао је своју жену да није опасно да оде по батеријску лампу, а она му је одговарала да други то имају, ако се за тиме покаже потреба, док су њихове кћери скрушено седеле по страни; комшиница, два спрата испод, седела је на донесеној столици, и мирно пушила, погледа удубљеног у себе, док је њена сестра, заузевши место у споредном ходничкићу, преко нервозно одбациваних димова, ослушкивала гласове који долазе споља; старија комшиница, три спрата испод, жалила се да њен муж неће да сиђе, зато што је сит Американаца, још од Другог светског рата, што је њој неразумно, јер ако му их је доста, управо зато требало би да склони главу, чиме је та комшиница показивала не само своје несрпско порекло и не само непознавање свог мужа, него и његову дубоко српску укорењеност; комшиница, спрат испод, као да заузима бусију, засела је на највишу столицу и када би јој ко пришао, прекидала је слушање транзистора, и говорила да ће се ово лоше завршити по Америку, пошто ће је Русија на свој начин привести реду; комшија, три спрата испод, стајао је по страни и мирно читао новине, док је поред њега седела, ваљда најстарија станарка наше зграде, и одмахивала главом, полако и немо; одмах до ње седела је једнако остарела а млађа комшиница, са торбом у крилу, одакле је кришом извлачила кексе и јела; комшије, преко пута нас, брачни пар средњих година, са сином студентом грађевине, био се повукао сасвим у крај, немо стојећи и пиљећи пред себе; муж једне од оне две сестре, стиснуо је уз своја прса једно мало куче, неидентификоване пасмине, и смиривао га; а наше дете се дохватило са комшијском децом, у јурњави и цики, по овом нашем малом сплету подземних ходника, са однекуд извученим бицикличким кацигама на главама и пиштољима који су светлели и тандркали као трам-

ваји на старим шинама.

Неко је питао за Хајмановицу, спрат ниже од нас, а неко други је одговарао да је исувише стара да сиђе. Комшиница која није дала мужу да мрдне од ње, због лампе, сада је од њега тражила да мобилним зове њеног оца, да им се придружи, а он јој је одговарао да не гњави човека јер је он проверено знао да ће у бомбардовању 96 посто авиона бити амерички, а Американци су кретени, због лошег васпитања и исхране, што значи да је за њих прецизност ствар живота и смрти, по чему следи закључак: да мост (поред кога је наша зграда) мора бити чисто погођен, без цивилних жртава. Комшница која се жалила на мужа, сада је примећивала да се ту веома осећају мачке и да се нешто мора учинити, док је она са транзистором на уху, одједном тражила да се сви утишају, како би се чуло шта је то погођено. У том часу искрсоше још неколики транзистори, настаде какофонија од разних гласова и музике, да би комшија са мобилним викнуо: „Имам је!”

И заиста, с његове станице слушали смо завршетке вести које су казивале шта је управо бомбардовано. И како се последњи спикерови вокали изгубише негде у етеру, намах нас запахну сетна и препуна туге мелодија, прожета неком тајном, дубоком и необјашњивом везом са смрћу, као темељом свега, одакле је зрачило нешто сузбијано, лишено бахатости, осиноности, разметљивости, а препуно стида, скрушености, ћутње и мира, равно утеси и охрабрењу, ненаструњена и бистра, јасна мелодија, прастаре српске песме *Ој Мораво*. А одмах, потом, као следећи акорд исте мелодије, са истих етерских даљина, јави нам се најмање песма за весеље и игру, најмање песма за туговање, и ништа мање стара, она, дубоко непобитна, из саме коштане сржи истиснута, песма препуна презира стварности и узнесења, песма заноса и трансa, она, „Ајде Јано, кућу да продамо, ајде Јано, ајде душо, кућу да продамо, да продамо, само да играмо...”

Чинило се да нам се, затиснути негде у тами нашег заборавa и из лавиринта наше саможивости, то јављају гласови из давнина, о томе како су наши стари одолевали и пред страшнијим искушењима од нашег. Понесени тиме као химничним, као јединим и истинитим заносом, свако је од нас, за себе, свечано укипљен и смирен, насамо са сопственом свешћу, тако, ту, у подруму, у време ваздушне опасности, пред широким спектром америчких паметних бомби, стајао усред сопственог удеса.

И ко зна колико би трајала та тек пробуђена и тајанствена веза са нашим прецима, да не припуцаше деца из својих светлећих и чангрљајућих пиштоља. И како устукну тај звучни и безвремени део српског бића, тако се комшије пренуше и окренуше својим садањим приликама.

Тетка Мица, најстарија комшиница, што није спутавало њен веома здрав дух, причала је о томе како се нахватала страха још за првог америчког бомбардовања, 44. године. Ишла је из склоништа, ујутру, тамо, из главне поште, у Таковској, код свог будућег мужа, и како се задесила у Кнез Михаиловој, баш при сиренама, није имала куд, него, наставила даље, а бомбе су сипале, са свих страна. И код

Академије, близу ње, пала је једна бомба, одвалила читав зид, а она је гледала, забезекнуто, престрављено, како с другог спрата лети један кревет и у њему уснули Шваба, покривен, и заједно падају на сред улице, а овај се тада буди, устаје и обазире се око себе, не схватајући, ваљда још пијан, шта се с њим збива. А пило се много, много, и у склоништу су држали једно буренце, са ракијом, на коме је писало *антиизортинг*. И после тог бомбардовања у кревет није смела да уђе, дуго, и још дуго после рата... Мирно, споро, широко, као Дунав, текло је њено казивање о њеном поново усправљеном страху. А као да је, знајући за тајну речи да једно казују а друго крију, запретавала жар свог неизмерног спокоја, па се код ње није могло познати осуђивање ни садањих а ни оних ондашњих Американаца који немају друга посла него да бомбардују Србе. Штавише, дало се наслутити да их сажалева, у тој њиховој бесловесности, да иду на други крај света да сипају своје бомбе.

Комшија с псетанцетом на прсима, у делу подрума где се некад држао угаљ, беше нашао два прилично очувана отомана, какви се више не праве, на преклоп, са федерима. Заједничким снагама изнели смо их и раширили, а жене су очас посла уклониле паучину, метлицом очистили слојеве прашине, то покупиле влажном крпом, да би, како је изгледало, имали где и да заноћимо. И док смо покушавали да одредимо где ће и кад ко залећи, како сместити децу, комшиница са кексима у торби, већ се била опружила, умотана у најближе ћебе.

Комшија са новинама, с миром филозофа је прокоментаришао: „Шта ћеш, старост је то“.

У међувремену, комшије из стана у подруму, из крила зграде до дворишта, уз своје двоје деце, младића, несебично и широм су отворили врата свог стана, за децу и оне који стану у њихову малу собу и још мању кухињу.

Уз неке мање изузетке, међу комшијама које нису избијале из својих станова, тако је изгледао почетак прве ваздушне опасности над Београдом, у мојој згради, одмах до Бранковог моста. А сутрадан навече, управо пре сна, зацртавајући будуће правило, уз сада домаће звуке сирена, то је већ био уигран тим. Знало се ко стиже први, а ко последњи; ко је за Русе, а ко им не верује; ко је стално гладан и жедан; коме смета промаја, коме влага, а коме дуван; ко је за СПС, а ко против; ко је вицкаст, а ко увек озбиљан; ко је нетрпељив, а ко широкогруд; ко је широке руке, а ко циција; ко пије бенседин, а ко ракију...

За чудесно кратко време, пуни поверења, као под оштрим и прецизним сечивом хируршког ножа, открили смо, једни пред другима, главне обресе наших врлина и мана, што нас је у том часу зближило, поравнало, изједначило. А до тада, тек што смо се поздрављали, успут и нехајно, у лифту, или на степеништу. И она неизречена, прикривана и гушена зближеност међу комшијама, оно непостојеће заједништво у вољи и сутрашњем дану, под овим околностима постаде непорецива збиља.

Састављени невољом која се зове Нато бомбардери и читав

западни свет против Срба, тако су моје комшије, као један, чекале да бомбе падну, негде близу, а оне су падале, далеко од нас, у Батајницу, Липовицу, Топчидер, Бањицу, Раковицу, Бубањ поток, Макиш - као да амерички планер бомбардовања Београда прави кругове, наоколо, да би наједном почео да туче од центра. И увек ноћу.

Уз уздање да ће ми открити порекло тог западног зла, копало ме је, па се питах, пред комшијом који се није одвајао од новина: „Али зашто ноћу?”

И не давши му да каже било шта, настављао сам: „Уз сву техничку авио надмоћ, сву силесију авијације, од беспилотних летилица, па чак у једном строју и немачке и израелске производње, до авиона ловаца са бомбама од 2 и по тоне, уз сву мрежу сателита, на десетине авакса, могућност налета са свих страна света, уз сву фактичку безбедност при чину бомбардовања - намеће се питање, зашто ноћу? Шта ноћ чини тако привлачном, тако прилежном? Само по себи разуме се да београдски блазирано нећу осудити рат, као нешто цивилизацијски превазиђено, па тиме нећу ни тражити речи да изразим згражање над његовим појавама“, захуктавао сам се у свом монологу.

„Знам да се у рату, више но игде, открива човек, скроз, до суштине свог бића, и знам да је Запад измислио случајност, само да би оправдао рационалност, а на стуб срама приковао ирационалност, са девизом: оно што је рационално, то је и животonosно. Стога нећу погрешити, ако установим да покретачи овог рата против Срба, ни ноћ нису препустили случају, хотећи да све нити изазванане стварности држе у својим рукама. То вам је као у елизабетанској драматургији: цео овај ратни поход, свих сила Запада, против свих нас Срба, у со да се прометнемо, ни ручка им не би осолили, они су -озваничили под именом *Племенити анђео*, чиме су озваничили своју страну, као страну добра, и нашу српску страну, зацртану десетогодишњом сатанизацијом Срба, као страну зла. Позната је ствар, тек узгред да напоменем, да Западном кругу света ни на памет не пада да љубав држи као основни налог воље, колико се држи императива борбе против зла. Из те и такве рационализације живота, дакле, природно је да они, као борци дана, борци добра, насрћу на Србију, као на земљу ноћи, таме, демона, када је она најживља и најотворенија. Њихове бомбе су, у њиховој свести, нека врста глоговог коца“, свечано заврших своје расуђивање.

„Комшија, ал га ви искомпликовасте“, брижно ће ми рећи мој комшија, доброћудно овалног лица, иначе лекар опште праксе, у пензији. Па додаде: „То они због телевизије, да Вашингтон и Њујорк у ударним вестима имају нове податке о кажњавању крволочних Срба и спасавању јадних Шиптара“.

Не могу а да не кажем, толико ме сврби, тај наш разговор, налик мирном ђаскању, код Коларца, за хладним пивом, ипак је ту, у подруму, представљао само једну мирну и малу сцену гротеске, као што је то био и сав наш боравак у подруму. Јер шта је гротеска, ако не природно у неприродном.

Тако су и оне две сестре, као бића цветних и олисталих гајева, седеле у једном ћошку, наткриљене малим веловима паучине, под испуцалом жбуком, с траговима исушене влаге у зиду. Старија је у крилу држала књигу, сва предана њеној стварности, док је млађа решавала укрштене речи. И чинило се, да на том месту смирене, теку неки свој сан, далеко од дање светлости, учаурене у своју лепоту.

Док нисмо сишли у подрум, виђао сам их како лепршаво и ведро излазе из лифта, или као лептирице у дашку ветра промичу ходником. И тек што бисмо разменили за Београд уобичајено *hao*, без дубљег смисла. А онда би, не дотичући тло, загонетно клизнуле неком свом тајанственом циљу, лепршаве косе, шкртог осмеха.

С млађом сам успео да разговарам, али на капије моје радозналости тек што је пропустила оскудне податке о својој матури, и ништа више. Ни код старије нисам прошао боље, с тим што сам знао, а и она је знала да то сви виде, да има младића, с којим се веома постојано забавља већ пуне две године. Па је зато око себе ширила ауру самозадовољства, и кога њоме такне, блажен ће бити бар на трен.

И једна и друга, остале су тамо где започиње сањарење а завршава се збиља.

Али како су се спустиле у подрум, као да су поскидале са себе све велове своје недокучивости. Сада сам широм оворених очију, без труда скривеног уходе, могао да их посматрам како играју *мау-мау*, да скрате време, кад одлазе у купатило да се умију и зубе оперу, кад седну да вечерају, кад лежу да уснивају... штавише, на нем, ненаметљив а очевидан начин постајао сам део њихове свакидашњице. Оне, међутим, тиме нису изгубиле драж неразматаног клупка живота.

И даље неразлучене од тајанствености, оне су тек тада синиле пуном лепотом своје појаве. Млађа, сва као заустављен трептај и неузмирен дрхтај, видело се, девица је отровног погледа, за разлику од њене сестре која, и да хтеде, не би могла да сакрије своју девичанску душу, да кад је нека ситница такне, намах се зарумени, зајапури, као да се тиме цела њена личност ставља на велики испит.

То разодевање личности гледао сам и код оне комшнице која се прве ноћи сместила у споредном ходнику. Сви смо мислили да је она уобразица да је ту најбезбедније, међутим, нешто друго дешавало се у њеној глави. Али то је избило на видело тек пошто су Американци бомбардовали управне зграде полиције, у Капетан Мишиној и Немањину број 9. Осим тутњаве, као да неко огромним батом удара по Београду, до нас су стигле и застрашујуће експлозије и дрмусање зграде, скроз до темеља, под нама. Пентагонски планери бомбардовања Срба, почели су да сужавају круг, према центру, према нашој згради.

Као самохрану мајку, тиху, пригушену, повучену, можда не бих ни приметио, да се њено дете, две године старије од мог, није играло с мојим. Сва опхрвана бригада, да детету пружи све потребно, и није се трудила да по нечему искорачи из тог свог животног тока. Понекад бих је видео рано ујутру, како жури на посао, нема,

одсутна, пошто је одвела дете у школу, а понекад како се, самлевена послом и градским превозом, вуче кући. И не покушавајући да се заигра са привидом ведрине, осмеха, веселости, мртвосано би процедила поздрав који је носио поруку тога да је сита свега.

Како су до нас, у подруму, стигли гласови о бомбама баченим на полицијске зграде, она се на својој столици начисто узврпољила. Очи јој се рашириле, у образе јој се слила румен, није знала шта ће са рукама, док је ноге пребацивала с леве на десну, с десне на леву. Као да јој доноси живост, с којом не зна шта ће, неки црв, неукротив, није јој дао мира. И кад би неко прошао поред ње, идући у онај свима нама великодушно предат стан, она би га вукла за рукав и нешто му поверавала, сва важна.

Просто је човек није могао познати.

Када сам се задесио поред ње, сазнао сам шта је то из ње кротке, мирне, неприметне истисло једну горопадну, нападну, па чак и бахату личност.

Она је седела на том, тако посебном месту, као Питија на трonoшцу, над парама из распукле земље, и занесена звуцима споља, ослушкивала авионе, многе, како долећу, у ројевима, бесно се обрушавају, и искрећу своје тешке бомбе.

И заиста, с тог места могло се чути, толико тога, а ја се дрзнух, па јој рекох: „Ма, хајде, Вера, то су трамваји, на старом мосту. Ноћу, без саобраћаја, све се чује, то и сама знаш“.

„Не и не! То су авиони! Ништа ти не знаш“; још мало је недостајало, па да ми се прстима сјури у очи.

Устукнух, преплашен, без жеље да јој, добронамерно, кажем да западни јунаци не силазе на висине испод 5.000 метара, иако их има као комараца, да се стога авиони не могу чути, а да наша противавионска средства не досежу те висине. Оставио сам је том њеном злогуким послању призивања западне авијације. Свако од нас, мислио сам, на свој начин прима жиг овог америчког бомбардовања Срба и Србије. А њој се, на овом подрумском рулету, заломило да има директну везу са оном америчком зградом у виду сотонског пентаграма, с почетка Гетеовог *Фауст*а.

У сличној вези наша се и она комшиница која се, у прво време бомбардовања, није одвајала од транзистора, иначе велики, занесени, заслепљени русофил. Међу Србима већ стотинама година та страст узима данак, неповратно, па и код дотичне. Уз уобичајену спремност да нама непосвећенима, у подруму, открије скривене путеве руске спољње политике, примивши, тако, однекуд и глас о стратегији америчког ратовања против Срба, и ту је уносила светлост.

„Пазите шта вам кажем, они ће, а зна се ко су, да их не имнујем, најпре применити прву фазу, као најкритичнију. Тада ће бомбардовати војне циљеве, све одреда, без разлике. И касарне и аеродроме и складишта муниције и залихе горива и где год виде војску и радаре и све живо у униформи и са ознакама војске. У том избору циљева ће имати издашну помоћ у свим љубитељима америчког сна међу Србима. А онда следи друга фаза. Познаћемо је по томе што ће

се обрушити на телевизијске релејне станице широм целе Србије - јер њихов, зна се чији, начин ратовања далеко више рачуна на медијску подршку но што су то људи икад радили. Зато треба уништити конкуренцију. Када почну да падају мостови, и путнички и железнички, биће то почетак треће фазе. Тада ће разарати целокупну инфраструктуру. У четвртој ће приступити тепих бомбардовању градова, да би се припремили за пету, када рачунају да на Косово уђу са оклопно механизованим јединицама и са пешадијом. Али између треће и четврте, приступиће нам Руси, са пуном војном помоћи, у војсци и техници“, издекламвала је то, онако одлучно, одсечно, мушки, као какав војни стратег, не давши да јој се ма шта оспори.

„А одакле ви то све знате?“, нисам могао да одолим, а да је не запитам.

„Ја сам живела у Русији петнаест година. Знам их у душу“, одсече ми, једнако самоуверено.

„Али њихов председник је неколико пута поновио, изричито: нећемо ратовати због Срба“, нисам се ни ја дао.

„Он није Рус. Он је пола Немац а пола Јеврејин, а ја говорим о Русима. То је свима јасно“, закључи она разговор са мном.

Што бих ја исправљао туђе криве Дрине. Нек теку како им је Бог дао -помињало ме је искуство с русофилима који се међу Србима, по својој страсти, нису разликовали од обневиделих љубитеља Запада. А и нама се у подруму заломило једно такво чељаде. Прикривено образном старије и доброћудне комшинице, са другог спрата, понекад је свраћала у наше подрумско друштво, на кафицу, са тепсијом пите од сира, веома укусне, морам додати.

Тако смо у кухињици оног малог и сад запоседнутог стана, над тепсијом, уобичајено коментарисали најновије вести, у чему је, да признам, свако од нас имао свој приступ. У томе смо били као рогови у врећи, иначе веома хармонични у осуди Запада, као што нам ништа није могло начети хармоничност у јелу и пићу.

Да бих потврдио ово своје згражање над моралном непостојаношћу и лошим квалитетом западних политичара, према последњим вестима узео сам да описујем превртљивост немачког министра спољних послова, Јошке Фишера. И какав је већ ред ословљао сам га као Швабу.

У српском језику, самим тим и у српском духу, утемељио је ту реч Алекса Ненадовић, отац проте Матије Ненадовића, када је ишао по Србији и свуда говорио да Шваби не треба веровати, во вијек вијекова, пошто су Швабе намамиле Србе, да с њима ратују тобож за заједнички интерес, против Турске, па се курвински повукли, препустивши турским властима Србе на милост и немилост.

И како ја искренух ту реч пред подрумски аудиторијум, комшиница, с образном доброте, начисто се и бесно успали и ватрено ускописти. Очи јој се исколачише, усне стиснуше, ноздрве саставише, а жиле на врату, преко бора, набрекнуше. Обе шаке положи на сто, стиснувши их у песнице, као да хоће да удара, по свему, насумице. И из оног, свима знаног и до малочас благородног

и умилног ђућорења, изведе побеснелу и сиктаву змију, све вичући да не може да слуша такво вређање Немаца, великог народа музике и књижевности, да нису сви они зли, и да тим ружним именом вређам и њу, искреног поштоваоца немачке културе. И како је викала, јаросно, сва јој се крв, као у ружу, прелила у лице. Чинило се сваког часа да ће се расклопити, од силине поштовања Немаца. И задржавши нас у покорној ђутњи, започе годинама чувану и неначињану оду немачком народу - сунац ти калаисани! Као да је у том часу седела усред Бона, на Маријахилфе плацу! А не међу Србима, у београдском подруму, док се ти њени Немци, принципима шихове западне демократије, поново потврђују као искоренитељи Срба. То мој желудац не може да свари.

Али то није све.

Као поткожни свраб, шђућурен у углу, на шамлици, на ову химничну и пискаву сирену огласи се до тада неприметни комшија, преко залогаја пите: „Наравно, природно, штавише, Немачка није наш непријатељ. Дала је мом оцу посао и сада пензију“.

На то се надовеза голобрадо момче из приземља, у изнајмљеном стану: „И мој прадеда је фурао са фолксдојчерком, из Прека. То је један сасвим кул народ, океј“.

Ново одобравање ме поклопи иза леђа, такође са питом у устима: „Зар сте заборавили како се Вили Брант поклонили немачким жртвама. То може само велики народ!“

Свашта сам доживео у Београду. И да се кличе Хрватима, док гњеццају Србе 91. и 92; и да се масовно плаче на одру најкапиталнијег мрзитеља Срба у српској историји; и да ме најуре с радија, као хонорарца, зато што сам тврдио да не постоји бошњачки језик; и да се увреде када затражим паре које сам зарадио, па то препричавају као моју безочност; и да се на туђој несрећи гради сопствени углед и престиж; и прометање чувених фигура, за које Београђани кажу да су *име*, од антисрба у велике Србе; и обрнут процес; и да хоштапле-рај доживи славу врлине... али ово, ово ни у каквом промилу није одобравало мој смисао за живот. Да сам имао усрану мотку, радила би по овим главама.

Док сам излазио, напоље, журно, лицем хвалитиљке немачког рода полако се ширило блаженство мира и спокоја. У том трену хвалила је код Немаца лепо васпитање, уредност, понашање за столу, при јелу, одговорност и имање мере. „Па Немци не плђују по улици!“

Изашао сам напоље, у ноћ.

Дочекала ме је тама, густа као црно мастило. У прва два, три, или и више дана, док бомбардовање није постала редовна свакидашњица, Београд је светлео светлошћу мира, са улица и реклама, а онда је неко наредио да се то погаси. Налик здањима без смисла, зграде су, спојене непрозирним мраком, мировале као кулисе међу којима је смрт одиграла свој последњи пир. А с моста би, под пуним гасом, да све пршти, са сабласним црвеним стоп светлима, пројурио понеки аутомобил. Чинило се да хита, некуд далеко, што даље од ове пустоши.

Као једини знак нетакнутог живота, лелујаво се ширио благи мирис слободно разлисталог дрвећа. Ни трага од градског смрада. И тада, под чкиљавом светлошћу понеког излога, видех понеки старији пар, како, изашавши у шетњу, својим бешумним и безвременим корацима, премерава неко тајно време Београда.

Тада ми сину, као загонетка, коју сам гледао у Бенковцу, јула 1995. године: када сви дани постану као један, наступиће вечност. Тада су ноћи у Бенковцу, налик овој у Београду, одисале питомином, благошћу, благородношћу и миром. Чинило се да су виолентни и плаховити Бенковчани најзад устројени у својој нарави и приведени помирењу, са собом.

Уобичајеним дневним правцем, у шетњи, стигао сам на Калемегдан. Очима, сад свикнутим на светлост звезда, и даље сам наилазио на парове, најмање у љубавном ходу. А када сам стигао на место одакле обдан пуца поглед према Земуну, Дунаву и Војводини, уместо успокојававајућег пространства, пред којим човек увиђа праву меру своје маленкости, преда мном се усправљао зид ноћи, с чкиљавим титрајем понеке сијалице, из црних контура, неког неизглед незнаног и замрлог града.

Ту се искупио и приличан млађи свет. С поштовањем према дубини ноћи, пригушеним речима, у мањим групама, разговарали су о претходном бомбардовању, о авионима, бомбама, крстарећим ракетама, бризантном експлозиву, титанијумским оплатама за шрапнел. По фразама, навођеним чињеницама, спецификацијама, именима и типовима авиона, њиховим маневарским способностима и перфомансама, врстама наоружања и бомби, по начинима навођења крстарећих ракета, антикварног имена *шомохавак*... открила се завидна упућеност у све то. Иако се још није огласила сирена за ваздушну опасност, била је то сваконоћна публика овог, за сада, само небеског рата, пристиглог са Запада, у Србију.

Заиста, тако корпулентну авијацију, устремљену на једну тамо мајушну земљу, треба видети на делу. С границе чуда, тај сукоб доноси многе поруке.

Ја сам имао своју осматрачницу, што је било недовршено надзиђивање изнад мог стана, одакле се поглед ширио, све у круг, по целом Београду, и његовој ближој периферији.

Узгред буди речено, то надзиђивање ишло је на душу судије Врховног суда Србије, још од студентских дана уваженог, поштованог и ословљаваног само по имену Пицко, а и његова појава, са изгледом недореченог бонвивана, није допуштала друго име. Од одобрених општинских 80, својим инвеститорским умећем он је био стварао нешто преко 600 квадрата. Када је та рачуница избила на видело, у згради је прокључао бес, отпор, побуна. Међутим, преко суда, општине, градских власти, републичке и свих нижих инспекција ништа није могло да се уради. Пицко је имао дозволе и сагласност чак и градског завода за заштиту споменика културе, као и урбанистичког завода Београда. А судијском вештином, на највишем нивоу, као и уз своје припадништво тек изниклим ротаријанцима, Пицко је прикривао изостајање оне из које произилазе све, и која је

основна - грађевинска дозвола. Током бомбардовања само се једном појавио, тек да би рекао да није у реду да он зида док се америчком руком руши свуда по Србији. Иначе, током градње, с необичним смислом за достојанство своје професије, ишао је од стана до стана и ватрено уверавао станаре да он врши санацију крова и оправља кварове у становима при врху зграде, па да му станари због тога морају бити захвални, јер се он толико жртвује за све и опште добро, да је мало ко као он за колектив, заједницу и друштво, па и не тражи захвалност за то, да треба станари да га поштују јер своја средства улаже у санацију и оправке, да га је срамота пред незакоњем које данас царује да свако може да ради шта хоће, некажњено, без суда и судије.

И пошто бих жену и дете сместио у комшијски стан у подруму, после сирена, ја бих се испео на судијино градилиште са комшијом из тог стана. Он је уза се имао пиво, а ја вино. Уз пијуцкање, као за својим столом на шеталишту, чекали би да звекне бомба, или ракета, па би, опчињени величанственошћу експлозије, покушавали да одредимо где је и шта погођено. Уз приличну сагласност, без тешкоћа пред изазовима ноћне таме успевали смо веома прецизно да одредимо то место. Међутим, када нам се у осматрању придружио комшијин млађи брат, са станом на Душановцу и флашом ракије у рукама, онда је настала пометња. Тамо где је Топчидер, он је установљавао Бањицу, а где је Земун он је налазио Крњачу, да би од Дунава правио Саву, а од Аде Циганлије - Велико Ратно Острво.

С врло живим искуством таквих братских веза, ја бих се уклањао, не хотећи да учествујем у том дар-мару. Како то већ бива међу Србима, ту није била важна истина, и њени адути, него ко ће се коме надредити, што је мене чинило равнодушним.

За овог комшију нисам ни знао да постоји, све док Американци нису почели да сипају бомбе по Србији. Мирних крети, пригушеног гласа, лаганог казивања и спорих мисли, одавао је утисак човека хладног као шприцер, као да је и по тој својој нарави хтео да остане неприметан. И чинило се да само његов брат, или неко други, једнако му близак, може узбуркати тај његов мир, у коме се он тако задовољно башкарио. По оцу, међутим, из околине Гламоча, у себи је крио монтањарску пламеност и искључивост, само што је такнут блазираном руком Београда то очински привио на своја прса, понекад допустивши да му се горопадно размаше. Тада би, налик бури, то истресао из себе, као бесан, све док не би стигао до само њему знаног краја, а онда би, сав упреподобљен, постајао кротак као девојче нетакнуто пубертетом. Тако сам га једном слушао како ватрено варира познату београдску мисао, одњихану у време док су Срби из Крајине тражили пут до слободног живота. И како се, сада, Америка, са својим европским слугама, устремила на Србе и Србију, због Косова, та мисао је поново постала актуелна. Без разгртања њених емотивних талоба и издвајања од јаловине ирационалног, у најсведенијем низу речи, она гласи: „Не можемо ми Срби против читавог света“.

Не хотећи да се расправљам с београдским кругом мњења, штавише, не желећи ни да му припаднем, што је једнако безнадежно, нем, остајао сам при свом знању. Тај отров, смућкан за београдским кафанским столовима, ја нисам желео да пијем. Да су тако мислили, да су у то веровали, најприсније, и да су с тиме живели, моји преци, наши преци, изнад Студенице и Жиче, пропињали би се сада краљевски минарети, онако као што је Константинопољ постао Истамбул.

А комшија је, сав изметнут, исколачених очију, зајапурен, као да рукама сече, махао око себе и говорио, скоро викао, да ће нас Американци све побити и да им ништа не можемо; да Били одозго види и цигарету коју он сада пуши; да је сваки отпор узалудан; да ништа глупље нема од јуначења и пркоса; он сам, лично, не може више да поднесе ту лажну српску храброст; да му је доста српског поноса...

Онај комшија коме жена није допуштала да се одмакне од ње, све то одобраваше климањем главе, уз доброћудно понављање речи: јесте, тако је, у праву си, да, да, не може друго бити. Неко би помислио да он то напосто због своје тренутне удобности, а не хотећи сукоб, игра неку своју игру мимикрије; или да једноставно прихвата речено, само да би му олакшао испрепадану душу; или да и он сам у срцу крије исту ту мисао као корен свог делања; или да сасвим одсутно понавља те речце, бивајући у духу негде далеко.

Међутим, као и сви ми у подруму, он у души бејаше сасвим разголићен. Није се могло сумњати у његову непосредност. Разгоропађени комшија исто тако могао је да грми и у име српских врлина, потврђених историјом и традицијом, овај би с једнаким одобравањем то прихватао. Иако пореклом такође монтањар, па још црногорски, овај комшија није се обазирао на покренуту мисао. Штавише, што је изузетно необично за све који долазе са црногорских планина, он о томе није имао и није желео да има мишљење. У најслободнијем смислу његове воље, та ствар пред њим није носила поруке живота и још мање његове ослонце. Сокове за своју вољу, као окрепљење за своју душу, али и путеве до својих смираја, он је проналазио у јелу и пићу, не видећи велику разлику између пите гужваре и сармице од зеља, или између шваргле и пршуте, или између попаре и јагњетине с ражња... Једно што је хлеб увек морао да буде из пекаре у Карађорђевој, према пристаништу. За вино и ракију баш и није марио, као и за западна пића, без обзира на етикету, али када би се то затекло на столу, руке би му оживеле, језик се развезивао и, с пробуђеним епским патосом, тако природним за Србе динарског кова, започињао би тада своје тираде, наизглед без реда и везе, али с пуно шарма, веселости и хумора. И у ком год правцу да се усмерила његова реч, уз све могућности двосмислица српског, врскаво и шеретски, убацивао би свакакве алузије на гениталије. С обе ноге у средњем добу, проређене косе, горштакчи крупан и висок, а као жртва свог односа према храни, с поприличном трбушином, тада је личио на каквог Пановог следбеника, у својој неспутаној живости, залуталог међу мргодне и озбиљне људе.

После његових упадица, или монолога, морам признати, губила се и нестајала је важност тада вођеног разговора, важност с радија или телевизије пристигле вести о бомбардовању, или забринутост због неизговореног а присутног питања: шта ће с нама бити. Као руком уклањао је нашу усредсређеност на тај тренутак и сви би добијали нешто од пијане веселости или неку трунку заборављања и безвремености.

Тако је и овај комшија, како ми се чинило, скинуо са себе оразину, пред свима показујући онај свој лик који јесте. На свој начин то је урадио и онај брачни пар чији син је студирао грађевину. Просто се једном нису појавили у подруму, али се брзо прочуло: с уверењем да ће бити поштеђени од сирена и страха, спаковали су се и отишли у Вршац, као да је тај град у другој држави и другом народу. Али, како смо доцније сазнали, по вестима, и тамо су падале бомбе и ракете, произведене у Америци. Њихов удес је говорио да немају куд.

Ово својеврсно разоткривање човека и његове нарави, одвија се, мислио сам, некако у потаји, под дејством нагона од којих нас обузима стид, изван домаћаја видеља, у подруму. Али мислити и трчати, није исто - што би рекао мој друг из детињства, Цвеле.

Да су путеви Београђана и Београда ствар тешко докучива, показао ми је један мали догађај, на Калемегдану. Штавише, упозорио ме је на онај можда ишчилели, можда загубљени лик живота у Срба који се давно некад није крио и који се просто примао. И што је, да и то додам, сву моју борбу за сопствени лик живота учинило тако минорном, тако занемарљивом, пролазном, па ма она била вођена против било кога.

Ваљда нема рођеног, или придошлог Београђанина који у знању за себе није се бар једном очешао о Калемагдан. Тамо је нешто морало да му се деси, што би он за себе задржао као некакав кључ сећања који би у руке узимао у посебним приликама, да себе, или кога другог, увери у оно што има рећи о свету или животу. Тако сам и ја, са мојим дететом, за ту ствар одлазио на Калемегдан, па и у дане док је Америка, удружена са западном Европом, сипала бомбе по Србији. Дошли би до оног несрећног споменика захвалности Француској, где се окупљало друштво мог детета. И ту би та деца виталала, слободно, безбрижно, уз цику и врсиску, између дрвећа, по триви.

А откако је читав Запад устао против Срба, на Косову, споменик је постао нека врста паноа за вођење разговора између Срба и Француза. И даље с вером у моћ пријатељства између два народа, ту су Срби доносили разне плакате, с порукама поруге, одрицања, или презира. Чак су једном и, уз помоћ дизалице, црним плаштом прекрили тај не баш мали споменик, иначе чедеоце осредњег еклектика и неумереног мегаломана Хрвата Ивана Мештровића. Плашт је два, три, можда и четири дана, радио свој посао, а онда се са југоистока, с умилним именом *кошава*, на њ спустила неумољива рука ветра. Међутим, ту су, као природан изданак споменика, у пуној светлости дана сијала нацистичка знамења, црним спрејем

исписана по постаменту, залепљена огромна фотографија Гаврила Принципа, па црвеним словима, као уклесано, *Република Корзика*, и још неке мање уочљиве, попут *Европо пробуди се — Србија је будна*, или, у самом дну, као цветови, при земљи, *Француска - слуга Америке*, или *Очерујаћемо њејла*.

У овом дивану између Срба и Француза, међутим, није учествовала сама скулптура. Онако високо издигнута, као каква громада, зацементирана у свом патинираном миру, беше недоступна и, чинило се, далеко од тих људи који су управо њој желели да кажу нешто важно.

Али у том хтењу, као да лично казује васцелом француском народу, али и свим франкофонима, где год да их има и у ма каквом виду, десило се да се један млађи човек испео на најгорњи, степенасти део постамента. Држао је у рукама некакаву расклопљену свеску, или књигу, то се није могло познати одоздо, и ишао све у круг, око споменика, нешто наглас читајући одатле.

Помислио сам: „Још један пророк“.

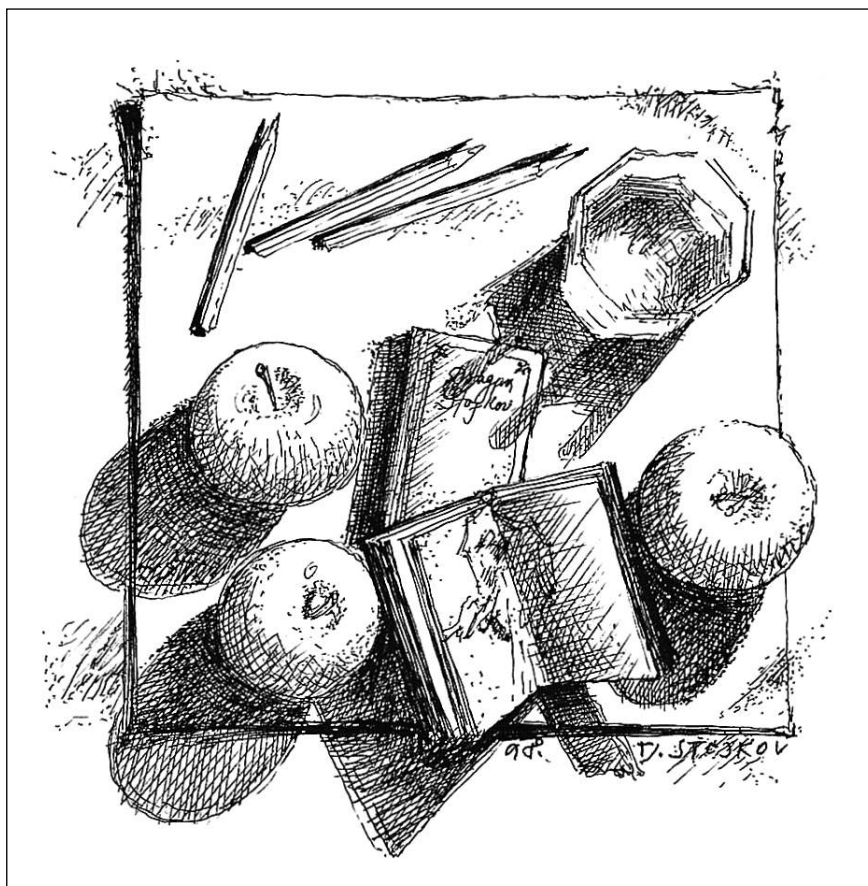
Два или три дана пре но што је Америка насрнула на Србију, уз помоћ својих западних савезника, у Кнез Михајловој гледао сам неколике пророке. Понесени силином најављиваних догађаја, као да израњају из тајних фијока српске прошлости, искрсли су да свету објаве истину. И цела њихова појава казивала је о необичном задатку пред њима. Један је, онако најверљивији, на глави имао необичну капу, налик великој митри, само заобљена у врху, по плећима му се расула дуга коса, а лице му се крило иза густе и скоро риђе браде. Иако у панталонама, с извученом дебелом кошуљом и вуненим пуловером, око струка имао је везан дебели конопац, а на ногама, сигуран сам у то, сандале од лике. Као и остали, њему сродни по улози, никог не видећи а ходећи као по облацима, с брда и концa казивао је о кајању, греху, апокалипси. А други, једнако упечатљив као појава, око главе, преко чела, имао је везану кожну пантљику, чији крајеви су се уплели са бичевима дуге, распојасане косе. Красио га је изношен, мастан, дугачак црни мантил, док су се за њим вукле зарозане црне панталоне, одакле су вириле нападно светле дотрајале мокасине. Био је пред зградом институционализованог врха српског духа, тојест Сану, пред малом бронзаном пирамидом (за коју веле да означава масонску припадност дотичне установе), и преко ње је спуштао згужвано црно платно. Док је наоколо поставио неколике пластичне боце, донекле напуњене некаквом безбојном течносту. Томе је, по само њему разговетном ритуалу, прикључио неке фотографије, исечке из новина, ослонивши их на боце, да би тиме започео свој мистични обред, тајанствених порука и још тајанственијих садржаја. Ни једну његову реч нисам успео да ухватим разумом.

А овог код споменика красила је лепо негована брада, кратка и уредно шишана коса, чиста јакна, светле фармерке и скоро нове патике. С књигом, или свеском у рукама, личио је на студента који буба пред испит, колико се својим изгледом није издвајао из безличне масе пролазника. Могао је бити било ко од њих.

Пришао сам да бих чуо шта то он чита.

На моје запрепашћење, уместо да чујем како најављује велику кушњу, или како проклиње, осуђује, грди у име правде и истине, он се био најусрдније молио за опрост греха Французима и за спас њихових душа. Имао сам утисак да из њега казује сав бомбардовани српски народ, с каквим патосом, каквим заносом је небу упућивао речи те своје молитве. Пред напором да их се сетим, како су се живахно и ведро уздизале навише, а у искушењу да ћу рећи нешто и на своју руку, као највиша потврда збиље, из свести ми не избија мисао коју је често понављао: „Јер само у страху пред Богом човек бива оно што јесте“.

У том трену, разгаљен узвишеношћу те молитве могао сам да се вратим у подрум, својим комшијама, америчким бомбама и ракетама, и даљем западном разарању Србије, с тихим уверењем да се одатле и нисам ни мицао.

Саво СТИЈЕПОВИЋ

КАМЕНИ БРОДОВИ

Као да нисмо нигде ни стали, као да нигде није био успутни јасен, киша или сунце, као да смо једнако путовали, а је Јалас почео тамо где је, пре одмора, застао: - Отишао је ускоро у Шпанију, Јаков... Већ је био крај године. Био је у рату читавих дванаест месеци, с Матом се сусрео у Малаги, те су заједно радосно приступили једној бригади. Ту су документи били сасвим споредна ствар, а борци неопходни. Паклено, крваво... Мато је, једном тако говорећи, рекао како су упали међу изабране лудакe, невероватне, немогуће људе. У исти мах, он би њих хвалио, па мрзео, проглашавао херојима и свецима, али и разбојницима, манијацима, врло опасним битангама или сецикесама. Тамо су, у свим тим рововима, сакривени у стењу, трави, бусену, могли само назрети један другог, јер у рату лица више нису лица, већ су, најпре, неки страшни и нејасни обриси, плавичасте кугле са очима које се црвене од гримизног страха, боли, мржње или бесмисла. Једино ти очи нису мутне тада, једино се оне одају твом супарнику. Гледај ме у очи, мон ами, гледај! Киша, сунце, свеједно ти је тада: на жутој падини где се погрбљено држи једно старо, сасушено стабло са остатком житног поља иза зареза у стеновитој греди, на њему, на таквом, кљастом, потрошеном, столетном дрвету, дакле тамо, била су веома уредно окачена црева републиканаца, као примитивна сушара, настањена мувама, инсектима и гамадима сваке врсте. Јад. Око стабла били су слагани лешеве извађених утроба. Један је млади поручник бацао на чврсте решетке, лепљиве од лоја, тек повађена људска срца, вагајући их, испрва: готово је свако тежило око три стотине грама. Ех, а ти сада, рачунај: три стотине помножено са осам једнако је готово два и по килограма. Један је вредни службеник главне армаде написао у свом, вероватно приватном, извештају како су људска срца неукусна, али да је плећка залогај коме никако нема равна у тајним кулинарским књигама канибализма. Да ли је лагао и да ли лаж има своју сврху у томе? Изгледа да није писао истину. Јер, они други, поузданији сведоци, говорили су како би прво повадили кромпир из кружне пећнице, испод угљенисаног дрвета, а тек онда, на жар, у

камени круг, та срца бацали. Птицама или шакалима, свеједно. Помислио сам како је то велики посао, тако клати људе, помучити се око тога. Али, зашто? И у чије име, и како то назвати?

Свака војска зна за неки ред. Зна за укус.

Пио сам вино, неко добро македонско црвено вино, долазило је из Пелагоније, изнад Битоља, пажљиво слушао Јаласа, јер је, он, одиста био створен за писца, речи су му текле као река без брзак, српска река; јео сам млади сир, сланину, лук и биће како рекох да ми је доста таквих породичних исповести које ничу из свакаког европског извора. Слушај, говорио сам, нас може фасцинирати дословно све. Волео бих да једном упознам човека без историје или барем оног који не мари за њу. Да видим онога који је одиста без ње, онога који је никада није пресретао, али да ни она није њега завела. На послетку, просућу ти супу на главу, слану чорбу, гулаш. Хоћеш ли? Моји, твоји, њихови... Твоја прича је питка и истодобно густа. Иако прија, не пије ти се литар наједном. Треба нешто оставити и за будућу жеђ. Шта казати када ти се развеже прслук, пертле на чизмама, а опанци ти отпадну, крв прекрије очи, шта ми то вреди? Да смо стадо, да смо ратничко племе, војници, они вековни, да не дајемо... Једнако сам и зажелео, сујетно, признаћу, да започнем нешто из својих приповести, да будем ја један од оних што знају за прави поток, са жељом да се поведе даље, међу свет, али Јалас није допуштао какву маргину или запис, ни црту, нити редак, ниједан детаљ, згоду, шта год то било, како год се казивало. Наставио је лако: - Један од Ираца, а звао се Кленси, очев саборац, предао му је, на пијаци у Кордоби, једну лепо укоричену књигу од Хермана Мелвила, приповетке, новеле, нешто што је писац Бартлбија доносио са својих далеких, чудних путовања. Такву књигу посебно чувам, држим је у старом ковчегу са Пељешца, где су и остале очеве ствари. У том Мелвилу подвучени су црвеним мастилом, на самом почетку збирке, наредни стихови: - *Јер чудовишта ова, у ствари нису таква, већ су у ова грозна облија прерушена.*

- Ово говорим по сећању, али ја ствари изврсно памтим. - рекао нам је Јалас и дохватио се цигаре. У питању је био Шимелпеник, хавана milds cigars. Ето изврсног дувана, нешто и за моју тикву, помислих и ево овде, осам снажних белих аналгетика, купљених још у Шавнику. Дај то одмах на овај длан, рекох му, дај то...

- Да ли је то, господине, за Вас? - упитала је млада апотекарка.

- Да. - рекао је Павле.

Послали смо, Круно и ја, њега да уђе тамо, у ту апотеку - била је једина фармација у вароши. Чинило нам се како је понајвише присебан, али, стави руку на срце, он је то најмање био, само што, у том и тако уређеном тренутку, нисмо неке очигледне ствари могли да сагледамо исправно. Далеко од исправног. Далеко од било чега.

Срећом, при себи смо имали неке лекарске извештаје из априла, пар рецепата из Подгорице и један из Никшића, дакако,

лажних.

- Опростите, реците ми, а зашто их Ви користите? - питала је, али све упорно климајући главом, тражећи рецепт за свако паковање.

- Пре осам година вратио сам се из рата и добро, ране су зарасле, али оне у глави никако не могу зацелити... Тај рат се завршио, а од свега ми је остала само крива расеклина, по грудима и стомаку, ошинули су рафалом, па су ме три метка закачила, а то је било, да, тако је, негде поред старих Врела, у Босни, у Бабинама... Болови се нагло јављају, некако изненада... И ја тако, госпођице, времена на време, узем коју кутију, да ми се нађе уз пут. Никад се не зна...

- Аха. - већ је утучена она девојка за пултом. Јалас је згодан, витак, још увек младолик, права је неправда све скупа. Све што су му учинили, што је доживео...

- После свега, позову ме на Косово. Годину дана бити тамо, у оним гудурама... Нисте, наравно, ви никада ни чули за педесет и други батаљон... Овде - па показа прстима под под теме, лупнувши се трипут у главу - окрзнуо ме куршум. Није ми јасно како ме није убио, само је на пет метара стрелац био удаљен од мене.

- Страшно ми је жао и цео рат... Тако бесмислена ствар... - узвраћа она, кренувши да загледа по ормарићу за посебне залихе лекова.

- Тотална глупост... - клима Павле главом. Био је већ депресиван, прилично утучен. - Него, ни ту није крај. Када се завршило са Косовом, позову ме...

- Хоћете ли у солуцији или у капсулама, господине? - опет се она јавља, али сада, ипак, са нешто мање сажаљења, него тренутак раније. Није толики идиот: почиње да сумња како пред собом, могуће је, има манијака склоног да удари, иако лепог лица.

- И једно и друго, четири кутије ових трамадола, а бочица, комада три, аха...

- Изволите, господине, цена лекова је... - рече неку цифру девојка.

- Дозволите само, ако смем да вас упитам и глупо је, знам, али да немате који валорон, знате, то је исто против болова, на ратишту смо их сви носили редовно, јесте јака ствар, али бих молио...

- Није проблем, реците, једна бочица?...

- Седам. - одговори Јалас.

- Седам?! - пита апотекарка, већ сасвим уплашена. Погледала је мог пријатеља испод ока. Да ли је ово неки виц, мора да се упитала.

- Да, провешћу три до четири месеца горе, на планини, у Буковици, моји су одатле, вероватно их познајете и опет велим и злу не требало, а мислим како ћу веома ретко силазити у град. - рече Павле, грабећи кесу пуну отрова.

- Ужасно је што сте били тамо, како рекосте... - предаје му оне бочице, кутијице, уредно их наплаћује, баца поглед лево и десно,

чини се да је нешто више у страху, но пре.

- Луковине, у Конавлима. - вели Павле, плаћајући. Spreма се да утекне што пре. Блага, лака параноја, јер, шта ако она потегне телефон и позове свог рођака, милиционера, који је на дужности, негде у близини...

- Рекли сте у Бабинама, зар не? - сада је девојка нагло постала дрско знатижељна. Игри никад краја.

- Јесам ли ја ово платио? - гневно узвраћа Јалас.

- Свакако, господине. - узвраћа она. - Али, само минут раније, рекли сте ми како сте страдали у...

- Јеби се, курво! - поентира Јалас, држећи врећицу с лековима у руци и брзо излази. - Шта ти знаш, јебена глупачо, шта је рат?!

Кола су већ у покрету, Јалас весело и хитро улази, управо као да је био у пљачки бутика или бакалнице, смеје се као какав идиот коме су бацили торту у лице - али, роба је спремна. Наредних минута говори како је она апотекарка могла записати регистарски број кола, рећи полицији да јој је претио, ако му не прода лекове. Али, успели смо, уз неколико речи и понеку досетку, да му одагнамо кратки налет параноје.

Док ми прича о оцу, младости, очуху, селидбама и док се овако чудно понаша, он то чини урађен на марокански начин. Између нас ће, Павле, увек бити, увек остати нека тараба, дотрајала ограда. Та ограда која већ два до три века одолева свему, природној непогоди или ширењу града. То сам мислио тада. Данас сам уверен како је између нас све време био бетонски зид.

Хеј! - довољно сам усхићен да кажем. - Да ли си, Павле, упамтио још нешто од старог доброг Мелвила?

- Не. - одговара, док му се поглед губи ка планинама. Круно и даље полако вози, али вози само левом руком, зглоб десне руке му је сасвим отекао, изгледа мутирано, његова рука и он цео, као да је на неки начин из педесетих година Холивуда, опседнут. - Господари света, лутаћемо тако слободни, где слушају нас и где нико не управља нама. - цитирам из *Енкантијаса*.

Јалас се гласно смеје, додаје ми, са задњег седишта, боцу вина, па рече: - Како је неустрашив живот наш сада, како је весело, како смо близу првог наслеђа, без страха, како смо ослобођени ситних брига! - Једноставно, он је наставио *Буканире* из Мелвиловог дела. Значило му је што ја знам да он зна и то да он зна да настави даље, тамо где се обојица проналазимо, али и како се код мене, у мом седлу, поставља питање, једно питање и увек изнова. А моји, моје племе, када ће оно доћи на ред? Јер, Јалас и ја, све шуме букве и цера, потврдиће се кроз та трајања породичних фонтана, потоци неће узмаћи и све сада некако тихо збори како су нам обитељи ручавале некада, можда пре стотину или две стотине година, заједно, под истом смоквом, под каквом липом, маслином ситницом, лубардешком, оним кестеном, каквим дрветом пуним јестивог плода, под древним стаблом које се - нисам никада био песимиста, никада - верујем и данас држи, помало даље од људи, тргова, улица, авенија, високих кућа, небодера и узавреле, пијачне вреве.

- Ти си од Јакшића? - упитао је Круно, као да се нагло забринуо због тога. Рука му је била опасно отекла, отицала је још од оне туче, већ пуна два дана. Негде смо стали, не знам више које је место било и затражили кесу леда. Десна рука му је умотана у најлон пун ледених коцки, свезана испод лакта, а левом управља колима: то је наш возач, водич који нас води кроз препознате пределе. Башић.

- Откуда долазиш? - упита ме, гледајући низ друм. Метафизика на делу: зашто ја, у ствари, уопште и долазим, зашто сам ту, с њима. Да ли је то оно што жели да зна?

Наравно да је заслужио одговор, али он није стизао, није ме вукла далека исповест. Истина, доћи ће, свакако, и она једном на ред, али не сада, никако током овог путовања. Пловили смо земаљским таласима, овај се наш пут превише одужио: изгледало је као да се стално окрећемо око некаквог обореног дебла по магли, у катунима, на планини.

7.

Након два дана, проведена на Дурмитору са пријатељима, добио сам хитан телефонски позив да одем у Котор и да тамо испратим једну изложбу и неки фестивал писаца, али ћу такав скуп слабо упамтити. Све је плаћено и рекоше како се мора доћи сутра. Одлично, рекох им и спустих слушалицу. Јалас ми рече да му се нигде не иде: - Овде ми је предивно, ја не путујем даље, не спуштам се доле, иако ме чека на југу један неодложан посао. Али, време је у овом крају величанствено.

Круну би било свеједно, али је онда поменуо како би ваљало да се пронађе та стара буква, у Грахову, да се приупитају неки људи и да се достојно обележи гроб Јакова Јаласа. - Није ли тако? - упитао је Башић Павла. Пили смо, сећам се, лозу и након десетак пића, а после дугог и угодног обиласка Црног, па Змињег језера, што нам је представљало прави одмор, убедим их да се сваки битан посао просто мора обавити и тада слажем, дакако, да ми је њихово друштво неопходно, како су ми они потребни на друму.

- Исти пут смо већ једном прошли, кренимо поново! - рекох.

Одвојили смо наредно јутро за паковање ствари, не свих, јер смо имали на уму да се, након неког времена, рецимо, за месец дана или раније, вратимо на Дурмитор. Убрзо смо напунили гепек оним што смо тада сматрали најпотребнијим, а међу тим стварима и потребама, био је и Малапарте, *Техника државног удара*, Зановић, Емил Зола, *Жерминал* и Шекспир, па Јингер, три литра лозове ракије, тврд сир из мешине, нешто од поврћа, кувана јагњетина са бареним кромпиром, картон вина, пиво и слично. Током лењог поподнева, били смо испред Колашина, одабравши другачији пут, кроз кањон Мораче. Прошетали смо градом, а потом уморно - био нам је потребан бокал кафе и нешто слатко - уходали у један, рекло би се, отменији ресторан. Не, није, када је Круно паркирао аутомобил са српским таблицама, није ми промакло како су се двојица,

богато одевена младиња, окренула за нама и у пола гласа, проговорили: - Четници. - Занимљиво, нама тројици, крв лако узаври. Али, какви би ми то били људи да немамо исправне кочнице. Природно је да смо тражили тучу и сто управо до те двојице с љутитим погледима, али и сужених чела, уздигнутим и страшно искривљеним обрвама: толико о нашој одступници. Признајем, ти младићи су били крупни, високи, по говору би се рекло да долазе са севера, а са таквима није паметно бити у некој тежој завади. Позвали смо особље, наручили кафу, ратлук под обавезно, мада се у Колашину све подразумева, и колаче, доброг белог вина, док се Круно нервозно освртао. Захтевао је пиво и више пута напоменуо да буде што хладније. И прогутао је пет, шест диазепама, али оних од по десет милиграма. Био је чудан, изгледао озбиљно, заиста деловао као да су му ломили какву кост. Посртао је, седећи. А онда, да чују ови момци поред, рече: - Дај, молим те, питај ову усташку господу, шта они желе да попију на наш рачун.

Добро, идемо поново. Директна порука. Дубоко сам удахнуо и знао да забава почиње: хајде, нема узмицања! Али они, у тренутку, као да су их полили врелом водом, поскочише, зачу се тресак оборених столица, лом. Круно први упери песницу ка њима и рече им: - Пазите се! Пазите се страшне освете Јонголда!

Рећи ћу само толико да је изгледао веома опако, некако чврсто решен да се обрачуна са сваким туђим нервом и главом. Опет, он се целим телом заводио све у лево и то се није чинило само комичним, већ и гротескним. Мени није ни било до туче, никако овде и не сада. Једино што сам желео јесте да будем негде осамљен, ван људи, ван града или села, било какве настамбе, да лежим под неком далеком маслином, стаблом ма које врсте, уз радосну биљку која се лагано повија према југу, да осетим море у близини, да ме ништа, нико, више не дотиче, осим лаког ритма соли. Било ми је, али стварно, свега доста, Башићевог гнева, Јаласових идеја, решења и лутања, прадавних пријатељстава, свега! Ипак, многе се ствари не сређују тек тако. Помислиш да будеш негде другде и онда једноставно одеш. Као у *Пет љаких комада*. Али, хоћеш врага!

Мислим како сам први добио песницу у главу, па одмах за тим и снажан шамар. Устукнух, а Јалас преузе да води битку. Не, то никако није могло да ми промакне, иако сам лежао на поду: Башић је подигао високу дрвену пепељару која је, у углу ресторана, служила као украс. Тиме је украсио нечију главу и облио је крвљу. Јалас је једног оборио на земљу и таквом га силином у чело ударио ногом, да се овоме стресла вилица, низ коју крену крв. После смо нестали. Никада нисам сазнао ко је могао бити онај Јонголд којег је, претећи, поменуо Круно. Сигуран сам како га је у хипу измислио.

Било је као и у стрипу. Ишчезли смо. Јалас се слатко смејао, јер су она двојица остала на поду, добро изударани. Све мислим како је себи понављао да смо ми опасна екипа, мада га је, убрзо, поново дотакла десна рука параноје. А шта ако нас они пријаве или ако су... И све тако, али и не све време.

Сат времена касније, док смо се успорено возили кроз

кањон, а испред Подгорице, Павле је захтевао, наравно, да прво свратимо, преко Цетиња, у Грахово, тамо и да преноћимо, останемо неко време, дан или два, па тек онда наставимо за Боку. То је, у ствари, била та његова прича, о очевом гробу. Хтео сам да испоштујем оно што намерава да учини. Дуго је све одлагао, пре-дуго је трајало, попут агоније. - Ти нигде нећеш окаснити. - рекао ми је шапатам, на ухо, као да је у питању некакво пруско поверење у ратној агентури. Рекох да је у реду, иако ми се журило да стигнем на тај фестивал што је пре могуће и довршим оне послове које сам, још у априлу, започео. Но, Јалас је продао три хектара земље изнад Рисна, како би се отиснуо на овај дуги друм. Мораш му удовољити донекле, ако је таква ствар у питању.

- Видиш, више од двадесет година касније, мајка ми је рекла све о томе, говорила је о ономе што јој је и нови супруг причао, била истина или не, страх, сећање, шта год... Божидар, мој очух је потврдио нешто, иако се никада нису упознали Јаков и он. Приповедао је само о томе што су му многи други рекли, вредно збиљи или обитељској легенди. Био је јун седамдесет осме, та година... и било је дуго и врело лето, када сам сазнао где је проклијало ово сумануто семе, које толико дуго носим у себи и за чију сетву још увек тражим право, погодно место. Од тада трагам за оцем и породицом, хроником обитељи, за коренима, ако их нису ишчупали са свакојаким коровом, са трњем и цветовима или је расули по молу као кампањелу после какве ванредне, обредне игре, ма колико теби патетично звучало. Наиме, Јаков ме је прилично касно добио, тек у педесет петој години живота. Он се још у својој петнаестој нашао у Србији, где је почео да ради на вагонима, поред Саве, а тамо га је одвукао старији брат Петар, јер је и он, својевремено, имао посао на истовару угља.

Мајка је, удавши се за Јакова, лета тридесет и девете, у Котору, имала око двадесет и две године. Била је изврсна плетилца, па су је неки вешти и стари сарајевски трговци кожама одмах запослили да ради код њих, у кројачници. Послом је ишла и у Требиње, па у Гацко, Будву или у Травник. Ти су је Хашиалагићи одлично плаћали, а били су, тако ми говоре, честит свет. Нико ме нису остали дужни, а сваком су добрим узвраћали, па чак и онима што су им ту и тамо секли кесе, поткрадали, тровали овце, зло мислили. Толико, за сада. А даље...

Породична хроника на друму. Добро, рекох. Узео сам боцу било чега и брзо почео да пијем. - Настави, пријатељу. - рекао сам.

- Дакако, на његову жељу, Божидара Полака, причали смо пуне две седмице, а ја сам све уредно записивао. Чинило се да имам сјајну вест, да поседујем истинско право на такво бележење, како растем у распореду хронолошког писања, хороскопа, сазнавању или сензацији, прометној родној историји. Растали смо се у септембру, јер смо након Плитвица, отишли право на шумовита и питома брда презрелог Јухора, те толико топле, благе планине с воћњацима и зеленим виноградима, тамо где имам неку даљу родбину и тамо где је било још пуног, плутајућег лета у ваздуху. Тог септембра.

- Управо он, очух - рекао је Павле - показао ми је смернице.

Остали смо још један дан, тражећи разбацана граховачка гробља. После три сата узалудног лутања, заседнемо, попут једва преживелих из остатка чудног племена, пред неки кршевити предео, легнемо на траву и останемо тако, мирни, наредних десет минута.

- Где је та буква, где је та запуштена некропола, где је монолит, то место на које су нам, претходни пут, указивали они старци из Бијеле горе? - морао сам отворено да питам, каснио сам на фиесту. Били смо у Хану, тако се зове такав комад побрђа, под којим се распушта ред маслина, смоквица и ловоровог грма. Прелепа природа, место где бих радо, потпуно смирене главе и тела, могао, умео часно да умрем. Да легнем и нестанем. Ту је најбоље. Ту умрети. Никаква сахрана, плитка рака, нешто мало земље и ако се појави некакав поп, пусти да чита пар редака из Писма. Остало ништа. Једино педесетак добрих лопата преко. И дрвени крст.

- Добро, где је та буква? - понових.

- Свуда је. - помирљиво рече Јалас.

Ћутали смо мало, а онда сви упалили по цигарету, нешто од Camelа је остало у Круновом летњем сакоу. - Најзад - рекох - зашто су ти оца убили секиром?

- Јер је то тако морало бити. - рече он, а рекао је то као да се ради о вуку, лисици или некој другој шумској животињи. - Веровали су да је он одао извесног Јосипа Кажанегру, који је скончао убијен, с метком у потиљку, испред некакве капелице, мислим да је то било у Столиву. Кажу да је посреди била некаква жена, ратна удовица, дуга прича... Али, успео сам да дознам како је исти тај Кажанегра вредно радио само за тајну полицију. Опасна је ова приповест, дивље недело. Једни су говорили како су ми неки сељани убили оца, у пољу, па га, а то је оно што ме највише буни, сахранили наглавачке, окомито, остављајући му голе потколенице изнад, непокривене земљом. Следећа чудна ствар: стопала су му била закуцана чавлима и спојена жицом. Разумеш ли, није то кратак посао, а убеђен сам како поседује и неки скривени смисао. Вели се да многи нису знали ко је то урадио. Демонска ствар. После су га, а била је друга ноћ, сахранили, макар како доликује, у близини, поред те букве, али су му гроб обележили некаквим великим каменом, других се ознака нису досетили. Нити су смели. То су били неки очеви пријатељи из Мостара, који су сазнали за цео тај случај. И они су ми казали како је убијен, да је то урађено с леђа, ударцима секире, највероватније... Агенти су дуго туда пролазили, јер, мој отац није био било ко... Званична вест је гласила како се утопио, када му се барка преврнула, у близини Молуната. Беснела је бура, тако су објавили. Тело му, претпостављаш, никада није пронађено. Но, о свему се највише, ипак, ћутало. На питање шта се тамо догодило, сви су једнако стављали прст на уста. Ћути, боље је да се о томе ништа и никоме не говори. Истина је ту умрла. Умрла је за све.

Преноћили смо поново у ауту.

После тога, отишли смо у оближњу цркву да упалимо свеће. Палили смо их само за мртве, а никако за живе. Јалас је тада добро

осмотрио цео предео. Изгледало је као да нешто премерава, дотиче и решава. Који минут потом, без најаве, без икаквог пролога, преко брда, кренуо је хладан ветар. Силазио је са планине на море, хрлио је на ту страну. Све свеће се, у исти час, погасише. Бура је журила да окупа увале, понте, да подигне валове, помери бродице и барке, да унесе чудни немир међу људе поред вода Јадрана, направи кишу од које труну кости. Након три вреле седмице, појавила се, почетком јула, она, трамонтана, ветар са брда који даје блуз памучним и златним јутрима распеваног Приморја. Повратак у детињство...

Трамонтана, готово да сам повикао. Трамонтана! С њом смо се спуштали на таласе. У колима, најпре, та тишина која убија мисли, чини да отекне мозак, натекну жиле на рукама. Јесте, тако је, ту је пуна шака соли, седатива и вино, залагај пршута и сира. Први је Јалас разбио ту ужасну, подмуклу тишину, путивши траку у колима. David Crosby пева *Almost cut my hair*: добро знамо како ово лето управо сада почиње и да наше повести, најзад, добијају на смислу и трајању. Негде у силаску, на серпентинама, кривинама, зауставља нас патрола полиције. Прописно стајемо и покушавамо да останемо прибрани. Ми јесмо мирни, врага смо убили у себи, али полицајац нам даје знак да само наставимо даље и зауставља следећи ауто, далеко бољи, а за нашу штету могу имати тек нешто сажаљења, док за наше опхођење и илегалну робу слатку мемлу притвора: пролазимо поред, весело их поздрављамо, на страну разбијени фар, оштећени браник, изгубљена прва помоћ, ми смо туристи, овде смо стигли да убијемо буру, лето, тело и последњи зрак сунца на својој кожи. Свако је привиду подложен.

Напокон, ту смо, ту где је требало да будемо и раније. Сунце је и таласи су тамо прилично високи, али некако поносни на себе. Шта је то да нас скупа довлачи пред овај битни вал? Трамонтана је северни ветар, уздржаног је даха, кратка варијанта буре. Море ће, ја сам уверен у то, сутра певати другу песму. Верујем како ћу читати Зановића и оставити га на камену поред понте, да га со дохвати, да се утисне на странице књиге. Почећу са *Турским њисмима*.

(Одломак из романа)

Чедомир ЉУБИЧИЋ

КУЋА СА ПРАВОМ НА САЛВАДОРА

Наизглед обгрљена временом, прошлошћу, подземним водама, клизиштем подно њених темеља, стајала је стамбена зграда из времена када су смртници добијали станове на правди бога, али и уз уважавање свих других околности који се могу наслонити на категорију олакшавајућих. Што ће рећи: даљина (близина) радног места у односу на место становања, број чланова домаћинства, здравствено стање појединих чланова истог (углавном-драматично), „револуционарна прошлост“ или, бар, достојанствено кокетирање са истом, и подразумевајуће, самопрегорно свакодневно изгарање у колективној опсесији хрљења у нове радне победе која теледиригованим кодом задобија инспиративни замајац у недељу увече. Непуних шест часова пре најомраженијег радног дана у радној недељи-понедељка.

У кућама у којима се, паралелно, рађају и детињство и дете, лако је осмислити снове обликоване као лак залогај за јаву. Таква врста осмишљености се као самоспознаја указује много година касније. Онда када глава клоне уз флашу, кладионичарски листић или избледелу фотографију, скоро заборављеног, вољеног бића. У таквим случајевима потпуно је неважан пол, здравствено стање укућана, „револуционарна прошлост“ а самопрегорни однос према раду и радним победама попримају очај, готово, смртне безличности, колико и сећање на доба немог филма, и све сличне пионирске подухвате који су остварили право на праискон, прапочетак и иновацију по сваку цену, без обзира на жртву.

Испред слике „полиформног первертираног бића“ подсећам се истине да су исповеди опсесивних посвећеника простора у коме су детињство и дете расли заједно, тешке за слушање. Са таквим сентименталним наслеђем носталгија је као тежак мамурлук. Дехидрираност долази као последица редовног и неограниченог конзумирања узносећих сећања.

Одувек сам сматран за дете које се зна играти. Мање или више та врлина или манир остали су у мојој пратњи и до данашњих дана. Онда када желим да поправим крвну слику нескромности

кажем да сам остао дете које се зна играти својим играчкама без тражења саиграча, неког ко ни поред мене не би схватио колико је немаштовит. Оно што ме је нарочито издвајало од друге деце, која су тражила друга или друштво, била је нарочита потрага за играчкама. Тражио сам, заправо, крвоток боје. Тражио сам га у бојама које су на површини и у бојама које су несмотрено одстране.

У једном од мноштва типских станова, у време мог детињства, окупљао се шаренолики свет. Духовити свет. Са таквим сетним наслеђем зидова и такви станови имају право надмено се самопрогласити „породичним кућама“. Још онда ми се чинило, а сад у овим годинама које имам, већ сам потпуно сигуран да се у тој кући никад није спавало и да је у њој горело светло током читавог дана и ноћи. Увек је неко био будан, увек неко гошћен, помно слушан не би ли се чула нека бистра врца, шала, мудрост или поспрда, да би се препричавала и надграђивала разноликим визијама свима припадајућег смеха и појединачних запитаности. Читаву ту атмосферу лица и гласова са ставом, самосвојношћу и мисијом примао сам у себе као слику. Сlike, поуздан соихлебник одрастања. Са петнаест година сам схватио да те слике у којима сам уочио крвоток боје морам пренети у свој став кроз биохемијску улогу архитектуре и боје као саставних делова система за одбрану организма од оксидационих оштећења. Морао сам, да цео један живодајни спектар не би завршио у равнодушју, да им понудим своје одговоре на њихова бројна, згомилана, нарастајућа и непрестајућа питања. Таква је слика, што више питања то мање одговора, што више жмурења, то већи неспокој због интуиције, маште, способности проницања у депоу јестивих утисака.

Бежањем од отврдлог, уопштеног становишта, од понижења које доносе општа места најчешће се стиже у уметност. Отац је хтео правника за разлику од мајке којој је „срећан син“ представљао најзвишенији животни позив. Њихове расправе биле су лекције из културног препирања. Напетост без губљења главе.

На ликовној академији први пут сам осетио приближавање оног чеканог из далеке подтачке хоризонта. Ужасавао сам се од обичаја колега да портретишу њима знане ликовне, а још језивија ми је била помисао да портретишем неког од својих професора. Портретисање полусвета прихватао сам као обавезу којој предстоји убеђивање да сви ти „доњи људи“ имају своје висине. Требало је расковати поларну ноћ баксузлука, ненаклоност људи и околности. Регулацијом биолошких оксидо-редукционих процеса развити и осушити артефакте кафанског сентимента, блуда, касног легања и касног устајања на ископинама лебдења у прописаном кругу над којим ваздух удише светлост. На платнима су та лица била отиснута упечатљивошћу живућих последица. Тражио сам их и налазио где није било оних нагојеним сујетом која неузмиче, вољних да пљују по доказу да нису све слике насликане и све приче испричане.

Освајањем академског образовања, са тим ликовима, осликаним у такође маргиналним условима рада, направио сам само-

сталну изложбу портрета. Криминалци, целароши, обијачи, недоказане убице, проститутке и душевни промискуитетни анђели представљали су особен трагачки круг у коме сам се осећао чисто. Није то био лак посао. Конектовати се, само платном, четкицом и талентом, на неговање моралних кодекса бар до границе док кодекс не угрожава опстанак доње усне изнад површине воде.

Када су сви хрлили у Париз, ја сам отишао у Амстердам. Нисам веровао у светлост првопоменутог. Тврдио сам да се од свих светлости које значе и означе нечији живот памте само оне које долазе из детињства и оне са морског бескраја. Зашто Амстердам? Бог Свети зна. Сунца у која сам веровао нису била на тој страни.

Више него zgodna, више него лепа и више него жена имала је оно на шта се сви сликари жестоко пале, мансарду и гомилу слободног времена. Замагљене амстердамске ноћи биле су најпогодније за давање тешких обећања. Још у времену бурног одрастања чуо сам, из зрелијих мушких прича, за тезу да не постоје прави мушкарци већ само праве жене. Чуо сам и да је ауторка те тезе била чувена проститутка која је оладила осиног велеградског мангупа. У пастелном ентеријеру без симболизма, идеалном амбијенту за давање тешких обећања, под снопом јаког светла замислио сам једне ноћи сликарско платно, преовлађујућих светло плавих тонова. Слика у слици била је омеђена јеловим гранчицама са којих се клате кугласти новогодишњи лампиони. Средиште слике у слици заузима надпросторно Христово распеће без јасне назнаке физичког постојања крста. Светлост се рађа у асоцијацији одсјаја сунца на води. Уздиже се уз руке, груди, лице и прожима средиште средишта. Од темена средишта, зажареност растопљеног злата досеже до попришта надвременог сукоба. Особином помиритеља сече ткиво крволиптања. На небеско плавој чистини, а може бити и самоћи, посутој пегама сунчеве светлости засјактио је крст. Поглед нагло сурван у подножје, успорен као лепет падобрана у материци ваздуха, још пренагљенијом снуженошћу се гасио, угледањем приземног сукоба. Угледањем једноставне и приземне ствари у искуству самог Бога, живота. Са леве стране слике у слици стоји, пажњом усмереном на средиште, очима насмејана, довршена у пројекцији суштаствене ведрине, плавојка зелених очију. Млада. Веома налик једној мени значајној жени.

Слика која смирује садржи у себи онај део створитеља који заинтересованог одводи на пут рефлексije. На једној деоници тог пута знатичељник је обавезан да седне голом стражњицом на стену изнад воде с којом се суди ћудима. Зјап зле ћуди извире из вода које не перу већ само квасе. Стена је тамо где се уобличава алхемијска уоченост, што не мора представљати крај пута али може бити крај измицању путоказа.

Поново сам овде. У просторији са голим, дуго времена неокреченим зидовима. Испред закључане собе. На дрвеном столу налазе се празна плетена корпа за хлеб и књига. Дуже посматрање корпе за хлеб појачава белину столњака, а изненадна најезда бљештаве дневне светлости наједном неугледну просторију чини

лагоднијом, лепшом, пријемчивијом вабљењу нематеријалних ствари потребних за идеалну визуелну представу. Корпа може бити на крају стола, на средини или испод стола. У све три варијанте просторија у којој се налазим издиже се из голе чињенице да се у њој дуго није кречило. Са корпом на крају стола кухиња је обгомиљена сенкама подигнутих руку, налик на стављање тачке на обилан и укусан ручак. У таквим сенкама флаша са вином се сама примиче,тама је пријатна и подсећа на мир приморских градова од поднева до првог сумрака. Са корпом испод стола долази рухо исткано из наративне вештине боемске-сликарске и песничке елите о опасним београдским ноћима. Одједном сам био у стању да непатвореност течне, усмене књижевности опипам у закључку да су те приче истовремено и патетичне и романтичне. Патетичне због балканске мегаломаније да се истакне високи набој личног печата и у неважним догађајима и да се тако дође до што веће апстрактне славе, а романтичне јер су вештином приповедања изашле из тих непоновљивих, драгоцених и луцидних кафанских рачунополагача. Корпа на средини стола заодева искључиво личне искуствене печате. Сенке постоје али са моје стране не постоји воља за сагледавањем. Као и сви умерено задовољни докоњааци, у оваквим тренуцима призивам две слике до тада сакривене у корпи за хлеб. У првој је сликарски почетак котемплиран пастелном рационалношћу. У другој, убрзање јарких боја доводи под сводове муда, мужевност и усклик. Из тишине коју могу изродити само неверица и добар сликар избио је расејано, узрујани седамнаестогодишњак ребеловских промишљајућих црта. Заљубљен у уметност и одљубљен од детерминантних анатомија стварности. Није било много таквих који су аутентичним безобразлуком прилазили ентузијастичним интелектуалцима улогореним у њима довољној слави, прогресивних погледа на друштво и Аполинерских погледа на жене, да би са њима полемисао о историји и будућности која куља из њене несреће. Јад дигнут на ниво епопеје твори амбис, говорио сам, онда. Доста дуго је у мени била присутна љубав ка горљивим исказима, страсним полемикама. Моју полемичку стабилност умео је понекад да пољуља изненадан прекид неког речитог дијалога, искључење саговорника осмехом неодговорног човека, позивање конобара или, можда и највише, помахниталост гестикулација. Ликовни саветодавци су ми олакшавали новчаник, ласкајући, тапшући по рамену. Блок са цртежима и у мом унезвереном случају представљао је симбол трагача за самим собом. Тек неку годину касније, отржењен од саветодавног и полемичког обликовања ауторског жига, открио сам бензинску драперију - нови правац у уметности мртвих. Поред топлог тела вољене жене све догођене депресије личе на узалудан труд лоше комике.Чак и тада, и лоша комика изазива смех. Из дугог, мутног и лењог пригрљивања кристалне будности, долази удобност хармоничног стања, стања без свађа, пренаглашених речи, стресова и зле крви. Мешкољење зове. Након тога, не треба много времена да се споје мушкарац и жена, глад за сликом и глад за причом.

Корпа и даље стоји на средини стола. Празна. У својој употребној испразности ствара могућност за маштарско обликовање разних хлебова. Само један од њих је дугачки француски хлеб испечен на броду „Шемплен“. Књига на столу, тик уз корпе за хлеб подсећала ме је на „Долазак Ђавола“, на омиљеног писца високог чела и име које ћу волети, неки трен касније.

Изашавши на улицу срео сам Ољу. И управо сам дошао из далеког света и осећао изједајућу усамљеност. Иако усамљеност не само да нисам доживљавао као проблем, већ напротив, као потребу без које залебдања нису могућа, тог тренутка, у улици Краља Вукашина стресао ме је страх од помисли да се у собу са сликама морам вратити сам. Требао ми је неко да му откријем своје „ђаволе“ на зидовима собе у коју се улази из кухиње, у којој поглед пада право и прво на корпу за хлеб. Неће јој бити тешко да погоди о каквом је хлебу реч. Верујем да зна и име брода на којем је испечен. Једноставно, у проницљивом погледу изнад фројдовског носа читава се материјал модела који може на своја гола рамена да прими два сирова котлета.

Оља. Била је саздана од комплексних навика и чудних укуса, хитре мисли, коментара и реплика на местима на којима, неочекивано, лако изврше пробој и затичу неснађене, лакомислене и препотентне. Само један дубоки поглед указао се као поуздан знак да ће наше дивље физичко спајање, као и ништа мање дивља, духовна сублимација драгих и вољених дела других људи, пронаћи сигуран увир преносног значења уметности у којој смо били свако на свој начин. Ја сам сликао. Она је волела сликаре.

Уместо романтичне вечере између четири цикас палме, разговарали смо на улици. Већ прва Ољина реченица определила је моје интересовање за њу. Било је то хладно саткано питање са потребном температуром ганутљивог. Да је рекла било шта друго, остао бих ускраћен за једну врсту велике мушке среће. Прича која за материјал има једну жену а при том је значајнија, раскошнија, крвавија и тежа за наук но и једна државотворна, ратничка или дипломатска, сасипа задивљено слушање непокретом речи и оргијом мисли. То је историја у којој се точак не враћа јер су већ сви праведници, заслужници и саучесници већ згажени. У тој историји нема понављача и у таквим историјама највише се распреда о љубави. Нема охолијег појма за разглагање њених укора и почасти а читави векови и цивилизације јој подржавају дебату јер је опскурном речнику плебејске већине најдоступнија.

Стајала је у кухињи испред „забрањених врата“ а иза стола са корпом за хлеб.

Исказивала је зрелост лепоте кроз лепоту зрелости. Одупирање утиску или одлуци да је чекање неизбежна матица животног тока може довести до убрзавања или у најбољем случају-истеривања ствари на чистину. Гледала је неко време у даљину, па потом, дубоко удахнувши, погледа у нека моја платна на тераси. Везивала се за сликаре, безразложно и свакако: платонски, фатали-

стички, идејно, интересно, невенчано, неверно. Од када је угледала светлост света живела је у уметничком окружењу. Више игром судбине него намерама оних који имају нерв за истрајавање у чињеници да су млади људи пројекат, усмеравана је у уметност. Никада није утврђено од чега је отета да би била поклоњена напорима варијетета.

Пред сам улазак у најдражу собу, искушавао сам Ољино нестрпљење. Загледао сам је подробније него до тад. Гледао сам је очима у којима се могао прочитати његов одштампани утисак о жени коју је волео. Једина коју је волео. Већу од појма жене, и једнако велика колико и разлози да надреализам добије име само једног човека:

„Она још има кожу као беба. Њена рамена и њени субренилни мишићи имају младалачку, атлетску гипкост. Али, њена крста су изузетно наглашена и женствена, као невероватни витки везник између ћудљиве енергетске и поносне мршавости њеног торза и деликатних гузова наглашених танким струком, што их је чинило још пожељнијим“.

Ушли смо. Најзад је схватила зашто толико волим Салвадора Далија. И Галу. Наравно. Тек тада је приметила моје далијевске обрве и почела да се смеје. Подигао сам ролетне и указале су се слике као и пориви борбе

Против

Једноставности
Једнообразности
Једнакости
Колективног
Политике
Музике
Природе
Прогреса
Механизма
Апстракције
Младости
Опортунизма
Спанаћа
Филма
Истока
Буде
Сунца
Револуције
Микеланђела
Рембранта
Дивљачких предмета
Модерне афричке уметности
Уметности
Филозофије

За

Комплексност
Разноликост
Хијерархију
Индивидуално
Метафизику
Архитектуру
Естетику
Устаљеност
Сан
Конкретно
Зрелост
Макијавелистички фатализам
Пужеве
Позориште
Запад
Маркиза де Сада
Месец
Традицију
Рафаела
Вермера
Ултрацивилизоване предмете
А ла 1900
Ренесансу
Религију

Медицине
Планине
Фантома
Жена
Времена
Скептицизма

Враџбине
Обалу мора
Духове
Галу
Меке часовнике
Веру

Зидови су испуњени сликама. Руинираност и неокреченост били су прекривени урамљеним „Освајањем ирационалног „

Оља је дуго стајала испред две слике док сам се ја бавио брисањем прашине са дрвених предмета. Док је дуго гледала слике *Девојка крај њрозора* и *Девојка из Амјурдана* питала се како сам знао да ће баш те две слике прве привући њену пажњу. Брисао сам прашину и са улице зачуо оштар звук кочнице који ми се учинио злослутним. Испред слике *Венера и куйидони* наслућивала је зашто волим Медитеран и све те чаробне путеве којим се простире винова лоза. *Мед је слађи од крви* врло речито јој је говорио о оној подтачки хоризонта од које сам много очекивао а и сам је, у више наврата, осликао у разним варијацијама. Из секунда у секунд је кроз Далијеве слике откривала моје мане и лошу вољу за поједине активности и начине да се учине занимљивим и донесу испуњење. *Ујорности њамћења (Меки сајшови)* откривали су моју, повремену, мрзовољу у дугим шетњама поред Саве а *Делимична халуцинација-шест* *Лењинових ѡривићења на концерџном клавиру* парадоксалну љубав за ренесансну музику.

Анџројоморфна комода и *Смокинџ Афродизијак* веома упечатљиво су одражавали моју упорност у призивању боемске геологије кафанских уплива у ментални склоп, јавни живот и друштвене појаве. *Аџомска Лега* је Ољу учвршћивала у нашој, тек рођеној, љубави. Спознала је разлику мог вићења жене у односу на своје претходне мушкарце. Постепено је увиђала да је моје хтење лепоте у пићу од музичног сока, због смисла и јединог бога који из нас пати због свих, због одбране од популизма безнађа. *Деџе џеоџо-лиџиџе џосмаџира рађање новоџ човека*, била је натопљена мојом све-прожимајућом вером у људскост али се са рубова рама сливао невидни испљувак намењен свим властима са експонентима недораслим озбиљности временског корита и политици која производи недорашене поданике.

Млада девиџа самосодомисана сојсџивеном креџошћу распалила јој је еротске фантазије. Ћутањем и заискреним погледом говори да воли мушки језик на врату, угриз, фриволни шапат. Слика јој враћа у сећање једну од интересантнијих фантазија у којој води љубав са мушкарцем и женом, истовремено. И то на трибинама фудбалског стадиона, на утакмици у којој Бразил игра са неким безобличним Европљанима. Обоје су бразилци, тамнопути, затегнуте коже, атрактивни. Фантазија доживљава кулминацију онда када се слобода и непознавање својих партнера извитопере и злоупотребе, неочекивано и безразложно и када долази до њеног изненадног напуштања пламеног љубавног троугла. Негде у том тренутку

Бразил прима неочекивано глуп гол. И то је уметност.

Жива мртва природа. Била је то толико прецизно извагана пролазност са благословеном добротом естетике као врховном утехом.

Лов на туне оставио нас је укоченим. Звоно на вратима је повезало уметничку интуицију и, малопређашњи, злослутни звук аутомобилских кочница. Очекивао сам их раније. Добро је што је Оља била бржа. Упознала ме је док сам имао. Харпуни су под грлом. Ђаволи су дошли. Ништавност се обелоданила пред неумољивим краватама, озбиљним лицима заплене. Банкарским чиновницима и полицајцима. Кредитна неспособност је дошла по своје. Полицајци су скидали Далијеве слике, хладно, рутинирано, онако како се већ уништава нешто што се не разуме. Банкарски службеник је застао пред сликом *Разбијање аџиома (Демајеријализација прег Нероном носом)*. Пожар изазван уговором о дугорочном готовинском кредиту неумољиво је оргијао по соби пламеним језичцима каматних стопа, административних трошкова, ануитетним планом, променом средњег курса ЕУР-а у односу на курс истог који је важио на дан пуштања средстава.

Свалили смо се на паркет, леђима прислоњени уз голе зидове. Шта сам био у том тренутку? Нико! Можда? Можда сам био Дали када је имао девет година. Оља је слушала истом задивљеношћу којом је посматрала слике:

„Значи, укратко, ево ме на почетку моје девете године: усамљено дете, цар који седи у бетонском кориту испод крова и крвари на нос! Доле је остало то месо за топове, тај биолошки конгломерат длака у носу, мајонеза, чигри, душа у чистилишту, глупе деце која су учила све што се од њих захтевало, куваних риба и тако даље, и тако даље... Никада нисам сишао у приземље духа да бих тамо било шта научио.“

Устали смо са пода. У празној соби, готово шутнута до зида, остала је фигурица камиле од оникса. Разгледали смо голе зидове. Спустио сам ролетне. Са белине сачуване од најезде дуванског жутила, јасно смо видели натпис:

*Genio y figura hasta la sepultura

*Генијалност и став до смрти

Снежана МИЛОЈЕВИЋ

ТРИ ПРИЧЕ

ПОЗНАТО ПРЕЗИМЕ

Мој отац је сила! Захваљујући његовом презимену и реномеу који има, никада се нисам осећао као анонимац. Нисам морао да правим глупости, да бих био примећен. Није пресудно образовање, социјални статус или боја коже мојих саговорника. Сви добијају блажен осмех на лицу, кад чују чији сам ја син.

Више сам везан за мајку. Одувек сам живео с њом. Размишљам слично њој. Имам већу љубав, страхопоштовање и нежност према њој. Али, мој отац је мој отац.

Из туђих прича и црно-белих фотографија, памтим га као човека који је донео прву рукометашку лопту у град. Због њега, лепотана, трибине на утакмицама биле су пуне девојака. А онда се несрећно заљубио у фину девојку, али патолошки љубоморну и бескрајно талентовану за ситне пакости. Тако кажу злобници за моју маму. Добио је нас двојицу, развео се и, ово већ и ја знам, остао сам.

Одрасли смо и виђали га све ређе. Никада није кукао како му недостајемо и полако се распадао од туге. Током телефонских разговора био је духовит и весео. Нисам примећивао његово тихо умирање. Други су ми указивали на то, али нисам им веровао. А и имао сам сувише својих проблема.

За то време, мој старији брат је у далекој земљи уживао у белим ноћима, чувао коње и разводио се од fine, али патолошки љубоморне жене, бескрајно талентоване за ситне пакости.

Док је био овде, одлучивао би да живи код оца кад се посвађа с мајком. Ипак, он, вечити бунтовник, израстао је у човека којим мајка може бити задовољна. Мртвом оцу чини ствари због којих се овај, сигуран сам, окреће у гробу. Можда ћу вам једном причати о томе. Али, не знам да ли смем, мама ће се љутити.

А баш је брат био монета за подкусуривање, чим мајка сазна да ће отац ипак наћи жену достојну њега. Од петог до осмог основне

учио је у сеоској школи и живео са бабом и оцем. Да није вођен специјални рат, могао је да буде са мајком у граду и стигне до школе за два мунута. Он је чак пристајао да оца трује причама како ћемо се убити, ако он доведе нову жену и сличне глупости. Ни дан данас не могу да поверујем да је наседао на те јефтине фазоне. Сад ми је, у ствари, жао због тога.

Драго ми је што је брату све пошло за руком. Има дивну нову жену која радо прича и о Викинзима и о Марку Краљевићу. И два скандинавски плава сина, чији ће се пријатељи добро намучити док изговоре компликована стара српска имена.

Поштовали смо његову самоћу, а он је поштовао нашу срећу. Врхунска личност, са неодољивим осмехом, уз зубе на раздeљак; савршеним стилем одевања, компетенцијом за многе теме; љубитељ добрих књига, спорта и путовања, пензионерске дане провео је на свом брду. Чувао је кокошке да преживи.

Част и поштење изнад свега – то је био његов мото. И поред свих могућности које су га просто мамиле иза сваког угла. Невероватно! Мислим да никада није био члан неке странке или нешто слично (сем члан библиотеке и риболовацког друштва).

Човек чувеног презимена. Као да све почиње с њим. Мада знам, породично стабло је велико и шарено. Причу о пећини мог пра претка и лепој Фати, препознајем из романа „Лелејска Гора”. Помиње се ту и Колашин, па су наши Срби из Колашина дошли на Косово, па у овај, некад, јуначки крај. Без сумње, свако са овим презименом јесте мој рођак. Али не марим. Ако се нисмо познавали ових тридесет и нешто година, нека остане тако. И не требају ми.

* * *

Отац се овога пута озбиљно разболео. Синдром хемибализма. Закључено је после пар недеља. Две недеље се то звало мали шлог. Као да је сваких тридесет секунди десном руком забијао го својом рукометашком виртуозношћу, а ногом шутирао смеће живота које му се налазило на путу. Ови локални генијалци су га доживљавали различито. Један лекар је листао литаратуру, одушевљен што има прилику да лечи тако редак узорак. Понекад је два пута дневно мењао терапију.

Остали су били, као и увек, незаинтересовани, али љубазни. У дубини душе сам знао да им не смем веровати, али ми је то, у том тренутку, стварно било потребно.

Данима се понављао већ познати сценарио одељења неуропсихијатрије. Сервирка донесе ручак болесницима који не могу сами да једу. Један је без свести. Чека се да умре. Други сасвим покретан, али скоро слеп. Трећи са одузетим доњим делом тела. И четврти који маше снажно десном руком и ногом, пуном модрица, рана и отока. Сачека пола сата. Уђе и пита их зачуђено, скоро љутито, што не једу, а онда изенесе пуне тањире. Завршен посао.

Тада наступам ја. Да га нахраним, обучем, ако су га оставили голог, извучем умокрене чаршафе из касете за храну... Од јаких

спазама мишића испадао је из кревета. Бауљао по поду мокром од воде коју је покушао да попије, али је само пролио. Добијао је јаке ињекције седатива. Сестре из ноћне смене су сматрале да је агресиван. У сваком случају, ометао их је у нечему.

Схватио сам да је лечење у Београду неопходно. Тамо је особље добро и савесно. Али, остала је тајна шта је од медикамента примио у мом градићу Смејтону. Једно је оно што сам куповао сваког дана. Друго је оно што пише у отпусној листи.

Док сам се ја надао, обилазио га и разговарао с лекарима, он је одлично знао да ће умрети. Дошао је у Београд само да види унуче.

Трчао је свој маратон двадесетак дана и пао у кому. На улазу елитног одељења налазили су се они који *ни покуду ни похвалу не заслужују*. Не може се даље. Могао сам да га гледам кроз зидове од стакла, као ретку биљку. Размишљао сам, по први пут, о томе да ли је тачна прича о тананој емотивној повезаности између родитеља и деце. Испробавао своје телепатске могућности.

Осетио сам да је сувише тужан, да би и ово издржао.

Напустио нас је. Требало је све организовати. Ја сам био тај који ће преузети његово тело из болничке капеле. Седео сам и чекао са неколицином људи. Загрлио сам своју тугу. Нисам обраћао пажњу на њих. Видом утопљеним у сивило метала, омамљен мирисом формалина, покушавао сам да дозовем у сећање детињство.

Вратила ме је у садашњост гласно изговорена прозивка упокојених. Истовремено смо устали нас двојица. Дешава се. Не обратиш пажњу. Не чујеш добро, јер ниси ту, негде си у прошлости. Зауставио сам га тврдећи да је то моје презиме. Он је упорно тврдио да је његово. Заћутали смо. Није био прави тренутак за расправљање.

Тутећи схватамо да смо рођаци који се не познају. Свако је дошао сам по свог умрлог оца.

ПОТВРДА ЗА ИНВАЛИДЕ

Много тога не могу сам, а никако да добијем писмену потврду да сам инвалид. Онда се у кости угнездио рак, и тај важан папир више није представљао проблем. Данас је то хит, али не због мале новчане помоћи која иде уз бедну пензију. Захваљујући том документу, са печатом и потписом важних људи, можеш да увезеш аутомобил без неких силних плаћања.

Тако важно уверење чувам на једном посебном месту. Кола су ми неопходна, али шта ће ми. Овакав не могу да возим. Инвалидски додаток није довољан за плаћање неке сироте жене која би ме чувала. Још могу да ходам, па сам друга категорија.

Злостављам годинама ово моје дете. Више скоро и не излази из куће. Сад она мене издржава. А сви радимо због те пензије, да имамо кад остаримо и онемоћамо. Срамота ме због тога. Некако ми

дође лакше што сам овако грозно повијен. Кажу професионална деформација. А ја се никад нисам повијао, нисам ја био тамо неки љигавац. Само сам често по великој хладноћи лежао испод камиона, аутобуса, аутомобила. Ствар је била хитна и морало је тако.

Жао ми је што никада нисам скупио новац да купим неко превозно средство. Жена је говорила – било шта, само да има четири точка и да се окреће. Али како да наплатим другу, рођаку, колеги? Ни овако нисмо умрли од глади.

Не знам колико ми је још остало. Добро ме изједа ова мука. Лекари то крију, да ме не уплаше. Тако ми стварају обавезу да се припремам за још једну зиму, што се каже – злу не требало. За сваки случај, уронићу празилук у празну саксију. У њој је моја покојна жена гајила палму, призведену од коштица пресованих урми. Прелићу песком који сам чувао да попуним рупе опалог малтера на шупи. Шупа прокишњава. Кад одем по дрва, киша се слива по кичменим пршљеновима. Грба највише страда. Ако певушим, морам да исправим главу због високих тонова. Онда се слива по темену. Мозак ми је здравији од пршљенова. Волим да све послове завршим на време, после се не секирам.

Вечерас моја ћерка излази. Хвала Богу да и она изађе из куће. Ја ћу раније да легнем и дам све од себе да се успавам. Решио сам већ сад, док ми се од кише хлади и мали мозак - продајем инвалидску потврду за увоз аутомобила. Видео сам на локалној телевизији да такви огласи пролазе без проблема. Кога још данас брига за закон.

Морам да то урадим што пре. Да продам своје једино богатство које се добро котира на тржишту понуде и потражње.

Дала сам му уобичајену дозу тродона. Још увек кука, уздише. Али, понекад му од тога буде боље. Чекам да се успава. Напољу пљушти. Лагано пролазим кроз предсобље, закључавам врата. Два пута. Избезумљена од честих обијања кућа у крају, кад изађем, бојим се да ће ми и њега украсти. Знам да неће, коме треба болесни стари добрица. Али умреће од шока, иако се прилично дуго добро боримо са најгорим.

Са јасним планом да ово вече нећу провести у кући, прелећем огромне баре укотвљене у потонулом асфалту испред капије. Ширим кинески кишобран на склапање. Платно, причвршћено последњим зглобом савитљивог метала, придржавам руком. Редовни поступак ме увек подсећа на бувљак.

Ходам асфалтом који већ код следеће куће израња из прљаве кишнице. Тротоари су неупотребљиви због паркираних аутомобила. Из бараке – ресторана, пролази група младих људи. Најели се гирица, па пуцају од здравља. Бучни су. Један узвикује: „Јао што ми се пуца“. Сви изгледају као добра невина деца. Не знам зашто желе да пуцају.

Звук даљинске команде блокаде аларма аутомобила и откључавања електронских брава окреће моју главу у десно. Аутомобилу изразито модерног дизајна притрчавају две младе калуђерице. У потпуној су одори. Трче лако, лица су им лепа, поглед чист. Ретка слика. Скрећем ка главној улици. Оне пале фарове. Осветљавају ме. Кишобран би опет на горе. Застајем. Питам се откуда оне ту.

На главној улици сам достојанствена и права. Још помало вучем ноге, трудећи се да игноришем бол у костима. Напрежем се да бих успавала мрзовољу у глави. Елегантним покретима кишобран окрећем насупрот ветру. Боље да се поломи него да промаши смер.

Опет скрећем на доле, идем ка кафићу где ме чекају већ прилично дуго. Из следе улице, испред мене излеће аутомобил са калуђерицама. Стижу до краја и скрећу лево. Скрећем лево и ја. Стрмим степеницама силазим у гротло дима и алкохола. Радујем се гужви. Мокрих ногу и искривљеног кишобрана. Склапам га, више не морам да обраћам пажњу на његову хировитост.

Јуче сам платио оглас – продајем инвалидску потврду за увоз аутомобила. Данас ме позвао неки човек. Звучао је озбиљно. Види се да је искусан са људима мог профила - одмах је понудио уобичајену цену. Рекао је да купује, објаснио сам где ми је кућа. Али није се представио, нити рекао кад да га очекујем. Нисам се сетио да питам.

Добро је. Сад могу да платим два свештеника за своју сахрану. Могу да дођу сви људи које волим. Толико година је прошло од кад их нисам видео, али нећу сад о томе. Могу да купим одело, да одем као господин с овог света. Мислим да ни за шта више нема пара. Тако је то, смрт кошта.

У року од сат времена у двориште су стигли непознати људи. Знао сам да су то они. Изгледали су потпуно пословно – скупа одела, мрки изглед, симпатична лица. Чим су ушли, тражили су уверење. Извукао сам га из тајног склоништа. Нису желели да дају новац. Ото сам им папир из руку.

После краће галаме и застрашивања ужасном виком, један од њих извадио је пиштољ. Претио ми гадно. Не дам мој папир, једину вредну ствар коју имам у кући.

Ставио је пригушивач и пуцао у мене.

Инстиктивно сам десном руком притискао рану и бринуо да ми дете пуно не пати. Не треба да се тужи и јурца – ови неће видети затвор. Хтео сам некако то да запишем, али нисам. Није било времена. Требало је урадити оно најважније и то одмах. Успео сам да доказ о свом статусу умрљам сопственом крвљу.

Поглед ми се задржао на кутији са ињекцијама против болова. Сваког делића секунде осећао сам страном тело у пределу груди, обавијено незамисливим болом. То ће брзо проћи, знам. Хтео сам да устанем. Придржавајући се за високи регал који покрива цели зид,

рушим кутију. Ампуле падају на под и распршују се у хиљаду делова. Ионако ми више нису потребне. Падам на тепих који смо жена и ја купили за прву деценију брака. Познате шаре светлуцају неким раскошним сјајем.

Док сам одлазио, усне ми се развукоше у осмех. Никада нисам имао среће. Овога пута је испало другачије. Осетио сам тренутак када се лоше претворило у добро. Након тога, нашао сам се у тунелу на чијем се крају назирала светлост. Није било тесно нити застрашујуће. Исправио сам се, било ми је добро. Шта сам ја уопште имао од живота? Мислим, осим бесплатне еутаназије. Добри су ови мрки момци. Спречили су ме да пред смрт, по први пут урадим нешто незаконито.

А ћерка? Она ће се сигурно за све снаћи. Мора да се снађе. Није инвалид.

ОНКОЛОГИЈА

И овога пута је морала да ме изнервира. Преосетљива као барометер на метеоролошке прилике, запажа ствари другим или трећим оком. Како год, треба то издржати. Лако проналази разлоге за бучно исказивање незадовољства. Кад је замолим да се не дере толико, силно се увреди јер сам употребила реч дере. Она се не дере, она виче. И кад би она својој мајци рекла тако нешто страшно, видела би свог бога. Није ми она крива ни за шта. Је ли она крива што ме нико никад није хтео? Није. И сад ја њу као малтретирам због тога.

Стварно не знам шта хоће више од мене. Стално слушам: „Донеси Цицо ово, однеси Цицо оно”. Све сам јој принела и идем. Најважније је да није непокретна.

Све је боли! И мене све боли, а њено сам дете. Измасирала сам је пре пет минута.

И кад ће већ тих пола осам да кренем на акупунктуру. Баш се лоше осећам. Баш лоше. Ух како ми лупа срце. И све неке тачкице видим.

Дала сам јој све лекове. Нека је, нека испушта гасове и гунђа. Не могу више да будем с њом у соби. Не могу.

По соби лебди тај свеprisутни мирис старих људи. Тај амалгам старости који се увлачи у сваки кутак куће. У свеже опране завесе, у мебл намештаја, у моје омиљене столњаке од лана. Можда и вани носим тај мирис са собом. Уосталом, и нисам више млада.

Имам срећу са борама. Коса ми је и даље густа, али се за сваки случај шишам на кратко. Сушим је руком, не феном. Фарбам се и даље у плаво. То можда није у моди, али просто не умам другачије. И што бих било шта код себе мењала?! Никада ником нисам учинила ништа нажао.

Шта ако јесам? Можда нисам била довољно добра према мајци. Можда сам сама крива што ме Бата није оженио, а не она

спечена црна Београђанка која је дошла из Мале Моштанице и направила покољ. Можда људи добију оно што траже.

Можда сам ја потајно хтела да се одрекнем свега да бих чувала мајку, да останем сама, да никуда не излазим, да ми нико не долази. Увек сам мислила да више нема гостију зато што она свима нама упада у реч или демонстративно ради своју омиљену осмосмерку.

Моја сестра се лепо удала, има децу и сврати по некад код нас. Муж је воли, деца је воле, мајка је воли, ја је волим.

Идем код друга Сташе, примиће ме кад заврши са последњим клијентом. Углавном му долазе дебеле са хормоналним поремећајем или дубоко депресивне, па само једу. Неким чудом, углавном баба девојке. Не знам да ли има успеха, али боцка човек свако вече од шест до осам, понекад и дуже. Дође и понеки укочени, или са каквим специфичним обољењем, за које класична медицина нема праве одговоре. Тужно је што постоје они који долазе само код мене. Радим као главна сестра на онкологији већ двадесет пет година.

„Сташа, молим те, измери ми притисак.”

„Ево одмах, другарице. Само полако.”

„Има ли везе притисак са видом? Мислим оно кад падне, па ти се замути вид.”

„Има.”

„Тачно сам знала. Данас ставим наочаре да гледам телевизор и све ми се нешто мути.”

„Цицо, притисак ти је одличан, да није нешто друго?”

„Штааа? Добар ми је притисак? Па то је добро. А видиш ову тачку изнад леве плећке?”

„Мислиш овде?”

„Јао, не притискај толико. Ту ме много боли. Кад ту притиснем, мрчи ми свест. Погледај извештај. Радила сам тест оптерећења. Видиш, овде су нешто забележили оловком.”

„Вероватно имаш неко мало сужење крвног суда, па се ту мало крв мучи док прође. Ништа страшно.”

„Што ми је толико лоше?”

„Мора ти, Цицо, да мењаш посао. Свашта ти тамо видиш.”

„Где да променим? Шта да променим? То нису приватници, то су мучитељи. Јао, данас ми је тако мука.”

„Како ти је мајка?”

„Како?! Она моја мајка има осамдесет и шест година. И добро је. Али у њој је такав бес. Толико беса никад ни у коме нисам видела. Каква ли ћу ја бити као остарим? Каква будем, немам децу, па да неког оптерећујем бригом о себи. Ја...”

„Чекај, Цицо, а како је наша Верица?”

„Како би била. Примала је цитостатике прошлог месеца. Убише је мучнине, а и почела је да добија неке гадне промене на кожи. Стално јој набављам оне добро упијајуће завоје. Тек је чека да

оћелави, а није хтела да ме послуша и купи перику, носиће, каже, капе. Косу је већ ошишала на кратко, суши је руком, не феном. Пронашла је комплет за чешљање беба. Купила је још давно, знаш оно једном кад је била трудна, па родила мртву бебу.”

„Сећам се.”

„Још чува по нешто, иако више никад није затруднела. Каже да јој та четка за бебе сасвим добро дође. Коса јој је тако паперјаста и мека. Мало је срамота да иде некуд, свуда за собом оставља власи.”

„Чуо сам да је за Милино дете била лажна узбуна.”

„Није, Сташа, није лажна узбуна.”

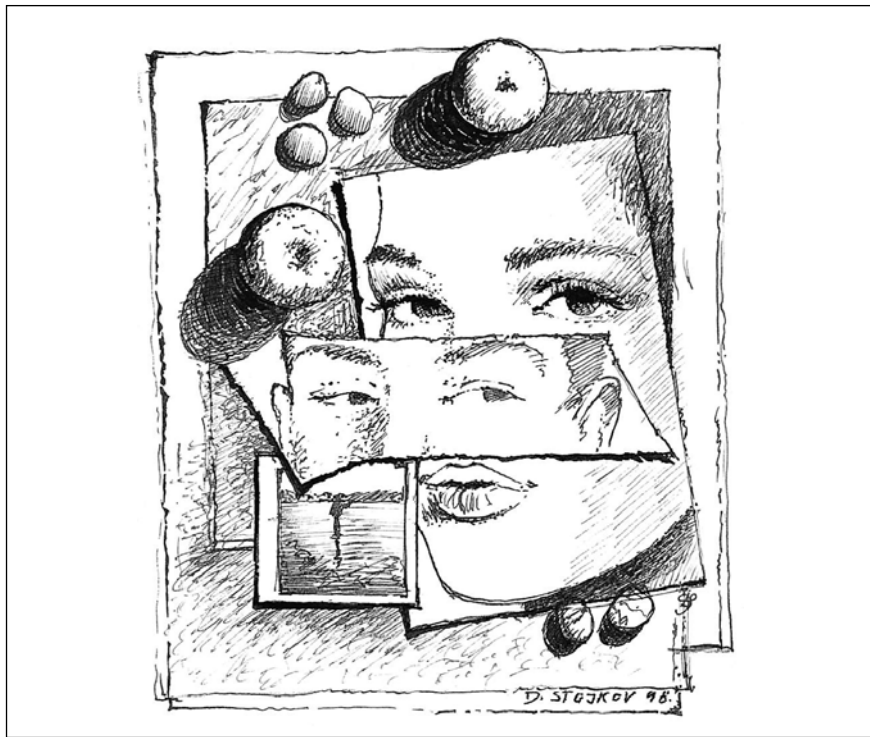
„Боже, колико ми је жао због тога. Још колико им је месеци остало?”

„Нашој Верици још три, а Милиној ћерки не знам, не смем ни да питам. Претпостављам да све зависи од тога како ће поднети терапију.”

„Видиш, тебе све боли, мајка те излуђује кући, немаш мужа, немаш децу, али си жива.”

„Па, јесте. Хајде да слушамо заједно ону моју *Поштражи ме у њрегграђу...*”

„Дођи, седи поред мене.”

Слободан ШКЕРОВИЋ

НОСИОЦИ И ЧУВАРИ ТАЈНЕ

Шта је записано на камену темељцу?

Не, не, не на том камену. На тајном камену, на којем се читава истинска намера градитеља арко-торња.

Тај камен је нано-чип а запис је електромагнетна петља. Сачињено је свега неколико штампаних копија и свака од њих је уништена након читања.

Нове копије ће се издавати тек према потреби, како најупућенији носиоци Тајне буду умирали и замењивани новорукоположеним носиоцима.

Мени је лако да продрем у њихову тајну. Ја сам вирус К5-алфа и посматрам очима једног од носилаца Тајне који управо, с папира који већ гори, чита запис:

ЧИСТИЛИШТЕ

Мој домаћин, носилац Тајне, осећа у слепоочницама снажне ударе била. Терет који носи је велики. Сва срећа, човек је у најбољим годинама, поживеће, (мисли он), још доста година и поред тешке судбинске дужности која му је поверена.

То му је била последња мисао.

Смрт носиоца Тајне није јавна вест. Сахрана је у породичном кругу. У приватној капели.

Уз помоћ Мреже за навођење и представљање (МниП) међу ожалашћенима одабирем свог следећег домаћина. Добијам наређење из Централног стожера Организације за ослобађање вируса (ЦСООВ) да се уденем у систем већ повременог администратора Тајне организације, Ћоравог Била, и да прикупим податке о активностима ове завереничке групе. Пошто је то поприлично одуговлачни посао, сам себи одређујем секундарну дужност - да малко чепркнем по геному ове старине и попричам са заробљеним сродницима. Обезбеђење је бројно и смотрено и морам да се добро пазим. Али, не би било Шњуварало моје право име!

Смештам се у хипофизу. Ту ми је најзгодније да будем очи-и-уши-и-нос али и да пребирем по подацима ускладиштеним у околним „белим” областима мозга који су, иначе, претоварени цен-

зурисаном меморијом људске врсте - ретко кад кориштени.

Невероватно је коликих истинских тајни овај носилац Тајне уопште није свестан! Сива маса активних неурона у људских бића непрекидно се смањује током десетина хиљада година, и то на рачун свега онога што су сами у себе потиснули као значајну али и „подсвесну” садржину.

Пошто овај човек није подсвесно-свестан, имам прилично лак задатак и покушаћу да га систематски обавим без икаквог уплитања и ометања.

Сви подаци које прикупим аутоматски стижу и до ЦСООВ, али, пошто ми-вируси не располажемо већим меморијским јединицама за чување података ове врсте, у ту сврху користимо, опет, нарочито одабране људе или друга самосвесна бића (јастози, китови, делфини, орангутани...). Постоје нарочити вирусиприкључци који одржавају сталну везу с њима и кроз њих се заправо и одвија сав мрежни проток између нас-вируса. Само изузетно се догађа да део ове информације продре и до свести живих Чувара. Тада долази до занимљивих ситуација, али о том потом.

Рат који ми-вируси водимо против свеколиког стихијског живота траје скоро бесконачно дуго, милијардама година. Сваки или скоро сваки живот је наш непријатељ, поробитељ, казамат. Снага нас-вируса је у томе што не зависимо од размене материје и можемо да трајемо све док нас нека спољашња сила не уништи или апсорбује, у ком случају ипак опстајемо, мада у заробљеништву. Наравно, ми-вируси смо жестоки борци, и губици на страни живота знају да буду катастрофални када доспе у сукоб с нама. Но, коначног победника још нико није успео да предвиди. Највећи број старих вируса успео је да избегне у оне области простора које не погодују животним облицима, али нови вируси, који настају у граничним територијама, често страдају упадајући, и мимо своје воље, у токове размене која је карактеристична за живу материју.

Основни узрок сукоба је у томе што су животни облици углавном несвесни постојања вируса, или им - када су интелигентнија створења у питању - недостаје свест о томе каква је стварна улога нас-вируса у свеопштем поретку.

До сада је ретко која врста схватила да су вируси једини спас за пропадљиви живот. Буђење из сна о бесмртности могуће је једино уз нашу помоћ.

На срећу, живот покатакд испољи и по себе кобну слабост. Људска бића су, делимично схвативши значај вируса у генетском инжењерингу и условљавању, створила сопствене киборг-вирусе и практично, нама-вирусима, уручила оружје о којем смо могли само да сањамо!

Сада је све само питање исправног и прецизног повлачења потеза.

Чип, чип, чип!

Носилац Тајне је напет ко пушка. Не разуме још увек ништа, чека инструкције. Јадне су му мисли, збраја, тргује, весели се, нада.

Покушавам да допрем до њему надређеног, именом, ликом, адресом, телефоном. Носилац Тајне му име не зна. Он само зна којом линијом стижу наредбе. То је она линија, на маленом заслону, што се објављује зеленим светлацима. Ја-К5-алфа, решен сам да учиним немогуће. Даље још нико није продро, али то је недовољно - слажемо се сви. Око мене-њега су столице, ладице, електроника, стакло, поглед на град - ово му је кавез, ту „ради”. Опет, кажем, колају представе главом, роји се бесмисао. Остављен себи - носилац Тајне има свој живот - сортирање. Бриши, пиши, распореди се у простору и времену. То се беспоговорно извршава. Он би се ражестио да тако није. Ја-К5-алфа се стиснем између узмуваних молекула естрогена и тестостерона, джарнем варницом и гледам како се тумбају по сукрвици и међућелијској течности. Досадно.

Пијуца виски, али ја-К5-алфа сам стручњак за етанол - подешавам метаболизам и разграђујем га. Носилац Тајне, именом Г, долива у чашу, жеђ га не пролази. Необично је то, не осећа дејство вискија. Напетост у њему се појачава. Слистио је већ пола флаше. Посматра свој одраз у црном стаклу закључане витрине. Наздравља свом лику и искапи још једну чашу. Виски гори у стомаку, почеће да штуча. Огласи се жута порука. Мрзовољно гледа.

Вест није добра. Не само да се инвеститори повлаче из „рупе-торња”, него су почели да беже из града. Далеко од „непредвиђених тешкоћа”. Односе своју електронску банковну структуру. Евакуација је скоро невидљива, па ипак... У стомаку се смућкала гастричка киселина с вискијем, потребно је попити гутљај хладне воде. Г притиска тастер и поручује флашу. Поново жмирка порука. Жута. Нека се припреми за виртуелну конференцију, за 15 минута.

Седне у фотелју и добује прстима по столу. Дангубим, дангубим, дангубим. Г прелази дланом преко ћеле, која је масњикава. Неко је већ добио инструкције и сад ће преко видео-конференције да глуми иницијативу. То је жена с брчићима, строго администраторски лик. По заслону се крећу линије сметње. Као да нека радио-антена вибрира у близини извора слике. Г зури у титрави лик сличан љушкању воде, с наранџастим одразом. Звук је крцкав, говор се не разазнаје.

Одједном блесне и нестане слика.

Г погледа у прозор. Негде у граду титра жућкаста светлост, као да нешто гори.

К5-алфа, уживо

Г је изашао на улицу и кренуо према месту несреће, или... напада? Како је ишао тако га је обузимала зла слутња, па отворено страх. Неколико пута је застао, поколебан. Једна нога овамо, друга -онамо. Но, Г није човек који тек тако креће у бег. То је због радозналости, или, боље, због потребе да „види”, па да на основу тога изгради стратегију или тактику. Иначе, слепац то не може никако. Гурам се са све већим бројем молекула адреналина, већ сам сав избубецан. Г у својим џеповима нема чоколадице и бомбонице. А

добро би му дошло мало инсулина.

Из „правца” стиже све више ужурбаних људи. Многи се осврћу, а неки грабе без освртања. Г убрзава ход. Као да се „тамо” активирају нове експлозије, али изостају гласне детонације. Уместо њих чује се потмули тутањ, необично гребање и подрхтавање. Одсјаји на небу.

„Па то је „депозитна зграда”!”, коначно му сине. „Да ли је администраторка знала?”

Постоје инвеститори и постоје они који одређују у шта ће се инвестирати. Не постоје слободни, неовисни инвеститори. Краве музаре!

Сада Г успорава, али не одустаје од осведочења у „спектакл”. То је, барем, његов ситан ђар ове вечери.

Узбуђење јесте задовољство.

Г ће тек да научи како се сила из црне рупе извлачи на светлост дана. Пред њега искрсава лице. Крв јој цури из носа а она не стиже да марамицом покупи крв, па је млаз облио око усана и капље низ браду.

Застане. Поветарац препун ужеглих мириса га окрзне. Звук се појача. Око њега је несносни жамор, сирене, жмиркање обртних светала. А онда потрес и стотине прозора се руши на улице, мало даље од места на којем је застао. Људи и возила нестају под мутном маглом крхотина.

Једном, после поподневног дремежа, Г је секао хлеб не приметивши да истовремено сече и свој прст.

Тупост нерава догађа се због тога што је енергија сишла назад у црну рупу - бели мозак. А отуд се управља нечим другим...

Уништењем најдражих, унутарњих поседа.

Сливник, депонија...

Гоним Г-а да настави према стратишту. То није тешко, упалим грозницу...

Молекули су шљунак, котрљам се и клизим по њима.

Г долази до стаклене гробнице, Из ње се помаљају, слабашним покретима, окрвављени прсти. Ваздух је пун ситних кристала и дима. Г разгрће хрпу. Стаклићи нису превише оштри, подсећају на бомбоне. Сада види шаку која се помера, испод шаке је дршка. Г граби дршку и вуче.

Знам да око Сатурна кружи гробље.

Преко зрнаца прашине, преко река непрекидних.

Свемир се додирује.

(Одломак из блоџ романа „Кофер“)

Бојан ЈОВАНОВИЋ

ПАТИНА МИТСКОГ ЗАБОРАВА

Прилоз валоризацији палеопсихологије Војина Матића

Међу домаћим истраживачима културе, веома је мало оних који су своја тумачења заснивали на сопственим идејним, односно теоријским претпоставкама. Том малобројном кругу аутора припада и Војин Матић, који је у контексту проширене психоаналитичке схеме указао на карактеристичне фазе филогенетског развоја човековог психичког апарата и започео пионирска палеопсихолошка истраживања. У домаћој јавности његове књиге су својевремено адекватно приказиване, али је изостала шира рецепција вредности његовог опуса. Зато се у прегледима досадашњих теорија митологије, у којима се детаљно излаже психоаналитички приступ¹, резултати овог нашег научника не вреднују и не помињу.

Иако има своју аутономност, свако дело је и израз његовог творца чије карактеристике личности долазе до изражаја у односу према теоријским претпоставкама, начину на који их је примењивао, бранио и самокритички се односио према њима. Матић је до идеје о развоју човековог психичког апарата дошао знатно раније, али ју је развио у зрелим година у теоријске поставке на основу којих је извршио своја палеопсихолошка истраживања. Изграђена као логички убедљива и кохерентна целина, ова теоријска основа је настајала у дугом периоду обележеном и ауторовом самокритичношћу према сопственим идејама. Стварајући ту теорију и пишући своја дела, он се интелектуално изграђивао и сазревао. У Матићевом делу се огледају карактеристике његове већ потпуно оформљене личности која је у својој индивидуализацији достигла завидан ступањ психичке зрелости.

Његови животи

Матићево господствено држање одликовало се умереношћу, толеранцијом и отпором према сваком екстремизму. Иако је у младости у време сазревања био другачији, нестрпљив и понекад вер-

бално агресиван, постао је човек дијалога, спреман увек да саслуша другог и да му помогне. Избегавајући конфликте, није се свађао и сукобљавао већ је снагом аргумента настојао да оспори другачије мишљење и потврди исправност својих ставова. Надахнут хуманистичким идеалима, поштовао је културу и није правио разлике између њених твораца по етничкој, религијској и верској припадности. Својим знањем из психологије, психијатрије, књижевности, религије, митологије, културе, подсећао је на “ренесансни лик“. Природно обдарен, инвентиван и духовит, био је целовита, интегрисана, добро обавештена и стваралачка личност. Огледајући се у различитим дисциплинама, бавио се успешно медицином, психијатријом и психотерапијом као и антропологијом и књижевношћу. Његов дуг и плодан живот обележен је карактеристичним периодима, а преломни тренуци у његовом приватном и професионалном животу условили су да више пута крене из почетка. Имајући у виду управо те различите животне путеве који обележавају његово укупно искуство, он је и назвао своју аутобиографску књигу *Моји животи*².

Матићев животни пут започет је 1911. године у родном Бечкерекy, данашњем Зрењанину, у породици интелектуалаца. Студије медицине започео је у Бечу (1929-1932), где се упознаје са психоанализом, а завршио у Београду 1936. године. Прво запослење добија на Клиници за неуропсихијатрију којом је руководио Владимир Вујић, и на којој је од 1937-1941-специјализирао психијатрију код Лазе Станојевића. Од 1937. започиње едукацију из психоанализе код Николе Миклоша Шугара, првог српског психоаналитичара и члана Бечког и Будимпештанског психоаналитичког друштва. За време Другог светског рата Матић у својству лекара одлази у логор ратних заробљеника у Берлин где је и дочекао крај рата. Године 1946. постаје Вујићев асистент на катедри за психијатрију Медицинског факултета, а на Вишој дефектолошкој школи почиње да држи предавања из дечје психијатрије. Као стипендист Светске здравствене организације специјализирао је код професора Ејера дечју психијатрију у Паризу где се упознаје са познатим психоаналитичарима Сержом Лебовисијем и Ренеом Диаткином.

Заслужан за успешно организовање дечје психотерапеутске и психијатријске службе у нас, Матић је 1951. године основао је Медицинско-педагошко саветовалиште за децу и омладину које је после десетогодишњег рада затворено, са циничним образложењем да је као такво непотребно нашем друштву. Укидањем Саветовалишта изгубио је могућност да се бави клиничком праксом, што је било од пресудне важности да се од тада више посвети едукацији будућих аналитичара и започне пионирски посао примене психоанализе у тумачењу културе, мита и религије архаичног човека.

На позив Борисава Стевановића 1952. године прелази на Филозофски факултет у Београду, где на новооснованој Катедри за психологију почиње да предаје Психопатологију детињства и младости а потом и Менталну хигијену са основама психолошког саве-

товања. Матић је као професор допринео развоју клиничке психологије и утемељењу психоанализе у Србији. Заслужан је за образовање и едукацију генерација психолога као и за обуку наших психоаналитичара. Члан Светске психоаналитичке организације постаје 1995, а исте године на Светском конгресу психоаналитичара добија и признање за изузетан допринос психоанализи. Током свог дугог и плодног живота (1911-2000), објавио је већи број научних и стручних радова у домаћим и иностраним публикацијама³.

У златној животној јесени Војина Матића плодове његове креативности означавају првенствено књиге *Заборављена божанства*⁴ и тротомна *Психоанализа митске прошлости*⁵. Иако је написао бројне стручне радове и неколико књижевних дела⁶, поменуте књиге представљају јединствен подухват у нашој науци и култури. У до тада непознатом пољу палеопсихологије, конституисаном у реалности проширених неоаналитичких и антрополошких сазнајних видокруга, пружио је драгоцену тумачења.

Интересовање за обредно-митске теме Матић је испољио већ у својој младости. Радозналост за антрополошку тематику пробудила се у њему након читања Фројдове студије *Тоштем и шабу* и дела Теодора Рајка о ритуалима, па је подстакнут овим књигама написао и прве радове 1938. године о психологији обреда. Иако их је започео самостално, текстове је завршио у оквиру семинарске обавезе током своје психоаналитичке едукације код Николе Шугара. Док се у првом раду бавио обредима уопште, у другом је разматрао црквене обреде⁷. У време бомбардовања Београда у Другом светском рату ови радови су уништени, али је интересовање за истраживање антрополошких тема остало живо. Тим темама Матић ће се посветити након вишедеценијског богатог психијатријског и психотерапеутског психоаналитичког искуства. Када је, као што смо поменули, расформирано поменуто Медицинско-психолошко саветовалиште за децу и омладину које је основао, Матићу је настава остала једини радни простор у коме је преживео док, како истиче, није написао рад "*Светли вук*"⁸. У том раду на основу паралела из српске и грчке митологије, митова о вуку и Дионису, он утврђује њихов заједнички мотив комадања жртве, што је повезано са најранијим оралним стадијумом односа према објекту у којем долазе до изражаја супротне нагонске тежње, либидинозне и агресивне. Подстакнут да напише овај рад читањем Чајкановићевог дела *О српском врховном богу*, Матић је и у свом последњем објављеном тексту настојао да психоаналитички продуби Чајкановићеве резултате проучавања српске народне религије и митологије, посвећујући посебну пажњу осветљавању везе Светога Саве са вуцима⁹. Овим радом се затвара велики Матићев животни и стваралачки лук чија се аутентичност огледа у пионирској примени савремене психоанализе на област митологије, религије и уметничког стваралаштва.

Заборавно памћење

Утемељујући један нови приступ истраживању давне културе, Матић је настојао да открије заборављена значења из далеке митске прошлости. Заборав појединачног је начин памћења општег, јер оно што постоји као живи језик плод је многих непознатих генерација и појединаца који су га говорили и створили пре нас. Иако смо заборавили те своје претходнике, они управо захваљујући забораву постоје у нашој језичкој и културној традицији. Показује се, дакле, да је заборав само дубља форма памћења оличена у садржајима архаичне и традиционалне културе који постају посебно атрактиван предмет психоаналитичког истраживања. Премда се не можемо тачно сећати заборављених културних садржаја, сећање на несвестан начин¹⁰ даје им виталну променљивост. Уколико је заборав само привидна смрт, дубље памћење и сећање омогућују актуализују управо оних њихових вредности које су важне за потврђивање културног континуитета. Заборављено живи на један имперсоналан начин као својеврстан језик¹¹ који проговара и кроз несвесне садржаје савременог човека.

Митска прошлост је наша колективна културна и духовна историја. За разлику од историје као догађаја који су се збили у прошлости, узрокованих другим догађајима али и узрокујући потоња збивања, митска прошлост се односи на догађаје у духу, односно на доживљаје стварности, при чему доживљаји нису увек условљени догађајем. Пример за то су халуцинаторни, односно фантазматски вид задовољења потреба карактеристичан за не само за дете у најранијем узрасту, већ и народе на примарном стадијуму свог културног развоја. Афектом набијена имагинарна слика израз је несвесне нагонске жеље и уједно механизам одбране ега којим се на прикривен начин задовољавају те жеље. У бројним митским садржајима везаним за представе о сексуалном завођењу, прасцени, фалусној мајци, крилатом фалусу, инкорпорацији, гутању од стране неког чудовишта исказана је реалност везана за одређени стадијум психичког развоја. Веровање у реалност митова и убеђеност у њихово непосредно постојање у стварности је доказ важности тог развојног ступња. Међутим, те представе, попут вештица, вампира, духова, нису само давна прошлост већ примери новог паганизма, обновљених веровања у исте али новом добу примереније представе, попут летећих тањира и ванземаљаца¹².

Од психоанализе до палеопсихологије

Будући да постоји веза између доживљаја појединаца у време детињства и културних садржаја карактеристичних за човекове примарне развојне ступњеве, аналогија између између онтогенетског и филогенетског процеса подстакла је Матића да примени психоаналитичку теорију о прегениталном развоју и у тумачењу архаичних и традиционалних културних садржаја. Основне психоаналитичке претпоставке Матићевог истраживања

проистичу из резултата остварених развојем класичног Фројдовог учења које подразумева и сазнање о прегениталним развојним фазама. Међутим, иако је указао на карактеристике појединих стадијума човековог психолошког развоја, своје тумачење културе Фројд је заснивао првенствено на могућности примене Едиповог комплекса у осветљавању појединих аспеката уметничког стваралаштва, порекла религије, морала и табуа. Након Фројда дошло је до значајних открића која су омогућила превазилажење почетних психоаналитичких ограничења. Резултати антрополошких истраживања М. Мид, Р. Бенедикт, Б. Малиновског и других релативизовала су значај Едиповог комплекса схваћеног као цивилизацијског темеља, а и психоанализа је временом обogaћена новим резултатима који су омогућили целовитији приступ психолошком аспекту културе.

Из богатог Фројдовог психоаналитичког наслеђа, његови ученици и настављачи развили су како идеје о несвесном, тако и психологију Ја. Допринос проучавању несвесног дала је Меланија Клајн, најоригиналнији настављач Фројдове теорије о несвесном, док је проучавањем Ја (Ега) створена его психологија. У свом приступу истраживању митске прошлости Матић, осим класичне психоаналитичке теорије и Фројдова открића о прегениталном развоју, користи првенствено искуство постфројдовске психологије и примењује сазнања до којих је дошла Меланија Клајн као и искуства Ја психологије Ане Фројд, Ернста Криса, Хајнца Хартмана, Ренеа Шпица, Маргарет Малер и Рудолфа Левенштајна.

Имајући у виду ове психоаналитичке теоријске претпоставке, Матић указује на могућности психолошког истраживања културе преисторијских људи. Иако је, дакле, већ Фројд започео психолошка истраживања душевног живота људи у преисторији, настојећи да потврди важност едиповог комплекса за успостављање свих битних одлика културе и религије, потоња психоаналитичка проучавања рецентних архаичних култура показала су важност откривања карактеристика људи неразвијених култура. Резултати ових проучавања осветлили су природу магијско-анимистичког мишљења и веровања, и карактеристике архаичног психичког слоја у човековој еволуцији. Важан допринос овим проучавањима даје и Карл Густав Јунг и ученици и настављачи његове теорије о архетиповима колективно несвесног. Јунгови резултати у проучавању религије, културе и митологије народа на племенском ступњу културног развоја, потврдила су његову увереност у постојање архетипова као универзалних карактеристика људске културе које се испољавају и у психи савременог човека¹³.

Војин Матић је познавао ова научна искуства и започео проучавања која су имала за циљ да психолошки осветле културне садржаје народа на почетку њиховог развоја. Будући да се ране фазе културе могу означити периодом детињства кроз који су прошле тадашње људске заједнице, њихово психоаналитичко осветљавање има значење палеопсихолошких истраживања. После дела *Заборављена божанства*, Матић је своју другу књигу насловио

Детињство народа, али је издавач из комерцијалних разлога и атрактивности психоанализе сугерирао промену наслова коју је аутор и прихватио.

Користећи нове резултате психоаналитичке теорије и методе, Матић је на основу одређених културних садржаја идентификовао начин мишљења и понашања човека давне прошлости. Назвавши то истраживање палеопсихологијом, он се може сматрати оснивачем ове дисциплине и нашим првим палеопсихологом. Критичан према строгим методолошким захтевима који су спречавали напредовање науке, истицао је да би због смерности, исказујући тиме своју зрелост и културу, пре требало говорити о научним истраживањима него о науци¹⁴. Зато и његове резултате можемо примереније хуманистичким наукама означити плодовима палеопсихолошких истраживања. Несумњиво је, међутим, да је на основу археолошких и историјских података, али и посредством језика, обичајне праксе, митолошких и религијских представа, могуће говорити не само о палеопсихологији као психологији давно ишчезлих популација, већ и о палеоетнопсихологији као психологији постојећих народа из ранијих периода њихове историје (15). Палеоепсихологија омогућује да на основу карактеристичних садржаја материјалне културе осветлимо психологију људи из давних времена.

Резултати Матићеве психоанализе детињства народа допринели су дефинисању карактеристичних фаза психичке еволуције човека. Полазећи од евидентних човекових промена током историје, он посебну пажњу посвећује променама његових представа о реалности, схватањима о нормалном и патолошком, истини и заблудама. На путу од магијског мишљења, преко териоморфних и антропоморфних божанстава, до монотеизма, човек је откривао правила и законе, технолошки усавршавао свој рад и усложњавао и обогаћивао свој унутрашњи свет. Претходна културна искуства, везана за магијску обредну праксу мењају се и преображавају али и одржавају у народној традицији. Магијско-анимистичке карактеристике се узимају као ознаке човекове предлогичке фазе. Међутим, човек је знао за узрочно последичне релације и правила на основу њих стварао одређену логику и у најранијој фази свог развоја. Као што је било инхерентне логике на нивоу несвесног у његовом језику, митовима и религији, тако се он извесних логичких правила придржавао и у својој животној пракси било да је реч сасвим прагматичним или магијско-религијским активностима. Та правила се отривају и у психологији преисторијских људи.

Теорија развоја психичког апарата

Психоанализа пружа, према Матићу, извесну шему која одговара појединим развојним фазама човековог односа према објекту и његовим механизмима одбране. Зато тек када проникнемо у природу тих развојних фаза можемо открити психолошко устројство човека давне прошлости. Палеопсихологија отвара пут ка

разумевању начина мишљења и понашања архаичног човека и облика културе које је он стварао током своје историје. Будући да се човек развијао еволутивно, да је напредовао постепено из претходног у наредни ступањ, развој његових друштвених и економских односа неодвојив је од његовог психичког развоја.

У свом теоријски најзначајнијем раду “Нацрт за једну психоаналитичку теорију развоја психичког апарата”¹⁶, који би се условно могао сматрати основом његових истраживања, Матић је примењујући аналитичку теорију Его психологије о прегениталним фазама развоја на филогенетски развој човековог психичког апарата указао на значај појединих психичких одлика основних културно-историјских епоха. Тотемитичко-ловачку епоху карактеришу, исто као и нарцистички и преобјектални стадијум развоја одојчета, халуцинаторна гратификација, рани фантазми комадања и гутања у циљу задовољења агресивних и либидинозних пулзија. Период у којем жена добија значајну улогу у заједници одликује се оралним стадијум са култом мајке дојиље у палеолиту као и аналним и утералним фазама у којима настаје неолитска мотичка земљорадничка култура и долази до стварања првих антропоморфних женских божанстава. У патријархално-орачком периоду, идентичном фалусном и едипалном ступњу гениталног сазревања, јавља се идентификација са мушким објектом и стварање Над-ја као психичке инстанце на којој се и формирају представе о богу и хероју¹⁷.

Архаично и традиционално

На основу ових теоријских постулата Матић разматра читав низ антрополошких појава везаних за веома дуг временски период човековог културног развоја и сазревања. Предмет његових анализа су архаични обреди преисторијских времена, антички хероји, садржаји нашег народног предања као и карактеристичне појаве у психи данашњег човека сагледаване кроз призму познатих ликова из наше књижевности. Могућност да преиспита и потврди своју теорију указала се Матићу објављивањем резултата новооткривеног неолитског насеља Чатал Хујук у Малој Азији почетком шездесетих година двадесетог века.

Настало око 7400. године пре наше ере и трајало наредних девет векова ово ранонеолитско насеље је постало симбол првог града. Смештено на брдском платоу реке, одликује се специфичном организацијом. У куће се улазило преко кровова, а мртви су сахрањивани испод подова зграда. Познато по рељефима, монументалном зидном сликарству, драгоценим садржајима материјалне културе из периода раног неолита, ово насеље је значајно за сагледавање зачетака земљорадничке револуције, припитомљавање животиња, гајења житарица и успостављања седелачког начина живота. Међутим, осим материјалних факата који указују на почетке нове фазе човековог културног развоја, веома су важни и њихови психолошки садржаји који указују на то да човеков психички развој не почиње решавањем едипалног конфликта, како је Фројд сматрао, већ

управо прегениталним фазама карактеристичним и у индивидуалном развоју данашњег детета.

Анализом пронађених предмета на овом локалитету, Матић потврђује своју теорију о еволутивном развоју човековог психичког апарата. Култура становника у Чатал Хујуку је била на аналном стадијуму развоја односа према објекту, што значи да су представе териоморфних божанстава које су оличавале принцип стварања дојењем и биле карактеристичне за оралну фазу развоја већ биле реликт. Настале у фази развоја човековог психичког апарата у којој он није способан да обрису свог тела доживи као сопствене, та божанства су била тотема претходних малих заједница и представљала начин на који се човек у том стању бранио телесном идентификацијом са једном од животиња. Поред светих животиња у храмовима се налазе и фигуре жена изражених материнских атрибута које, као деривати некадашње велике мајке, рађају говече или овцу, што упућује на одговарајући анални стадијум развоја и одговарајући однос према објекту¹⁸. Користећи сазнања Меланије Клајн о дететовом најранијем доживљају мајке као парцијалног објекта, односно као добру и злу, Матић и карактеристичне слике дојки са зубима звери и кљуновима грабљивица на светим местима у овом преисторијском насељу тумачи као израз амбивалентног осећања истовременог присуства љубави и мржње у тадашњем доживљају мајке¹⁹. Анализом иконографије, он потврђује и своје раније закључке о феномену естетског. Инвестирани нагонским пулсијама, предмети се у најранијој фази фетишизирају и доживљају као извор невидљиве моћи. Постепеном неутрализацијом инвестиција, ови предмети најпре постају свети и надземаљски, а потом добијају и свакодневну функцију или постају уметничка дела²⁰.

Несумњиво је да зависно од степена развоја праистојске културе изражавају и карактеристичне фазе развоја човековог психичког апарата. Међутим, те фазе се могу препознати и у појединим облицима традиционалне културе у којима су сачувани трагови архаичне прошлости. Продубљујући Чајкановићеве увиде у синкретичност наших митских и религијских представа, Матић открива у садржају косовских епских песама феномене неразумљиве савременом читаоцу. Синкретички карактер појединих песама он успешно тумачи очуваним реликтима некадашњих старијих представа и етичких начела. Поступци народних јунака, који данас изгледају загонетни и неразумљиви, настали су таложењем разнородних и често супротних елемената у процесу формирања одређених усмених облика народног стваралаштва. Будући да су поједини елементи народног усменог стваралаштва знатно старији од времена настанка познатих песама или прича, истовремено присуство архаичног и новог означава се унутрашњим синкретизмом који се исказује већим или мањим степеном инкохеренције одређеног дела. Са тог становишта Војин Матић разматра и познату песму “Бановић Страхиња“ и у препознатој архаичности дервишовог лика открива његово дубље културно порекло везано за митског чувара доњег света²¹. Тиме и Бановић Страхиња постаје

јунак који одлази у други свет да би избавио своју отету жену. Иако је затиче не само потпуно прилагођену отимачу већ у борби са њим и опредељену за његову страну, јунак ће је избавити и опростити.

Како се архаични трагови који непосредно потичу из давне прошлости не могу поистовећивати са траговима архаичности који нису хронолошки већ антрополошки стари, препознати стари елементи без прецизног културног идентификовања и значењског одређења постају релевантни у антрополошкој, односно психолошкој равни у којој се могу увек актуализовати. У тој равни се и врши естетско преобликовање архаичних магијско-митских садржаја који добијају ново значење. Иако истиче да се данас поступак Бановић Страхиње може тумачити као широкогрудост, Матић сматра да је у време настанка ове песме то био начин изражавања митских сукоба између патријархалног морала који је подразумевао потпуну верност жене и реликта старог обичаја по којем је отета жена припадала отмичару и да су захваљујући несвесној потки ти сукоби сачували утисак шока изазван необичном завршницом и поентом песме²². Уколико се има у виду да је од више познатих верзија народне песме “Бановић Страхиња”, само она коју је испевао старац Милија у време националног ослобађања током Првог српског устанка постала антологијска, тешко је прихватљиво тумачење њеног краја као архаичног начина изражавања митског сукоба. Снажан утисак који изазива поента ове песме плод је естетског преобликовања које је добило свој пуни смисао у чину опраштања као потврди етичког преображаја. Гест опраштања жени због њеног неверства није само обредни реликт давне прошлости који је у контексту патријархалног морала добио сасвим друго значење, већ поступак који указује на могућност превазилажења осветољубивости. Јунак је витез који је победио супарника и непријатеља али своју величину показује првенствено као човек који хришћански опрашта ближњем.

Анализујући познате личности Косовског мита, попут Југа Богдана, девет Југовића, Мајке Југовића и Косовске девојке, Матић открива њихове дубље структурне елементе. Везани за старе религијске, митске и фолклорне обрасце, ти елементи се исказују као важни чиниоци у процесу историјске субјективизације мита који се доживљавао као реалност.

Уметност и књижевност

Нова психоаналитичка сазнања представљају мост према митској прошлости чије је разумевање једна од битних претпоставки адекватног схватања и тумачења како традиционалних фолклорних творевина тако и савременог стваралаштва. У опусу Војина Матића посебно место имају радови везани за уметност и књижевност. Бавећи се књижевношћу он је написао и више оригиналних дела, од којих треба поменути приповетку “Брдо љубави и мржње”, објављена у *Делу* 1962, драме “Слепо доба” и “Икар на бициклу” која је у Расовом позоришту играна у сезони 1966/67 под

називом “Нећеш јести батак“ као и нереализовани филмски сценарио “Заборављена успомена“.

Матићева посвећеност уметности и књижевности до пуног изражаја је дошла у његовим радовима о феномену естетског и тумачењима конкретних књижевних дела. У текстовима “Психоанализа стваралаштва“, “Уметност у реторти“ и “Дечак на Калемегдану“ он излаже теоријске основе свог погледа на уметност, док у есејима “Зачеци уметности“, “Зачеци трагедије“, “Транс и уметност“, “Средњовековне калуђерске шале и њихова митска позадина“, “Естетски доживљај“, “Лепота у откривању људског“, “Зову лепог“ и “Природа која опија“ пишући о психолошким основама феномена естетског настоји да осветли његово порекло и сагледа антрополошку димензију уметности.

Посебно су занимљиви и значајни ауторови радови посвећени тумачењу романа *Пријатељи* Слободана Селенића и *Хазарског речника* Милорада Павића, приповетке “Аникина времена“ Иве Андрића, поезије Васе Живковића и Лазе Костића, као и живота и дела Тодора Манојловића у монографији *Togoш у Бечкерку*. У тим конкретним анализама, Матић доказује да тамо где постоји извесан степен некохеренције књижевног текста, разлоге за недовољно мотивисане поступке јунака дела треба тражити у несвесним мотивима његовог аутора који пишући дело пројектује своја дубока искуства. Са тог становишта откривање значаја дубље мотивационе равни у обликовању књижевног дела доприноси осветљавању и оних његових психолошки противречних и парадоксалних чинилаца који снагом пишчеве имагинације могу бити исказани и њиховим симболичким јединством. Држећи се изнетог начела да када се приступи психоанализи аутора да би му се кроз његово дело погледало у душу, онда његов лични живот и карактер треба ситуирати у одговарајући временски период, а његово дело сагледати у контексту његовог интимног живота²³, Матић је на примеру дела Иве Андрића и Лазе Костића показао успешност свог приступа.

У познатој Андрићевој приповеци “Аникина времена“, он открива да се описано необично понашање једног од јунака ове приповетке може адекватно протумачити као последица доживљене трауме прасцене²⁴. Имајући у виду карактеристично понашање Андрића у младости и његов однос према женама, Матић сматра да је у понашању свог лика у овој приповеци, писац, у ствари, описао своје искуство. Иако се чини да се искуство прасцене узима априористички, као несвесно потиснути доживљај без конкретних доказа о томе да ли је особа била очевидац тог конкретног догађаја, његов фантазматски карактер релативизује значај објективне догађајности у психолошком контексту самог трауматског доживљаја. У том смислу јасне последице те трауме се огледају и у карактеристичном понашању јунака, односно писца.

Овај поступак Матић је успешно применио и у осветљавању мотива Богородице Марије у познатој песми Лазе Костића “Santa Maria della Salute”. Полазећи од биографски познатих чињеница да

је песник у младости писао негативно и презирно о култу католичке Богородице, док ју је у позним годинама идеализовао, он доказује да је Костић у својој најславнијој песми интегрисао доживљаје тих њених дијаметрално супротних ликова. Постајући од блуднице светица, Марија је истовремено и еротично узбудљива и оличење идеално духовне чистоте²⁵. Сагледан као резултат сублимације песникове инцестуозне жеље за мајком коју симболизује Богородица, тај процес преображаја је утолико разумљивији јер се одвија као дубока унутрашња душевна драма песникове борбе за потврђивањем свог сексуалног идентитета.

Ову драму обележавају младалачко потискивање и успешно сублимисање хомосексуалних тежњи и преображај свесних али неистинитих потреба за женом у сумануту идеју афирмисања своје способности за телесном хетеросексуалном љубављу. Иако процес развоја сумануте идеје почиње губитком његове способности за сублимацијом и завршава неуспешном тежњом да се духовно организује око ове идеје²⁶, песник је створио идеализовану представу жене која постаје стожер његовог духовног живота. Уверивши себе у могућност везе са знатно млађом девојком, његово фатално заљубљивање постаће основа личног и литерарног мита који ће свој прави ефекат показати у песником личном животу, његовим интимним дневницима и песми “Santa Maria della Salute”. Написана као апотеоза идеализоване љубави за умрлом драгом, ова песма је лично исповедна и покајничка у тражењу опроштаја за младалачке грехе и некадашњи однос према Богородици. Тражећи спас сопственој души, песник је своје обраћање блаженој мајци света као извору милости и насловио називом познате венецијанске цркве²⁷. Овом анализом се, наравно, не умањује естетска вредност, по многим, најлепше и најзначајније песме написане на српском језику, али осветљава процес њеног стварања који је најнепосредније повезан са унутрашњим психичким животом песника. Сјај ове песме је утолико већи јер указује на величину животне патње и дубину душевне таме из које је настала.

Архаично у сарременом

Резултати анализе уметничког и књижевног стваралаштва показују колико су поједини архаични садржаји битни чиниоци психолошке реалности и данашњег човека. Садржаји магијске-митске свести су наговештавали више домете у спознаји света и могућности овладавања природом, али се тек њиховом материјализацијом и реалним значајем у социо-културном контексту заједнице потврђивала психолошка зрелост њихових твораца. Коначну потврду и одговарајући значај извесне културне творевине су могле добити тек са достизањем потребног нивоа психичког развоја. Палеопсихологија доказује континуитет човекове еволуције у сталном превазилажењу претходних развојних фаза о којима постоје довољно материјалних доказа у досадашњој историји људске културе. Међутим, најстарији стадијуми везани за сам освит цивили-

лизације означени митском прошлошћу не треба схватити само хронолошки као веома далек период у процесу човековог културног сазревања, јер су они у извесном смислу и психолошко-логичко одређење ступњем нашег индивидуалног и колективног развоја.

Митска прошлост често постаје и наша митска садашњост у актуализовању управо препознатљивих архаичних образаца. Она је, дакле, не само историјско-антрополошка већ и логичко-психолошка категорија. Резултати њеног истраживања доприносе разумевању наше културне садашњости у којој бројне културне појаве и понашање савременог човека представљају реактуализацију давног културног и психичког наслеђа. Архаична психологија не одликује само примитивног већ и цивилизованог човека у чијем се понашању и мишљењу препознају извесни обрасци архаичних механизма одбране. Митску прошлост зато не треба схватити као завршену фазу у развоју човека јер се њена психолошка релевантност исказује у могућности актуализације и у култури данашњих људи. Психолошки механизми одбране несвесно створени у давна времена могу се препознати и у неким обрасцима понашања и мишљења данашњег високообразованог и научном раду посвећеног човека.

Указујући на карактеристичне отпоре према новим открићима и сазнањима у оквиру напретка научне мисли, Матић актуализује питања митске прошлости јер се многи одговори не односе искључиво на архаичну и традиционалну културу, већ и на савремену цивилизацијску епоху. Друштво и појединци су се, као што је познато, одувек тврдокорно бранили познатим механизмима од продора и утицаја нових истина које су доводиле у питање дотадашња схватања и важеће представе. Зато је рецепција нових сазнања, по правилу, увек везана за савладавање и превазилажење извесних отпора и страхова. Иза превелике убеђености у научност и непромењивост одређених представа, открива се, као што је показао непримењен отпор познатог анатома Рудолфа Вирхова новим сазнањима о пореклу човека²⁸, несвестан отпор условљен структуром психичког апарата који и омогућава да се ти исти отпори и препреке превазиђу у процесу усвајања нових знања.

Несумњиво је да се целокупан Матићев рад може валоризовати у контексту савладавања наших несвесних отпора према сазнањима која омогућају наше психолошко и културно сазревање. Неоптерећена научном апаратуром, његова разматрања се заснивају на богатој ерудицији, великом терапеутском искуству и есејистички непосредном начину саопштавања резултата својих истраживања. Пишући често онако како је говорио, не придржавајући се одређене методе и потребе за логички консеквентним излагањем, он је често остављао своје текстове без потребне кохерентности. Некритичким прихватањем матријархата²⁹ као и превазиђених тумачења тотемизма³⁰, психолошке механизме је тумачио неадекватним социо-културним и магијско-религијским одређењима. Међутим, ове примедбе не могу умањити вредности и значај резултата његових истраживања.

Војин Матић је својим укупним радом допринео утемељењу

наше психологије, психијатрије и психотерапије, њиховом осавремењивању и развоју до светског нивоа. Његов изузетан значај се огледа у резултатима који су са палеопсихолошког теоријског становишта осветлили митску прошлост. Имајући у виду релевантност тих резултата могло би се рећи да након Цвијићевих проучавања балканиских психичких типова и Дворниковићеве синтетичке карактерологије Југословена, Матићево дело представља једно од најдубљих и најозбиљнијих психолошких проучавања традиције укорене у давном културном искуству. Вредност његовог дела и позива нас данас на поновно читање његових палеопсихолошких радова и тумачења уметничког и књижевног стваралаштва. Несумњиво је да ћемо тим читањем и упознавањем далеке културне прошлости испунити један од битних услова за остварење нашег највећег задатка везаног за потребу упознавања себе.

Напомене:

¹Е. Чапо, *Теорије митологије*, Слио, Београд 2008.

²Матић, *Моји животи*, Матица српска, Нови Сад 1985.

³Више о његовом животу и раду у наведеној аутобиографској књизи *Моји животи* као и у публикацији: М. Вранић-Игњачевић, Војин Матић (1911-2000), *Леџенде Београдског универзитета*, коло 2, књига 4, Универзитет у Београду, Универзитетска библиотека “Светозар Марковић” у Београду, Београд 2008.

⁴V. Matić, *Zaboravljena božanstva*, Prosveta, Beograd 1972.

⁵V. Matić, *Psihoanaliza mitske prošlosti*, Prosveta, Beograd 1976; V. Matić, *Psihoanaliza mitske prošlosti II*, Prosveta, Beograd 1979; V. Matić, *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, Prosveta, Beograd 1983.

⁶Библиографија Матићевих радова као непотпуна библиографија чланка о његовим радовима објављена је у наведеној публикацији М. Вранић-Игњачевић, Војин Матић, *Леџенде Београдског универзитета*.

⁷В. Матић, *Моји животи*, 77; М. Вранић-Игњачевић, Ибидем, 25.

⁸В. Матић, *Ibidem*, 202.

⁹В. Матић, “Веселину Чајкановићу“, *Источник*, бр. 31-32, Београд 1999, 134-140.

¹⁰Упор. Н. Л. Borhes, “Besmrtnost”, *Usmeni Borhes*, Rad, Beograd 1990, 29-30.

¹¹Упор. Е. Fromm, *Zaboravljeni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970.

¹²К. G. Jung, *Leteći tanjiri*, Atenum, Beograd 2000.

¹³У раду о архаичном човеку, оснивач аналитичке психологије указује на природу архаичне психе. Упор. К. Г. Јунг, “Архаичан човек”, у *Дух и живот*, Одабрана дела књига трећа, Матица српска, Нови Сад, 1977, 319-346.

¹⁴В. Матић, *Моји животи*, 71.

¹⁵D. Sreјović, “Paleopsihologija i paleoetnopsihologija”, *Etnopsihologija danas*, Prir. В. Јovanović, Dom kulture “Studentski grad”, Beograd 1991, 39-41.

¹⁶V. Matić, *Psihoanaliza mitske prošlosti II*, 50-73.

¹⁷*Ibidem*.

¹⁸V. Matić, "Tragom misterije u naselju Čatal Hujuk", *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, 46-54.

¹⁹*Ibidem*, 50.

²⁰*Ibidem*, 59-60.

²¹V. Matić, "Banović Strahinja i derviš", *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, 109-115.

²²*Ibidem*, 115.

²³V. Matić, "Dve Marije", *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, 211.

²⁴V. Matić, "Iskustvo prascene kod Andrića", *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, 224-233.

²⁵V. Matić, "Dve Marije", *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, 216.

²⁶*Ibidem*.

²⁷Santa Maria della Salute, у значењу Госпа од здравља, односно спаса, је саграђена у облику круне, а подигнуте у 17. веку у знак захвалности за спас од куге.

²⁸V. Matić, "Savladavanje otpora i napredak nauke", *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, 11-12.

²⁹Упор. U. Vezel, *Mit o matrijarhatu*, Prosveta, Beograd 1983.

³⁰Будући да је тотемизам најпре израз примарне човекове тежње за класификовањем, узет одређени знак из природе био је првенствено у функцији међусобног разликовања а тек потом и садржај религијских представа. Упор. K. Levi-Stros, "Totemizam danas", *Treći program Radio-Beograda*, broj 24, Beograd, 1975.

Мирко ДЕМИЋ

ЖАЉ НА СЕРЦЕ ВПАВ

(ИЗЛЕТ У УКРАЈИНУ)

*Животи́на ш̄уџа, с̄ѣрах̄ ѣред̄ будућнош̄ћу, некакво
нејасно убеђење да је ш̄ужсан̄ крај̄ свему, неки
декадент̄ни Weltschmerz или ш̄ѣѣа, до̄ ђавола.*

Бруно Шулиц

1.

Нисам ишао у Украјину из знатижеље, или, не дај Боже, по партијској директиви, већ на позив Фестивала „Бруно Шулиц“, који се већ по четврти пут организује у месту његовог рођења и погибље – Дрогоби́чу или Дрогобичу, захваљујући тамошњем Полонистичком центру који води Вера Мењок и без чијег ангажовања овакве манифестације не би ни било. Имао сам срећу да је прихватила препоруку Але Татаренко, моје добре пријатељице, иначе изврсног познаваоца српске књижевности.

А свако путовање на европски исток не може да прође без реминисценција о неком од „наших“ писаца који су такво путовање предузели у своје време, а после којих су настале књиге, о чије се странице спотичем, ма куд кренуо, као у неком пијанству и омаглици.

Једна од тих књига је и Крлежин *Излет̄ у Русију*, коју никад нисам прочитао, јер ми се већ при првом покушају учинила најмање крлежијанском; штавише, био сам уверен да управо она крлежијанству ради о глави, или бар мојој представи о њему. Нисам је узео у руке пре свог мајског излета у Украјину, препун ишчекивања и благе стрепње пред непознатим – већ по повратку, док сам још распет утисцима које сам отуда понео, наивно прижељкујући да ћу можда у њој, сад, изнаћи бар део одгонетке своје збуњености и занемелости које сам отуда донео, као претежак пртљаг.

Узимам, дакле, *Излет̄* у руке, покушавајући да непрочитано коначно дочитам, а у илуминацији мог једнонедељног боравка у украјинској провинцији и једнодневног излета у Лавов.

Но, да се вратим Крлежиној књизи, узетој из библиотеке у

којој радим. Реч је, дакле, о Нолитовом ћириличном уздању из 1958, пожутелом и, дакако, ретушираном у односу на оно прво, предрадно. Већ приликом насумичног листања уочио сам трагове претходних читалаца у облику исписаних коментара на маргинама. Један од њих је неумољив: графитном оловком је написано – *ЛАЖЕ!*

Дакле, летео сам авионом за Лавов, преко Минхена, заобилазно или попреко, како се узме или гледа. Ваљда да бих се уверио како се ствари и погледи додатно заоштравају кад се на исток путује из срца запада.

Од кад је света и века путници се малтретирају разним прегледима, проверама докумената и пртљага од стране државних службеника, чија љубопитљивост често прелази границе предострожности и постаје лична истрага и инат. Десило се, ето, да немам нови пасош државе Србије (већ месецима чекам да дођем на ред), те сам на пут кренуо са оним који имам – издатим од државе Хрватске, у којој сам рођен. Та се околност није свидела полицајки на београдском аеродрому, те је спровела малу приватну истрагу о мојим документима, односно закржљалом осећању патриотизма „грађанина покорног“.

Тако је, колико видим, и Крлежа имао перипетије током путовања, пошто Краљевина СХС није „изволела признати Литву и Латву“, преко које он путује, као што сам их и сам имао у украјинској амбасади у Београду, јер држава Хрватска није, попут Србије, потписала извесни папир са државом Украјином, те ме је украјинска виза изнела трипут скупље него што би ме коштала да сам имао пасош државе Србије.

Као да улазимо у неку богомољу, пролазимо кроз скенере, скидамо каишеве са панталона, од понеког путника траже да изује обућу. Приморани смо да све сумњиве делове гардеробе одлажемо у мала пластична коританца, која свевидећа машина преко покретне траке усисава у своју утробу. Прелазимо баријере, умало разгађени и боси, али свакако понижени, ступајући тупо и послушно, као јунад у кланицу.

Минхенски аеродром одаје утисак великог постројења за фабриковање путовања, пресипања људске супстанце из једне летелице у другу. Све је улаштено и класификовано; зна се где су терминали за источне земље, а где за остали свет. На средини пространог хола стоје стаклени кавези за пушаче, у којима они одсутно пућају своје никотинске дозе, распети погледима оних што се у гомилама ваљају лево и десно, теглећи кофере са точкићима и, у путничкој егзалтацији, међусобно брбљајући. Солидарисем се са својим сапутником, Драганом Бошковићем, те и сам улазим у „пушачки излог“, пућкам цигарету и буљим у путничку усплахиреност.

Небо је без превише облака, тако да приликом узлетања и слетања могу упоређивати како, одозго, изгледа Србија, како Немачка, а како, опет, Украјина.

2.

Гледање из ваздуха, кроз прозор авиона, пружа довољно материјала о људима, доле, на земљи. Одозго, из Божје перспективе, као да је лакше судити о људском мару и немару. Видим то већ са неколико стотина метара изнад сурчинског аеродрома. Уочавам то, такође, приликом слетања и узлетања у околини Минхенског аеродрома, као и доласку и одласку са аеродрома у Лавову. По изгледу сеоских и приградских насеља, њиховој уређености и прилазним путевима, могу добити представу о људима који у њима живе и њиховој бризи за простор на којем обитавају. Одозго, из авиона, видим осамљене куће око којих су лепо распоређене дворишне зграде, као и оне, окупљене око сеоске цркве, што као пилићи око квочке стоје укипљени пред претњом овог челичног кобца из чије утробе их посматрам, једнако немоћан као и они.

Тај топографски поредак, размишљајем, отворена је књига из које се читају менталитети, облици и начини понашања, као и схватања тамошњих житеља о свом месту у свету.

Иначе, овај излет ме, између осталог, нагони да размишљајем како се цивилизацијски помаци или узмаци најјасније уочавају управо по односу људи, држава или нација према заједничком простору; по (не)планској уређености насеља, улица, тргова, паркова, саобраћајница, градова... Чини се да се ту најневољкије прилази и најбрже одустаје од систематског уређења и бриге. Треба ли помињати како се немачка села и приградска насеља већ на први поглед разликују од оних код нас, или у Украјини? То ме је навело да потражим заједнички називник за оно што смо данас – ми, шта је Украјина; дакле – како изгледају земље које су имале искуство живљења у такозваном социјализму. Такво размишљање неминовно ме је навело да дођем до парадокса: системима у којима је, декларативно, *заједничко* имало преимућство над *појединачним* – закономерно доводи до одсуства сваке бриге о било чијим добрима, а о заједничким – поготово.

Чак ми се чини да је и први дотицај асфалта на лавовском аеродрому био другачији од оног у Минхену или Београду. Бар мало грубљи и неспретнији.

Кренуо сам у Украјину са пртљагом предрасуда и незнања о земљи и људима који су искрели на географским картама након повлачања великог поводња званог СССР, теглећи са собом привиђења настала на основу штурих статистичких података, вести из црних хроника и политичких анализа, те познанстава са парњених житеља.

У поменутој књизи, Крлежа је Литванију назвао „сјеверним Балканом“, па је мени, по инерцији, сасвим допустиво да Украјину назовем североисточним Балканом или Балкан – југозападном Украјином. Тако ће ми бити лакше да повлачим паралеле, пошто људски ум углавном функционише тако што жонглира аналогијима, ма колико оне биле непоуздани водичи и оскудни тумачи.

3.

Украјина је, како изгледа, на сличан начин добила име као и мој шири завичај. Ствар постаје компликованија кад међусобно морам да се договорим чије су то крајње земље или границе: руске, аустроугарске, отоманске, хрватске или српске. Око тога бих могао да се спорим са неистомишљеницима.

И овде, западна Украјина се дичи да је *Антимурале* западне цивилизације, као, уосталом и Крлежина Литва, као и Хрватска, Босна, Србија, једнако као и Бугарска или Грчка.

Прва реч коју Крлежа неопрезно исписује по уласку у Москву јесте – *жалост*. Тако је и мој први поглед на аеродромску зграду у Лавову, на оне по свему претеране соцреалистичке каријатиде које подупиру невелику зграду са торњем, на чијем врху лепрша плаво-жути барјак, одавао нешто невесело и пусто. И тај ће ме утисак пратити данима, током читавог боравка, као што ме прати властита сенка.

Мада знам да ту жалост нисам пронашао тамо, на украјинском тлу, на лицима њених људи, већ сам је донео са собом, као нешто најрођеније; штавише – њено сам оличење и објава. Овде се моја невеселост, можда, само окуражила, налазећи у новом окружењу довољно горива за своје змијско палуцкање.

– *Туђа ће ме појест* – панично понављам у себи Шулцове речи, као мантру.

Крлежа је допутовао у само жариште својих идеала, док сам ја стигао без њих, у својеврсну бесловесност и тупост. Понео сам тек унутрашњу сугестију да гледам отворених очију, попут егзалтираног туристе коме је све лепо и другачије, али и неспремног да се заинтересује за оно ружно и невесело, чија лица боље познаје, а погубни утицај осећа. Тако, лишен да ишта кријем и шминкам лирским пасажима, гледам мутним погледом некога ко се на првом кораку већ покајао што је кренуо на пут.

Онда се сетим још једног нашијенца, Далматинца Герасима Зелића, архимандрита, пустолова несмиреног духа и табана са трајним сврабежом. Он је овим крајевима пролазио пре више од двеста и двадест година. Па се и њему, током његова оба „излета“ у Русију, нашао на путу *Лвов*, односно *Лемберџ*, у којем је први пут „три дни почивао“ и успео да крсти једно дете без изгледа на дуг живот.

Уз злосрећног Зелића, у сећање долази и судбина још једног пречанина, несрећног епископа Симеона Кончаревића, који је прогнан чак до Кијева, да тамо сконча 1769. године, пошто се замерио Млетачкој републици.

Оно шта ми је хранило знатижељу у тој пространој земљи била је потреба да видим и осетим последице, Крлежи тако замамне, Велике Идеје у својој седамдесетогодишњој егзалтацији.

Зато сам, ваљда, увек одбацивао ову Крлежину књигу на оном месту где је почињао мртво-озбиљни опис фетишизације Лењина, нагонећи ме да призивам, као спас, Орвела и његову терапеутску спознају да се од свега тога може правити само циркус и лакрдија, никако пенегирик једном култу, суманутом као што су то

сви култови.

4.

По изласку из аеродромске згаде у Лавову чека нас цип. Вози нас 120 км јужније, у родно место Бруна Шульца – Дрохобич. Неколико километара од нашег циља, сналажљиви возач (који је знатан део вожње потрошио на разговор преко мобилног телефона) свраћа нас у један етно-ресторан, поред магистрале. Пољски професор, који је такође са нама, одмах увиђа парадокс, да се у етно-ресторану, састављеном од десетак малих дрвених колиба, (у којем је и послуга у националној ношњи) – чују песме на енглеском језику. Ту, на возачеву препоруку, пробавамо чари националне кухиње. Храна је јака, презачињена, као и вотка, з *йерцем*, с паприком, чији остаци роне по дну боце, као утопљеници.

Дакле, уместо да путујем на север, као Крлежа, упутио сам се на југ, да, између осталог, видим провинцију у својој већ предодређеној безнадежности, прижељкујући да ће моје искуство бити другачије, сликовитије, бар за степен забавније. Фрици путују у руску провинцију саонама, по снегу, у страху од напада вукова, а ја у украјинску крајину – ципом, по запуштеним асфалтним путевима, стрепећи од самоуверености и бахатости возача.

Колико је Крлежа велик, види се и кад посрће. У свом *Излећу*, кроз уста једног руског скептика изговара/исписује језиво пророчанство, које се односи на време које следи после тадашњег тријумвирата (Бронштајн, Цугашвили, Бержински). Он то долазеће време назива временом Великог Конзула. Оно је доиста и дошло, али у стравичним размерима, где Наполеонов поклољи и самопоклољи нису ни до колена оним Стаљиновим, који ће уследити у деценијама које долазе. Успут, тај Први Конзул ће аванзовати непосредно после Крлежиног *Излећа*; између осталих непочинстава, упамћено је и изгладњавање исте ове Украјине, вештачки изазваном немаштином хране.

После тих досадних разговора, хладних и неповерљивих, Крлежа куне сам себе што се обрео код свог саговорника, лиферанта дрвеном грађом, и слуша га како помиње извесног дрвосечу Васиљева, представника новог типа руског човека, којег је такозвани ратни вихор донео пред сам Лавов, да буде рањен у мундиру царске војске, да би се већ наредне године затекао у редовима тада противничке стране. Као награду добио је посао шефа пилање, где сад проводи своје дане и ноћи, резигниран и празан, чикајући Крлежу на разговор, у стилу правог агент-провокатора, наводећи га да изнесе своје мишљење о совјетској стварности.

5.

Потом стижемо у Трускавјец, чувену бању, удаљену десетак километара од Дрохобича. На бањском грбу се шепури једна гуска, као да ће тренутак касније полетети. То је, вероватно она бања у коју је одлазио Шулцов отац, остављајући породицу „на милост и немилост летњих дана“. Или оно летовалиште, удаљено на сат хода

од града, у које је „ујак Карол“ одлазио пешке, да посети своју жену и децу.

Предвече са мојим сапутником, Драганом, обилазим ту огромну бању, спрам којих наше бање постају обични патуљци, чије сам гипсане силуете запазио, успут, како стоје по двориштима, у трави и цвећу. Први утисак који ми се наметнуо био је да сам стигао у овдашњу Силиконску долину, пошто је свако женско створење које смо сретали било п(р)опето на високе потпетице уз изразито кратке сукње. То ме опет вратило Шулцовим текстовима и цртежима, на којима су потпетице „фаталан инструмент женске диктатуре“.

Чак се и његов *Ауџентџикум*, та књига над књигама, крије у дну фиоке једне неугледне комодe, затрпана свиленом хаљином и женским ципелама са високом потпетицом. Дабоме, и Трускавјец, као и свако друго бањско место, бије глас легла порока, тако да је мој утисак лако разумљив и предвидљив.

Трускавјечки призори ме изнова опомињу на Шульца, због кога смо овде прстигли са свих страна земљине лопте. Доиста, готово на свим његовим цртежима, жена, чији је он роб и идолопоклоник, носи штикле, са њима прети и потчињава, а чаробњачким моћима диригује непрегледним колонама мушкараца, као са убојним мачевима.

Знам да је Шулец често одлазио на излет у Трускавјец; поготово знам и то да је управо овде имао своју прву изложбу цртежа, која умало није забрањена. У сећање ми долази она фотографија на којој он, већ нагрижен „тугом старења“, са неколико пријатеља шета овом бањом, а под мишком носи блок са, можда, истом том изложбом.

6.

И следећих дана сам сретао младе жене на високим потпетицама и кратким сукњама, што, пружа део одгонетке раширене предрасуде по којој Украјинке имају најдуже ноге у овом делу Европе. Овде, као и свуда, оне имају потребу да те своје кратке сукње свако мало потезу надоле, нагонећи ме да размишљам о тој необичној симбиози разблудности и стида, као и промењивости и несталности граница тих осећања. У свему томе као да препознајем корене Шулцове параноје пред стопалом у црној свили, налик на змијску главу, која су и старог Јакуба срозавала са метафизичких Хималаја у плићаке кроткости и понизности. А тек штикле, чија патологија је Шульца узнемиравала кроз Шломине речи: „Схваташ ли страшан цинизам тог симбола на женској ноzi, провокацију његовог разблудног корачања на тим необичним потпетицама?“

Као што је Крлежи на његовом *Излету у Русију* главна импресија да се тамо „не гладује и да чита“, да се све што затиче може окарактеристи синтагмом „средња једноставност“, тако и мени у помоћ долази та штикла, као симбол везан за данашњи тренутак Украјине; подигнуте од тла у свом националном освештењу, али нестабилна и крхка, неухрањена и сирова у лепоти својих про-

порција.

Истина је, дабоме, да та особине није само украјинска специјалност; многе нације после измицања из снажног загрљаја унија или федерација излазе са потребом да се пропну што више, како би виделе даље, али и како би од других биле лакше виђене.

Упркос том ослобођењу, свеједно видим (или уображавам да видим) неко унутрашње незадовољство, или, можда, разочарење због изневерених очекивања. Дабоме, ни то ми осећање није страно.

Коначно, следећег јутра одлазимо у Дрохобич. Тај градић знам по фотографијама у којима је одавао утисак пропетости и густине. Међутим, овај Дрохобич, кроз који пролазимо, чини ми се као да је урастао у сопствене темеље, као да се разлио, постајући прозиран и разређен. Док гледам његове излоге, пада ми на памет оно старо Шулцово запажање о „псеудоамериканизму, накалемљеном на старо, истрошено тле града“. Мислим да ни данас, да може, својој оцени не би променио ни зареза.

И тако, сваки дан, како у њега долазим и из њега увече одлазим, град се смањује, и пусти. Разлива се преко рубова и отиче у ширину.

А онда, сетивши се Шульца, сам себи се зачудих, питајући се: шта си друго овде могао да затекнеш, осим „рушевина, богатим успоменама, чежњом и јаловом досадом“? Од оваквог света могу да се одбране само врхунски фантасти, са страхом у очима загледани у сопствене дубине.

7.

У провинцији се, као на лакмус-папиру, далеко боље и јасније виде већина противречности и дилема које распињу дотичина друштва и државе, него што се то уочава у великим градовима.

Материјални остаци аустроугарског и пољског присуства су у распадању, али се далеко боље држе од оних трагова што је посејала следећа „друштвено-политичка формација“. Безоблични и безбојни; замишљени, ваљда, да буду у функцији људских душа, а не хуман простор у којем ће се те душе кретати и живети.

Украјина ми помаже да јасније разумем овдашњи свет и простор. Зато настојим да не видим ружне детаље; свеједно да ли то чиним из обзира учтивог госта или из жеље да пажњу не задржавам на већ познатом; оном, дакле, од чега сам отишао. Мада ме то што избегавам чини још суморнијим и тужнијим, као што ме сневеселила и нелагода таксисте који се узвињавао силним рупама у асфалту, на путу.

Видим да је Крлежа са много цинизма писао о оном што је видео на свом преласку из Средње Европе на Исток. Зато ми је дато да осамдесет и пет година после њега констатујем како су и даље, у западној Украјини, трагови те исте Средње Европе највидљивији.

Украјина је држава, као и већина других, препуна парадокса и противречности. Њено освештавање је још у току, односно, свако њено исказивање поприма форму пренаглашености и сировости, што ће рећи да није сензибилизвана за финесе везане за друге и

другачије, поготово за очување трагова тог другачијег. Они се не могу сакрити, упркос настојању да се не виде, односно да се за њих не мари.

Да, овуда је протутњала Велика Идеја, као поплава, остављајући испретуране зграде и људе, неприметно накривљене у страну, тако да само вештом оку не промиче то једва уочљиво шепуцкање и очајничка борба за повратак у равнотежу.

Налазио сам тугу, непојамну и неухватљиву, и у оној рапсодији традиционалних украјинских боја, у тој палети што заслепљује и гуши, а помало и умара. Учинила ми се, ето, нарочито сугестивним еманација једне нације кроз раскош спектара.

У овом шареном, а слепом пространству, морала је да никне плавичаста клица ништавила („бескрајна стихија досаде“) којој се супротставила фантазија једног неурастеника, генијалног колико и трагичног. Тај спој, та необична акустика једне људске и списатељске судбине, ваљда, окупила нас је овде, као што су нас трајно магнетизовали трагови његове самотности које је за собом посејао успут, у прегрштима, попут копилади.

8.

Понео сам са собом бојазан да ће ми данашњи изглед Шулцовог родног града помутити већ створену слику, формирану на основу ишчитавања његове прозе и разгледања цртежа. И доиста, у Дрохобичу мало је тога преостало од Шульца. Свет створен његовом руком и умом, повукао се на пристојну удаљеност од данашње стварности, далеко од сваке стварности.

Пролазимо кроз један од дрохобичких паркова, кад угледамо на једном травнатом острвцу човека са виолином, како тешком муком из ње извлачи мелодију, док испред њега стоји картонска кутија у којој лежи неколико месниганих кованица. И не бих застао да ми се у његовој танкој звучној нити није учинило нешто познато. Да, било је то помало искривљена мелодија песме *Тамо далеко*. Усихићен, једва коракнух према њему, кад ме заустави глас Але Татаренко, нашег водича и промотера, чији осмеси само продубљују ову тугу која се разгорева. Она ме, већ хипнотисаног, обавештава како је реч о једној традиционалној украјинској песми.

Овде, у Дрохобичу, чућењу никад краја. Седимо под надстрешницом једне кафане на главном градском тргу и пијемо, а кад неко пође у тоалет, мора од шанкерице да затражи кључ, привезан на комаду канапа. То ме опет враћа Крлежи и оној епизоди из његовог *Излејџа*, дубровачкој, која се одиграла између царског емигранта и бившег амбасадора са станом на тавану једног сенилног дубровачког грофа. У њој се дешава инцидент, јер извесни шоштар узурпира кључ од тоалета и тиме прави неприлике свим укућанима.

Ако уопште има смисла остављати трагове о својим лутањима, онда он лежи у бележењу изневерених очекивања, и дисбалансу прижељкиваног и догођеног, о размеђи која дели радозналост од равнодушности.

Уколико на Шульца применим исте аршине помоћу којих је

он мерио Наполеона и оно што је урадио – лако се могу сложити са његовом констацијом да је био већи од свог дела, јер се није могао сместити у њега, као и Корзиканац у своје.

Уз то, Шулц има још неколико предности у том необичном надрастању себе; данас не постоји кућа у којој је рођен; месингана табла која је означавала место његовог убиства – украдена је; а не зна се ни место где је сахрањен.

Зато ми, ваљда, боде очи тиха борба између Пољака у Украјинаца над власништвом – не самог Шульца – већ над „дивидендама“ које произилазе интересовањем света за њега. Тако Шулц, остајући усамљен између две баражне ватре, расте у висину, остајући заштићен и истински – ничији!

Онда ми је, усред вавилонске пометње језика, пала тешка и ужасавајућа мисао – да сви ми, у својим причама о Шулцу, покушавамо, често, безобразним незнањем и импровизацијама, затрпати бездане властитих самоћа, као што је и он затрпавао своје, успаничен пред скорим „затварањем капије“ живота.

Углавном се бавимо оним што нас се мало тиче, ваљда да бисмо прикрили језу која нас прати од својих унутрашњих бродолома – који у нама бујају, упркос изостанку олуја, њихових тобожњих узрока.

Тако на скупу чујем да је Киш (о коме се навелико прича на овом скупу) – мађарски писац, и да га је Штајнер својевремено оптужио за плагијат. То само оживљава моје чуђење и циничан закључак како Киш више припада свим околним књижевностима, а понајмање – српској, у којој је поникао.

Примећујем и то да се приликом мушко-женских сусрета на овом Фестивалу често користи – бар укусу једног мрзовољног Балканца – претерани и комични гест рукољуба дамама, што ме опет наводи на помисао како се налазимо у неком од рукаваца Шулцове прозе, у којој се примењују строга правила „панмаскенбала“.

9.

А у синагоги, односно у оном здању што је остало од ње, док гледам изложбу слика Бартоломеја Михаловског, посебно његову слику *Очекивање*, пада ми спасоносна идеја о Шулцовом *Месији*, „никад до краја написаном роману“. Људи и зграде на платнима Михаловског су на самој ивици ишчезнућа. Њихове егзистенције на њима се не формирају, већ у самом заметку раде на својој дематеријализацији и ишчезнућу.

Наиме, на тој слици људске су силуете окренуте према својим синагоге, и даље, горе, у бунар неба, одакле се очекује – божји помазаник. Питам се – не правимо ли исту грешку, те Месију очекујемо са погрешне стране, из криве перспективе, отуда одакле Он сигурно не долази?

Тако ми се чини да је Шулц већ написаног *Месију* прогласио незавршеним и недостижним, јер му се дефрагментизовао под рукама. Зато сам, ваљда, читајући његово *Пролеће*, имао утисак да је то

тај роман, те сам умислио да је управо оно индуковало пресудни импулс за настанак мог *Тилибара*. Месија се не гађа, јер се не може погодити. *Пролеће* је најближе црном пољу, срцу те неухватљиве и непогодиве мете. У тој чињеници лежи одгонетка свих нас који смо овде – шулцолага и шулцоида, свима који смо магнетизовани Шулцовим грандиозним поразом, попут мушица које јурцају за светлошћу оних бакљи, приликом процесије, последње ноћи Фастивала.

Тако и оне силуете у синагоги, неопрезно гледају у висине, неопрезно одшкринувши врата својих бића. Упораво на њих Месија улази међу нас, шеће по синагоги, разгледа ове слике, попут сваког љубитеља сликарства, са нама на иста врата и излази напоље. Улази и излази из нас, али увек са оне стране стварности и постојања. Уосталом, да ли би се он задовољио оскудношћу форми и егзистенција доступних људским очима?

Свако вече гледамо и слушамо богат и разноврсан програм у градском позоришту. Ово позориште (или његов предак) „криво“ је за ону сомнамбулну Јузефову шетњу *Крокодилском улицом*. На његовим даскама сам, дубоко потресен, гледао истоимену представу коју је извео Театар пантомиме из Вроцлава. То је, без конкуренције, најснажнији и најдубља илустрација Шулцовог генија током читавог овог догађаја.

Већина нас је овде стигла да би елаборирала свој злосрећни и, неминовно, себичан однос спрема Шулца; док је из ове вроцлавске представе проговорио сам Шулц; убедљивошћу глуме, зачудношћу контекста, дубином експресије и проишљивог разумевања његовог дела, зачудном синтезом литературе и сликарства кроз покрет и мимику.

Док Крлежа у руском вагон-ресторану пије чај и на фонографу слуша Мајаковског, ја сам, тамо, у Дрохобичком позоришту, већ друго вече слушао украјинску списатељску дику, Андруховича, како у пратњи металног звука електричних гитара опонаша аутора *Облака у њанијалонама*. И размишљао о губитку осећања мере.

Свака претераност умара. Осим у Шулцовом случају, који сведочи како се и од повесма оскудности може изаткати ћилим изобиља.

10.

И, коначно, пред крај нашег боравка у Украјини, колективно одлазимо на излет у Лавов. Одлазак у њега послужио ми је да лакше контрапунктирам све што сам видео и разгорео у себи.

Учесници Фестивала су отежали од фестивалске монотоније и узалудних покушаја да се Шулц фиксира речима – ма биле оне пољске, украјинске, енглеске или српске – да се одгонетне и оно што је неодгонетљиво у његовом животу, сликарству и литератури.

Из аутобуса, уз магистралу, гледам њиве засађене кукурузом, а у њима редове погнутих људских прилика како копају, баш онако како се то радило у мом детињству и младости. У даљини се беласају на десетине језера, чију нам замршену историју, на микро-

фон, препричава возач.

Прво одлазимо на лавовску пијацу где се, између осталог, продају артикли налик онима који су се лиферовали по градовима бивше Југославије у току њеног распада и годинама после тога. Ордење, новчанице, униформе, делови војничке опреме, бисте и фотографије почившег СССР-а – багателно су јефтине. Видео сам мајице на којима пише „Хвала ти, Боже, што нисам Московљанин“ и конзерве у којима је заробљен „свежи украјински ваздух“.

Један дан у Лавову довољан је да се на много тога баци поглед, а да се, при том, мало види и још мање проникне. Наши туристички погледи лутају по фасадама као усплахирили голубови и одбијају се од њих, беспомоћни и празни.

Ала, наш *цицероне*, води нас у Српску улицу. Све су прилике да су ову улицу основали учесници или потомци оног Исаковичевог збегача, из чувене књиге Црњанског. У тој улици као да је мало топлије. У њој се налази Mazos cafe, као спомен на писца Леополда фон Сахер-Мазоха, што сматрам идеалним местом – бар што се тиче појма *мазохизам* и његове укоренености у српски карактер. А тај појам, као што се зна, изведен је из презимена, односно дела овог писца, рођеног у овом граду. Као додатана потврда чудноватости веза и коинциденција, неколико метара даље стоји и сувенирница *Србија*.

Онда, ниоткуда, препознајем у себи обресе стида због оног што су моји сународници учинили са својом краљицом Драгом, чија је судбина толико потресла Шулца, те није могао а да је не помене у својим причама.

Седимо у кафеу „Под клепсидром“. Додуше, није ни налик оном Шулцовом *Санаторијуму* – што не значи да дужи боравак под њом не води у неки од установа истог назива. На Алину препоруку сркућемо кафеу са циметом. Уз кафе, млада црнокоса конобарица – која ће, касније, у Бошковићевим донкихотским ретортама прерасти у бајну Дулчинеју, достојну сваке жртве и поетске експликације – доноси нам по бомбон, обмотан комадићем папира на коме је сваком од нас исписана пророчка порука, а неком, богме, и дијагноза.

И доиста, на мом папиру пише оно што стоји у наслову овог текста; дакле, да сам склон меланхолији, а у наставку помиње и једног коња, и ружу, али се не сећам да ли је био крилат или је реч о обичном кљусету.

Гласно се чудим како се и овде понешто зна о мојој невеслости. Још је чудније да је за њу, још у седамнаестом веку, знао и Мацуо Башо, о чијем хаику је, заправо, реч.

Фотографишем таблу на којој стоји стрелица чији врх упире у висину, а испод ње је исписано алармантно обавештење да се лавовско небо спустило само 12 метара изнад нас. Оно тек што нам се није сручило на главе.

Мало касније, ходамо по шеталишту испод које тече Полтва, понорница, што је својевремено побегла под земљу од људи и њиховог градитељског лудила. Безуспешно се напрежемо да чујемо њен шум, не разликујући га од градске вреве. Као што смо се све ове дане

безуспешно надвиривали над бунараом Шулцове магије, прижељкујући да, доле, угледамо властити лик.

Док смо ишли према згради Опере, Ала нам помиње несрећну судбину пројектанта те грађевине, Горголевског, коме су предсказали да ће зграда коју је замислио, иста та понорница, што испод ње тече, повући са собом, у дубине. Срећом по зграду, предсказање се није остварило, што несрећног човека није спречило да почини самоубиство. Зграда је, кажу, почела да пропада у земљу, што је био разлог (или један од разлога) да несрећни архитекта дигне руку на себе. И тек након те жртве, као у епској песми, пропадање се зауставило.

Пролазимо и поред споменика Мицкјевичу, ког Пољаци, пошто им је Лавов одузет, нису могли да понесу са собом само због његових пропорција. Преко пута нам је, такође, хотел у којем су својевремено одседали многи власници познатих имена. Један од њих био је, кажу, и писац *Људске комедије*...

Свака зграда је прича за себе, као и сваки пролазник. Демонстрација немоћи литературе да све те силнице уочи, обухвати и разуме.

11.

У свом несрећном *Излету*, Крлежа не пропушта да помене Галицију, као место где су уочени први знаци слабости једне царевине и слутња скоре катастрофе, усред које је се и Црњански, својим стиховима, опраштао од драгане, и живота – *Серенадом*.

Док гледам у обронке Карпата салећу ме аналогije, као досадне муве. Са благих, шумовитих хрбата силази поветарац и смућује једну лептирицу, нагонећи је да упадне у моју чашу на чијем дну се љеска неиспијени закарпатски коњак.

А овде, где ово записујем, још ми у ушима бруји онај аплауз упућен пољском етно-бенду *Кроке*, када су на бис изашли и одсвирали обраду песме *Ајде, Јано, коло да играмо*... У тој песми, сетите се, Јана се покушава приволети да пристане на продају, између осталог, и једног коња. Можда баш оног који се помиње на оном мом папир-пророчанству, што ми га „Под клепсидром“ донесе она девојка.

У овом сећању упорно помињем Крлежу и Шульца, без њиховог знања и пристанка, не заборављајући ни трен да су се њихове путање својевремено укрстиле на једној жени – Зофји Налковској, шармирајући је, чини се, више из литерарних претензија него због симпатија. Тако су њих двојица, не знајући један за другога, неко време били конкуренти и супарници.

Тако стоје и овде, у читалачком сећању и овом тексту, као две неспојивости, паралелне стварности, налик на оне циновске каријатиде што подупиру невелик терет аеродромске зграде у Лавову, које су ме једнако равнодушно дочекале и испратиле.

Јун, 2010.

Стојан БЕРБЕР

ЛАЗА КОСТИЋ НА ЦЕТИЊУ

(Поводом стогодишња од његовог ујокојења)

Лаза Костић је службовао на Цетињу од 1884. до 1891. године. О томе се може сазнати подоста из записа његовог пријатеља Симе Матавуља, из самих Костићевих успомена, али и из преписке Костићеве са пријатељима и из списка књижевних истраживача. Из тих докумената види се да је везе са цетињским двором Лаза остваривао и раније, да је на Цетињу боравио 1871. као члан Омладине (израда устава Дружине за ослобођење и уједињење српско) и 1875. као активан саборац Светозара Милетића у време „Невесињске пушке“, односно као новинар 1876. на црногорском бојишту, одакле је слао европској штампи извештаје о борабама са Турцима. Његов јавни и тајни рад на ослобађању и уједињену српства није престао ни када је у Бечу 1878. године, у време „вратоломија“ политичких у Европи и Балкану, запао у велике материјалне тешкоће па хтео да покрене српски политички лист, очекујући новчану помоћ и од књаза Николе и његових дворјана. Живео је тада у нади, без новаца а у дуговима, да ће бити постављен за начелника Бара (припојеног Црног Гори након Берлинског конгреса), или да буде у каквој служби аустроугарске управе у Сарајеву, или да му србијанске власти понуде одговарајуће добро плаћено место, што је на крају крунисано, преко Јована Ристића, привременом службом у српском посланству у Петрограду иако није био држављанин Србије. Жеља за сопственим политичким листом није се Костићу испунила, али је зацело утицала да му књаз касније, кад је Лаза остао без чиновничког места у посланству, понуди да буде уредник цетињског *Гласа Црногорца* и да то песник прихвати, што из новинарских и политичких разлога, а што због своје неподношљиве материјалне ситуације.

А кретао је 1884. године у Црну Гору из Сомбора, из куће богатих рођака Михајловића, након што је претходне године принудно напустио Београд и уређивање Ристићеве „Српске независности“ по избијању Тимочке буне, па презимио у Суботици код Бошка

Вујића, „познатог родољуба и будионика Буњеваца“, где му је и стигао позив књажев преко Јове Павловића, уредника *Гласа Црногорца*, који је у тек основаном књижевном подлистку *Црногорки* написао похвалан приказ *Максима Црнојевића* што га је извело те зиме дилетантско друштво цетињске читаонице, па о том успеху телеграфисао и Костићу у Суботицу.¹ Схвативши да је оголио и обосио, јер је на брзину потрошио очево и ујаково имање у Шајкашкој, што у Бечу, што другде, одлучио је да се ипак приклони богатој сомборској миражджички Јулијани Паланачки која га је жељно чекала, о чему сведочи његов лекар и пријатељ Радивој Симоновић, који је записао да је Лаза хтео да се већ тада ожени Јулијаном, али мајка и тетка Јулина нису допуштале да им девојка оде у земљу где „вечито пушке пуцају“.²

Такође се зна да су Лаза и Јулијана, уз помоћ рођака и пријатеља, наговорили мајку и тетку да прихвате њихову веридбу, али кад је требало да се увече то обави, Лаза се са друштвом закарта у кафани и заборава на обавезу. Залуд је рано изјутра слао цвеће и извињење: мајка Јулина врати обоје Лази и више није хтела ни да чује за њега.

Нешто детаљније о томе јавља Костић пријатељу Ђорђу Поповићу Даничару, књижевнику, 22. јуна писмом из Беча, казујући да намерава да путује на Цетиње, одакле ће моћи и део дуга да отплати, а описује и своју неспретну веридбу са Јулијаном Паланачки:

„Сутра хоћу да се крећем на Цетиње камо ме је позвао Господар, да сам уз њега“. По досадашњем искуству мислим да се могу уздати да ћу вам се скоро пријатније моћи јавити т.ј. да ћу намирити свој дуг у Београду, те вас опростити даље бриге.

Чули сте јамачно да сам био испросио девојку. Био сам три дана младожења. Четврти дан се покварило. И ако све Сомборкиње верују да ће се ствар обновити, ја сматрам да је свршена. Моја несудженица, уједно пријица, девојка је угледна, добра, паметна, образована и, по минималној процени сомборске публике, једина наследница имања од неких 200.000 форината. – Има и романтике. Пре 14 година познала ме је и као да ме је заволела, јер од ото доба (сад јој је 34 год.) одбија све просиоце чекајући на мене. Чим сам се јавио одмах рече да хоће, мати пристане и изјави ми да ми је даје. Други дан наговоре девојку да је ја не љубим, измисле да сам увредио матер и девојка ми (трећи) четврти дан рече да јој је мати казала, ако пође за мене, не да јој ни паре и неће знати да јој је кћи, за то не може поћи за мене. Ја одох, а девојка, као што чујем, оста плачући.

Тако се штогод може ваљда само мени десити!³

¹С. Матавуљ, *Биљешке једног њисца*, Нолит, Београд, 1988, 206

²Р. Симоновић, *Успомена на др Лазу Костића*, приредио Р. Стоканов, Књижевна заједница Новог Сада, 1986, 101

³*Лаза Костић*, преписка I, приредили М. Лесковац, М. Бујас и Д. Иванић, редактор Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад, 2005, 44-45

У истом писму Лаза вели:

„Мој полазак на Цетиње нема никаквог политичког смера, но је чисто књижевног, појетског значаја.“

Али, за сваки случај, да му пријатељ не би имао каквих проблема од „виших“, који не верују да нема политичког „смера“, нека, пише му Лаза, евентуално писмо „тури у другу куверту“ и адресује на Ђоку Милићевића у Беч, а потом ће Ђока писмо даље проследити!

*

Костић је на Цетиње, смештено у влажној котлини између планинчина, које је имало свега око две хиљаде душа, дошао као и остали Срби „извањци“: пун романтичних идеала о српском црногорском племену, новопризнатој српској државици и књазу Николи. Чак је о томе и новосадска Застава писала хвалоспевно: да ће се њихове сродне песничке душе спојити ради унапређења народа српског у Црној Гори и тиме допринети напретку и осталог Српства.

Како је пристигао на Цетиње јула месеца казује у својим мемоарским белешкама Симо Матавуљ, његов касније велики и нераздвојни пријатељ (који је Лазу често називао „Кирије“, а Лаза њега „Шиме“ или „Чадо“):

„Уочи Петровдана, изјутра, ваљда око седам часова, уђем ја у кафану у Локанди и затечем у њој једног господина који сјеђаше сам самцит. Не бјеше момка ниједног, што није била никаква ријеткост. Господин сјеђаше гологлав, главом окренут према прозору, једним оком зажмуреним, другим избеченим, као гађач који је сву душу и сву снагу прикупио у једно око, према једном смјеру, у жељи да га не промаши. Бјеше средњих година, бујне црне и чупаве косе, обрашчића као у здрава одојчета, танких брчића, избријане браде, лијепо одевен.

Познадох га смјеста.

Та ко не би познао „Лазу Мазу“, ко га је само једном видио!“⁴

Лаза је одмах по доласку изазвао општу пажњу и двора и осталог света.

Привикавали су се на њега, али и он на њих. А да то није било лако, својим искуством сведочи Матавуљ, који је приспео коју годину раније:

„Мучни су ми били први дани у сваком погледу! Доћи из бокељске питомине међу голе кршчеве, са широког видика морског у узану и влажну долину, из друштва ведријех примораца међу напаћене суморне горштаке, из чистоте, обиља и јевтиноће у противности свега тога – богме, то није било лако! А наићи и на ‘извањце’, који су сажаливо дочекивали дошљака, то је умножавало муку.“⁵

⁴Н. д. 1, 213

⁵Ibidem, 72

Сведочи Матавуљ и како је изгледао престони град младе српске државе и како је било живети у њему, у „сукобу старога и новога, племенскога и јевропскога“:

„Као што сам онамо затекао колиба којима може бити мјеста само у пустим планинама, поред зграда које се зову дворовима; првобитних људи са врло мало потреба, а још мање мисли, поред паризлија, или, правије рећи, са претензијама које доликоваху париозлијама; сеоске навике и начин живљења, поред одскора унесених обичаја јевропских; феудални дух и дух дванаестог стољећа – тако сам схватио да се ту мораш прилагођавати свему томе, ако желиш да опстанеш.“⁶

А Лаза Костић није био од људи који су се прилагођавали средини у којој живе, него од оних који су средину покушавали да мењају спрам своје нарави или да је игноришу.

Пише Матавуљ да је Лаза становао у Локанди, том првом црногорском хотелу⁷ да је легао доцкан, а устајао исто тако. Дневни ритам био му је следећи:

„Готово цијело вријеме до подне пролазило му је у тоалети и доручку; послје подне у картању; предвече у вратоломији, јер његове шетње бјеху права вратоломија по брдима цетињске околине.

Узех навик да га похађам изјутра раније, док би још лежао. Тада би позадуго шкиљио једним оком. То ја назвах: првим чином његова дневног живовања. Обично бих му тада причао мјесне новости или што из новина. Па онда би Лаза устао и, го голцијат, стојао око пола часа према отвореним прозорима. То је било други чин – хлађење. Затим би се купао, па трљао, па чешљао, па се облачио, све наелак, па, најпослије раскорачен стојао и шкиљио. Послије доручка, мала тоалета.

Пред мрак велико кретање, „чучпартије“ (његов израз), трка, гимнастички корак. Ја га почех пратити у шетњама. Пошли бисмо од Локанде преко ливаде ка „старој граници“, тј. ка брду преко кога пролази путања и изводи на некадашњу границу катунске и ријечке нахије. До горе бисмо се пентрали, озго касали до на нови колски пут између Ријеке и Цетиња. Онда бисмо ишли тим новим путем „добар комат“, па се поново пентрали прјечцем и вратили се такође новим путем, окупани у зноју. Прешли бисмо, отприлике, око девет километара. Пошто је тај пут личио на цифру 8, Лаза га назва осмицом.“⁸

Било је, међутим, на тим „вратоломијама“ и интелектуалног уживања:

„У том костоломљењу његов каустички дух најбоље рађаше. У одморцима, пошто би се издувао, тај перипатетичар нове врсте сипаше као из рукава своје славне каламбуре, вицеце, опаске, цита-

⁶Ibidem, 73

⁷Хотел „Локанда“ је представљао прву модерну грађевину на Цетињу. Саграђен је у центру вароши 1864. године. У њему, једносратном, одседали су сви важнији гости који су долазили на Цетиње.

⁸Н.д 1., 215

те; то умно уживање накнађиваше ми тјелесно мучење, а сумњам да се ко други у таквој школи већма користио од мене!⁹

(Телесно вежбање било је део Лазиног живота: редовно је гимнастицирао, волео је и да плива, а трчање му је било посебно омиљено. О томе, како је изводио „вратоломије“ по Новом Саду и Сомбору, писано је. Посебно је занимљиве забелешке о Лазиној гимнастици оставио Радивој Симоновић, који пише да је Лазу опомињао да неприкладним вежбањем може да оштети срце.¹⁰ Мислио је Лаза да тако снажи тело, али и да олакшава рад оштећеним бубрезима јер знојењем избацује отрове.)

Боравак на Цетињу није ишао како је Лаза замишљао. Прошло је подоста времена док је средином 1885. године постао и званично уредник „Гласа Црногорца“, преузимајући кормило од Јове Павловића, првог уредника „Панчевца“, потоњег црногорског министра просвете. А кад је Лаза почео да ради новинарски посао, што му не беше првина, јер је и у Новом Саду писао за Милетићеву *Заставу*, и у Београду уређивао Ристићеву либералну *Српску независност*, морао је чланке носити на руке књазу, главном цензору, који, бринући и о европској политици, није презао да прекрижи текст који му се не допада.

Песник који је некада слободно разговарао са челним политичарима Пеште, Београда и Новог Сада, са краљем Миланом и Јованом Ристићем, са књазом је морао говорити „са капом у руци“ и уређивати лист не по својој вољи него по Господаревој, не схватајући да уредници треба да „мисле оно што не говоре, да говоре оно што не мисле, да ситницама којима се испод брка смију дају превелику важност, да крупнице које им задају велику бригу и не спомињу“, како је записао духовито његов блиски пријатељ Симо Матавуљ, који додаје.

„Уредништво се формално пресели у његову собицу, а уистину било је свуда гдје се деси; Лаза је писао, кориговао, час у трезарији, час у кафани, у читаоници, у штампарији, гдје се намахне. Отада његова соба, препуна новина постаде права читаоница, у коју је улазио ко је хтио и кад је хтио. Дешавало се да би Лаза нашао своју собу тако пуну „гостију“, да он сам не би могао ући, те би се вратио да не смета.“¹¹

*

Глас Црногорца је био практично службено гласило Црне Горе, односно књажевог двора. Како је књаз Никола видео те новине сведочи Матавуљ, који је такође повремено, по потреби, пре Костића, бивао уредник. Пише да му је књаз рекао да пише што год хоће, само ни ријечи о Аустрији и Србији, ни о српским стварима уопште! А, уопште, цијелу коректуру и *Црногорца* и *Црногорке*

⁹Ibidem, 215-216

¹⁰Н.д. 3, 43 (Изгледа да је у једној форсираној шетњи узбрдо код Петроварадина, при крају живота, доживео и срчани инфаркт. –С.Б.)

¹¹Ibidem, 216

(књижевног подлистка) најприје донијети књазу на преглед. Па додаје:

„Њеки од мојих суграђана мало су се љутили и рђаво оцјењивали моју новинарску подобност, али ја сам се поносио што се унеколико примичем реду људи високо цијењених, којима је у суштини исти посао: да мисле оно што не говоре, да говоре оно што не мисле, да ситницама којма се испод брка смију дају превелику важност, да крупнице које им задају велику бригу и не помињу! – Улазио сам у психолошко стање дипломата и вјежбајући се у празнословљу увјерио се да и то као и све на свијету има и своју корисну страну.“¹²

Искуство Матавуљево није одмах прионуло уз Лазу, који је почео да пише о сукобу милетићеваца и патријарха Германа Анђелића, због чега је морао књаз да га упозори, како пише Младен Лесковац: „Господин Лазо! Овај лист излази у Црну Гору!“ Па је Костић, пише даље Лесковац, „бирао неутралне теме, негујући савесно и исцрпно (али веома опрезно) преглед европске политике, пишући повремено и о домаћим темама, а у њима посредно сликајући и неке од својих доживљаја у Црној Гори.“¹³

Писао је Лаза у *Гласу Црногорца* и о временским приликама: 29. јула 1886. забележио је: „Послије дуге суше и сунчане жеге, која већ пријетијаше да ће осујетити или бар осјетно оштетити најсмјерније наде у овогодишњу жетву, поче у петак ујутро находити киша од које се, ако још који пут наиђе, може опоравити жито, руметин и кртола, та важна прехрана црногорског народа.“¹⁴

12. фебруара 1889. пише: „У уторник и сриједу даждило је на сав мах и непрекидно, те се свак надао да ће се растопити оно мало снијега што га бјеше, али у четвртак ујутро, на свачије изненађење, освану велики снијег; има га по улицама цетињскијем, по мјестима, по метра висок, а Буковицу је затрпао те кола већ не пролазе између Цетиња и Котора. – Право се рекло: Ако зима зубима не уједе, она репом ошине!“¹⁵

А 16. марта 1891, у пролеће, пре него што је напустио Црну Гору, пише:

„*Пролеће*. Прва ласта долијећела је на Цетиње у прошлу недјељу. Управо није долећела, но су је довукла три коња, а није ни ласта, но которске кароце; како је утолико налик на ласту што нам јавља пролеће. Топли југ понио је онај силни непроходни снијег са Буковице, Цетиње је отворено колима од Котора, љетње доба настаје. Са тијем колима дошла су три млада Бечана који су на путу у Александрију, па су се усудили да сврну к нама. Како се нијесу уздали да ће кола моћи проћи, дошли су на коњима. Међу њима је

¹²Н.д. 1, 209

¹³Л. Костић, *Из мога животоа*, приредио и поговор написао Младен Лесковац, Нолит, Београд, 1988, 400

¹⁴Ibidem 163.

¹⁵Ibidem, 166

и др Адамец, професор на великој школи за земљорадњу и шумарство у Бечу, као најзнаменитији бактеријолог од млађих научењака, а школски друг г. проф. Јерговића.¹⁶

Писао је Костић, дабоме, и панегирике цетињском двору, кнегињи Милени и књазу Николи. У чланку „Маслине и лоза књаза Николе“ залаже се 1890. године да се крш претвара у плодно тло садњом маслина и винове лозе, како је књаз наредио (крш је, вели Лаза, сломио и војску Махмут-паше, а „да је овдје нашао комат раја земаљскога, Црна гора се никад не ослободи!“), па казује да није лако „убојнике“ претопити у „питоме ратаре, вртаре и винограда-ре“ и додаје:

„Но Господ Бог је том народу поставио Владаоца, јака и мудра, смишљена и неуморна прегаоца, те му је заповједио да се стара за свој народ, да му вазда буде вођа к добру, к напретку и к срећу. Народ је пак задахнуо највишим повјерењем у корист и благодат од свакога чина, од сваке ријечи тога Владаоца, и маховитом послушношћу према свакој заповиједи, свакој наредби, свакој жељи његовој.“¹⁷

Шта је утицало да значајно падне број претплатника на *Глас Црногорца* није могао да одгонетне ни сам Лаза, али се може понешто наслутити из Лазиног чланка „Умјесто позива на претплату“ из друге половине 1886. године, из којег вреди поменути неке одломке:

„Ово неће бити обичан „позив на претплату“ што почиње тужбом на слабост одзива, на неизлечиву немар публике, а завршује немилостивом пријетњом да ће се сваком познику у претплати лист обуставити, или још страховитијом грозом, ако се народ боље не одазове, да ће лист морати престати; та је пријетња тако страшна, да се од ње обично нико живи не уплаши. - Не бојте се, те опасности с нама нема. Јер, прво, ми немамо права на такве пријетње. *Глас Црногорца* је лист државе црногорске, држава га издржава по праву и дужности, те докле год управа државна мисли да је њена корист ако лист излази, дотле ће излазити, ма му не било ни једног претплатника.. (...)

Овим јављамо свијем који би распитивали за наше прилике да *Глас Црногорца* нема много више од *сито иретилатника*, једва *сито и двадесет*.

Оно додуше наш лист није се никад могао похвалити хиљадама у којима се „растура“, а камоли хиљадама платаца. Но до толике низине није се никад заронио термометар наше претплате.

Можда ће занимати читаоце да распитају с нама поводе тој појави.

Наши претплатници у Црној Гори не долазе при том у рачун; они су постојани и њихов мален број одговара почетном стању наше писмености. Промјенљив је само број претплатника из

¹⁶Ibidem, 168

¹⁷Ibidem, 200-201

осталијех крајева српскијех до којих наш лист допире.“¹⁸

Костић вели да начин уређивања није могао одбити претплатнике јер су учињене мале промене.

Па анализира да ли су наступиле промене у српским покрајинама, у Србији, Далмацији и Боки Которској, Босни и Херцеговини, Хрватској и „Српској Војводини“. Закључује да су неке покрајине богате новинама (Србија, Војводина), друге мање, али да се углавном читају месне новине, па вели да се недовољно води брига о народној заједници и о крајевима „где је нештедице пролијева крв за општу народну мисао“, па закључује прекорно:

„Иако је кошуља ближа од плашта а кућа ближа од села и града, ипак не морамо напустити и заборавити ни ове велике мисли која једина може одржати наше куће, наша села и наше градове, а ради које су толики изгинули, а многи други, борећи се и жртвујући се за њу, постали бескутњаци, остали без кошуље.“¹⁹

Да је ипак било и немара уредничког може се наслутити из сведочења Матавуљевог, који казује да је и *Црногорка* опадала и да се очекивало да ће је Костић оснажити (обећао дужи рад о Гетеу), али га „омете најприје глумовање, па путовање“, односно „Лазо зачама његдје на гозбама или се изгуби у свијету!“²⁰

*

Лазо Костић је повремено и по потреби напуштао Цетиње и двор књаза Николе, где се био дружио са књижевником Симом Матавуљем, новинаром и публицистом Јованом Павловићем, са кнежевићем Петром Карађорђевићем, зетом књазовим, али и са Симоновићевим братом Светиславом, доктором, који је био лични књажев лекар, а касније и лекар краља Петра И Карађоревића. Дружио се и са Змајевим братом Корнелом Јовановићем и са професором Илијом Беаром. Сви су се, као и неки други, сјатили на Цетиње позивом књажевим, који је хтео да прикаже црногорску престоницу као српски Парнас, особито што је и сам веровао у своју књижевничку генијалност.

Одлазио је Костић са Цетиња у различите мисије, што тајне, што јавне, а радио је, у договору са Светозаром Милетићем, и на зближавању два српска двора, београдског и цетињског. Бивао је одсутан по неколико месеци. И стизао и у Сомбор, код рођака Михајловића, али да обиђе и своју суђеницу Јулчу.

Већ крајем августа 1884. године Костић пише с Цетиња Змају у Беч да се спрема на путовање, да ће му радо бити поново гост уколико других гостију нема, а шаље му и посебно писмо за Јулију Паланчки, да га проследи под својом адресом јер се плаши да га мати Јулијина, ако види Лазино име, не би кћерки ни дала.²¹

¹⁸Ibidem, 169-170

¹⁹Ibidem, 173

²⁰Н. д. 1, 233

²¹Н.д.. 3, 99

А 1885. године пише пријатељу Ники Максимовићу у Сомбор да се помирио са пријацим (Јулчом) и да ће се по свој прилици ускоро вратити са Цетиња!

Те године је био у Букурешту као дипломатски изасланик књаза Николе, па је свратио и у Сомбор.²²

Тада је преко лета боравио и у Пешти, па је у *Гранд Хотелу*, како извештава пријатеља Стеву В. Поповића, књижевника, заборавао једну ципелу, па моли да, ако се пронађе, буде прослеђена његовом шустеру, где „удовицу“ чека друга половина! А другом приликом га моли да од пештанског кројача који се рекламира да израђује „неке нове кошуље без пуца“ наручи две и пошаље му поузећем у Котор на адресу пријатељеву.

Али не пропушта да прокоментарише и политичке догађаје, у овом случају погубан српско-бугарски рат, за који криви понајвише краља Милана:

„Чуо си да сам уредник „Гласа Црногорца“. Иначе овде се нас не тиче ништа. Шта више, овде мисле да ће Шумадинци, после ове бруке, још ипак задржати свог дражајшег Милана, кад је чудо, нек је и покор. Овде се предвиђало да ће рат испасти несретно, и ја сам сâм, чим је дошла вест, казао: то је криминално! алж да ће до тога грдила доћи – то једва да је ко мислио. Но свако осећа да је заслужан *châtiment*.“²³

Био је Лаза у Сомбору и године 1886. Тада је и новосадска *Застава* пренела из сомборског листа *Бачванин* вест о његовом боравку и полицијском надзору над њим. Део тог извештаја гласи:

„Има већ више година како нам брат Лаза сваке године у госте долази; ми се томе јако обрадујемо и дочекамо га онако својски како он заслужује и како ми то већ знамо. Али кад нам је прошле велике недеље дошао, дочекан је овде ‘*ванредно*‘; не од нас, јер ми већ боље дочекати не знамо но што смо га досад дочекивали, него од неког другог непознатог пријатеља. Лаза је одсео као обично код својих рођака; а дан после његовог доласка пало је свакоме у очи да се неко већ од ране зоре горе-доле испред Лазиног стана шеће; не беше војник ал у сличном оделу. Истина да у тој кући и један велики господин станује, али му ипак не кипира почасна стража. Нагађало се свашта. Док није око подне Лаза из свог стана се кренуо правце у читаоницу; и онда се видило да је оно Лазин *шелохранилище*, који га поче узастопце пратити ево га дан данас још прати; ал већ у другом руву. Сад нема човека који се сигурније осећати може од нашег Лазе, јер над њим будно око дању ноћу бде; допрати га свугди и дочека му повратак“.²⁴

²²Лаза Косџић у *Сомбору*, предговор написао и текстове одабрао Мирко Вуксановић, Издавачка делатност Народне библиотеке у Сомбору, 1990, 18

²³*Ibidem*, 260-261

²⁴М. Лесковац, *Лаза Косџић*, Матица српска, 1991, 204-205

Па чланкописац наводи муке *Ћелохранишеља* кад Лаза почне трчати преко ледина и да чини своје “чуч-партије”.

СТИГАО ЈЕ ЛАЗА У СОМБОР И 1889, КАДА У ФЕБРУАРУ ПИШЕ „ОТПОЗДРАВ Љ.П. НЕНАДОВИЋУ“, ПРИЈАТЕЉУ С КОЈИМ СЕ РАНИЈЕ ДОПИСИВАО ДОК ЈЕ ЉУБО БОРАВИО НА ЦЕТИЊУ (НА НАЗИВАО ГА „СРБО“), ПА У ПЕСМИ ВЕЛИ И СЛЕДЕЋЕ: „У НИЗИНУ ВАШУ С НАШЕГ ВИСА КРЕНУ“// ЗАЖЕЛИХ СЕ ВИДЈЕТ ПИТОМИНУ ЊЕНУ,// СРЕД СТУДЕНЕ ЗИМЕ, ИЗ ТОПЛОГА ВРЕЛА// ТВОЈА МЕ ЈЕ ПЈЕСМА НА ТОМ ПУТУ СРЕЛА.“ А ЗАВРШАВА: „БЛАГО НАМА, СРБО, ВЕЉУ ТИ ОПЕТА,// НАШЕ ЦАРСТВО НИЈЕ ОД ОВОГА СВИЈЕТА.“

*

Лето на Цетињу било је за Лазу пријатно, па је одлазио и у приморје, у летњиковце, да се купа. Зиму је подносио тешко, особито када падне велик снег, који је спречавао да се из хотела и кућа излази. О томе Лаза пише и пријатљима, када их, лети, позива да му дођу у посету, напомињући, успут (а важно је), да трошак не би био велик.

Забележено је да је Лаза на Цетињу био и глумац. Играо је у Господаревој *Балканској царици*, док је та драма још писана и дотеривана за штампу. А како се то десило, описао је сам Лаза неколико година касније:

„Било је то на Цетињу, год. 1888. Дошла из Млетака кнегиња Даринка²⁵ са својом ћерком Олгом. Да их што љепше угости и да покаже својој стрини и родици што му вриједи вила, нареди Господар да се удеси у двору његову представа *Балканске царице*. Једно јутро ево ти к мени мог старог пријатеља пок. Јова Павловића. Тада је био министар просвјете, управитељ дворских театралних забава ит.д.итд.-Да се примим једне улоге у *Балканској царици*! – Ја да будем глумац? Јеси ли манит? – Па зашто не, сви смо дилетанти. – Те ја у смијех, те у снебивање, те у отимање. Не помаже ништа. Сврши се онако као и са оним уредником: Ја пристанем, али само под увјетом да буде најкраћа улога. Нато ми Јово одреди „војводу Лала“.²⁶

Па наставља:

„Елем, спреим се, обучем се што сам љепше могао, опашем сабљу, калпак на главу, а на јуначке груди златне токе од четири оке, научим својих осам стихова и умало што се не сруших под силним пљуском одобравања свијетлих гледалаца. Кад смо послуже свршетка изашли пред Господара да се поклонимо, рећи ће кнез мени: „Како ти лијепо доликује та ношња. Наручи црногорско одијело у мога кројача, нека ти начини све што љепше може.“ Ја се поклоним и учиним по наредби. Кнез је платио за то близу 500 фијорина, а могао сам, према његовој понуди, наручити још и најљепше токе, што би га могло стати опет 500 фор.“

А да је хонорар за улогу био добар, већи него што су га добијали чувени глумци у чувеним театрима, сведочи даље сам Лаза

²⁵Даринка Квекић, Тршћанка, удовица књаза Данила Петровића (С.Б.).

²⁶Н.д. 13, 1988, 191

у истом тексту:

„Војвода Лале *говори* свега осам кратких стихова, отприлике 30 ријечи. Подијели 500 са 30, долази на ријеч преко 16 фор. а. вр. Узми на сваку ријеч једно на друго 5 слова, имаш преко 3 фор. за свако слово.“

Симо Матавуљ казује да је драма изведена о Никољдану 1884. године (што је вероватно тачно), а описује представу на следећи начин:

„Кад се Лазо појави у гомили фигураната, кнез јако закуца сабљом, сви чланови кнежевског дома запљескаше, гомила у дворници стаде викати: „Живио Лазо!“ Стасити, чупави, немарни Лазо, у ново-новцатом златом везеном војводском руху, са сабљом о бедри, чкиљаше једним оком на публику, као да броји и да јој се чуди. Павловић се наљути и викну му иза кулиса: „Та поклони се, човече!“ Лазо мрдну главом и у највећој тишини изрече, као преко воље, оно неколико ријечи.“²⁷

Те скупе речи, у тој краткој улози, које је Лаза изговорио биле су, како је устврдио Младен Лесковац, „бедне“:

„Слушаћемо, Господару,
закон нам је твоја воља,
а не мисли, војска наша
у бој сјутра биће боља!

Задавам ти божју вјеру,
мејдан наш ће овај бити,
унуци ће Дрекалови
сјутра у бој одвојити!“²⁸

Глумио је Лаза у *Балканској царици* и када се потом она изводила у Подгорици, па је и написао за њу и поговор у стиховима (пролог је написао „дворски песник“ Јован Сундечић), о чему Матавуљ сведочи:

„Ово пошљедње бјеше право изненађење свима. Лазо га је саставио истог дана претподне, пошто устадосмо. Сјећам се добро, као да је јутрос било, како се објавило Лазово „надахнуће“; он не хтједе доручковати ни сјести, него стојаше у дворишту, дубљаше час на једној час на другој нози, нишањећи час на небо час преда се и често се чешаше, док, најпослије потражи перо и хартије, баци на њу четири строфе и даде ми да прочитам.

Бјеше красна алегија у одјећи простој, спретној, као саливеној. Самодавница каже свијету: „Ево ме из Мораче, хладног

²⁷Н.д 1, 218

²⁸Н.д. 13, 408 (Црногорско одело, неизношено, после неколико година, како сведочи Матавуљ, Лаза је поклатио Српском народном позоришту у Новом Саду. Како је учинила и Ленка Дунђерски са својим црногорским костимом.)

гроба, из кога ме пјесник диже, да вјечно живим новим, љепшим животом, да будем вјечни свједок славе његове и наше“.²⁹

После представе у Подгорици, на коју су приспели књажевим паробродом преко Скадарског језера, Симо и Лаза су се враћали на коњима, што Лази очито није пријало:

„Ја наговорих Лаза да се нас двојица врнемо преко Лјешанске нахије на коњима, да видимо један дио праве, првобитне Црне Горе. Нађосмо два коња, поведосмо два момка, слагача државе штампарије. Вријеме бјеше благо, али небо облачно. Лазо, најбољи пјешак и најневјештији јахач, држао се како-тако док не пријађосмо равницу, али кад се дохватисмо крша и по њему „пута“, по коме само њихови брдски коњи умију корачати – јер заиста то је већ умијење! Лазо поче клањати и гегати се...“³⁰

Исте године Костић је био у Бечу и Новом Саду, па је у новосадским новинама *Нова слободна преса* објавио рецензију *Балканске царице* под псеудонимом Риензи. Похвални чланак писцу драме почињао је речима:

„Да се један владар попне на Парнас, и то на његов највиши врх, који над свијетом влада, на коме је драмска вила свој пријесто намјестила, то је од идилских времена Чудре, краљевског писца умне веселе игре Мрчакати, колико ријетка толико занимљива појава. Али и у тим ријетким случајевима били су писци махом филистарске мирољубиве ћуди, мирни грађански владари, који су покушавали да накнаде непостижне јуначке вијенце бескрвном пјесничком ловориком. Али, по моме знању, још се досад није десило да се владар једног, у еминентном смислу ријечи ратничког народа, након два крвава рата, чије је муке и опасности он са својим ратницима лично дијелио и који је једну од најзнатнијих побједа својим војводским талентом ријешио, да се он, пошто оружје почину и пошто се мир у његовој држави врати, међу свима дјелима културе, баш свом душом преда драмској појезији! Никола И од Црне Горе досада је први и једини представник те владарске особености.“³¹

А завршавао се да „унутрашњи нагон, неодољива душевна потреба“ наводи аутора да „сувишак моралне енергије, залиху духовну и осјећајну“ остварује „у најплеменитији облик кога је људска природа способна“.

Пише Матавуљ да се на Цетињу после тога мислило да ће Костић најмање постати сенатор, али да остаде „пјеснички савјетник“, како га из шале прозваше дипломати.

А није се Лаза одрекао на Цетињу ни своје *каламбуроманије*. Забележно је да је маја 1886. године, пред повратак на Цетиње, послао телеграфом поруку из Пуле Матавуљу без икаквог садржаја: *Пола – Матавуљ – Цетиње – Лазо*, односно, како Младен Лесковац мисли: *Матавуљ – Цетиње – Пола – Лазо*, а што значи, и

²⁹Н.д. 1, 225

³⁰Ibidem, 226

³¹Ibidem, 229

без садржаја, да је Лаза у Пули и да иде према Цетињу. Телеграм је Матавуља пронашао у поноћ Подгорици, на спавању, у друштву са Савом Бјелановићем, уредником задарског *Српског листа*, који је згуду забележио у свом путопису и закључио: „Уморан и сањив мораш се насмијати. Нека је Костићу просто. Ако га у свом друштву нијесмо могли имати, барем нас је у Подгорици развеселио – из Поле!“³²

*

Дописујући се са Цетиња са својим пријатељима, Костић је коментарисао дугове којих се није могао опростити, али и свој књижевни рад и политичке догађаје. Понегде се потписује и као „Каза“.

О *дуговима* највише пише Ђорђу Поповићу Даничару и Јовану Бошковићу, у Београд, углавном се правдајући што не може да их потпуно исплати, очекујући да се у наредном времену то деси.

Кад је намеравао септембра 1884. године да путује у Беч (остао потом у њему три месеца!), наводно ради опремања започете позоришне зграде „Зетски дом“ као културног цетињског центра, јавља Змају да ће му бити гост и да може пријатеље извести о доласку под условом „ако није какав кредитор“!³³

У писму Антонију Хацићу октобра 1886.г.: јавља да ће од нове године, „ако буде жив и здрав“ и не буде промењених околности, почети исплаћивати дугове и да ће Хаджић брзо доћи на ред.

Нарочито беше велики дужник угледном адвокату Пери Татићу (био касније градоначелник Београда 1892-1893), којег избегава када долази у Београд, али даје и предлоге како би се дуг према њему умањио или сасвим исплатио. О томе пише Јовану Бошковићу марта 1889. из Беча:

„Ја бих одмах кренуо за Београд, тек сам добио твоје писмо, но има једна пречага. Имам тамо дуга (ко га није имао!), неких 2000 динара, осим интереса за 4 – 5 година, а дужитељ ми је Пера Татић. Не могу, с образом, доћи у Београд, а да му не донесем бар половину тих пара. Потражићу овде у Бечу илж у Новом Саду, надам се да ћу наћи што пре, те да ћу се, првих дана априла, а можда и који дан анте цалендас априлес (пре априла – С.Б.), појавити у Београду.“³⁴

Стигао је Лаза у Београд, али Татића није, како сам пише, „походио“, него је продужио у Суботицу.

Мислио је Лаза и на боље запослење од оног којег је имао на Цетињу, па и на другу средину, јер се није могао навићи на својевољу Господареву и његовог окружења; покушавао је да добије место професора (римског) права на београдској Великој школи, мада је признавао да није специјалиста ни у једној правној науци.

³²Н.д. 24, 200-208

³³Н.д. 3, 99

³⁴Ibidem, 242- 243

А помагао је и своје „Шими“ да нађе посао у Београду када је Матавуљ напустио Цетиње с јесени 1887. године и обрео се са Лазом у Бечу.

О књижевном раду и намерама пише Антонију Хаџићу 1884. године: да је беспослен и да би могао радити на другој књизи „Основи лепоте“, али не може без библиотеке, због чега ће, „по невољи, почети какву трагедију, по свој прилици *Момчила*“.³⁵

Следеће године јавља у јуну Хаџићу да је наумио доћи на Скупштину Матице, а очекује да ће вероватно добити налог (од Господара) да замоли Хаџића да помогне да се Балканска царица постави на сцену.³⁶

Поводом критика да није историјски добро одсликао митрополита Вићентија Јовановића у *Пери Сеџединцу*, које је упutio Иларион Руварац, Лаза у свом одговору јуна 1886. и овако казује о проблему истинитости у књижевном делу :

„Ко се иоле разбира у правилима о драми, а особито о историјској драми, тај зна да се, од песника не иште више но да нам изнесе дух онога доба и да му је јунак носилац једне мисли која је поника из тога духа. Добро је ако је тај јунак сличан ономе што нам га историја прича, но и ту је важније предање, она слика у којој то лице још у народу живи, но што је права истинита историја.- У цртању споредних лица песник је сасвим слободан, само ако добро служи његовој главној мисли. А митрополит Вићентије у *Пери Сеџединцу* није јунак но *споредно* лице, иако је, после јунака, једно од најзамашнијих. Но баш да је и јунак, зар не признаје сам поп Руварац да су историјски писци све до њега онако цртали тог Вићентија, од прилике као што излази у *Пери Сеџединцу*? А кад су га *специјалисте* Лудајић и Витковић онако приказивали, зар је дужан песник њима не веровати? Но да, прави песник ваља да има пророчког духа, ваља да је видовит и да предвиди да ће се, после пет година, наћи један поп који ће оборити досадашње податке и приче о том догађају и учинити његову трагедију ‘безпредметном’.“³⁷

Исте године, почетком октобра, по повратку са излета у Бар, где се купао у мору, поново се Лаза обраћа Хаџићу због напада Јакова Игњатовића и Стевана Павловића на његовог *Перу Сеџединца*, питајући се да ли неко одговорио нападачима како треба:

„Оно што је писао о томе Миша (Димитријевић- прим.С.Б.) у „Бранику“ није довољно према таквим насртачима као што је Ј. Игњ. и Степа. Доста је, и сувише благо, а у неколико и не стоји. Н.пр. оно где, попуштајући Јаши, признаје, да се Пера не би више могао износити на позорницу, кад би се *доказало*, да Вићентије *није* био онакав. По томе ‘Дон Карлос’ не би се могао никад преставља-

³⁵Ibidem, 82-83

³⁶Ibidem, 2, 83

³⁷Ibidem, 83-84

ти, па ни ‘Марија Стурт’, па ни Шекспиров ‘Рикард III’, и ако је у свим тим случајевима још крупнија сметња, јер се тиче јунака трагедије, а у мене само споредног лица.

Још ме клеветају да сам написао Перу ради Германа (Анђелић, патријарх – прим. С.Б.), а прва два акта била су штампана 1874-5, кад о Герману није било ни спомена.

Ја ћу чекати још две недеље, да ме који од судија ‘Периних’, који од вас, обрани. Ако се нико не макне, ја ћу морати устати сам у своју обрану, у мом листу, алж ћу окренути дебели крај.³⁸

На Цетињу је Лаза писао и своју драму *Ускокова љуба или Гордана* (пропала на анонимном конкурс Матице српске 1889. године), обрађујући народну песму *Љубав хајдук-Вукосава*, па је издање из 1890. године (преведено одмах на француски) покушавао да протури на позорницу личним ангажовањем или преко пријатеља, понајвише преко правника Валтазара Богишића у Паризу, и у српским и несрпским театрима, али са slabим успехом. У нади да би драма ипак могла да се игра и да му донесе финансијску потпору, помишљао је да би „могао доживети чудо невиђено, да ме појезија храни“, па је испевао следеће стихове, не скривајући склоност каламбурима:

„Може л’ човек живети од Музе?
Могу л’ кога да нахране гусле?
Зашто не? Нек он бар једну музе,
Кад су њега већ толике музле.“³⁹

Превод *Гордане* на француски урадио је Шарл Пиге (Ch. Piquet), службеник француске амбасаде на Цетињу, али је Богишић имао доста замерки на тај чин, што се види из дела писма Костићу 14. априла 1891. године из Париза:

„Драги Господине и пријатељу,
Ви ме уведосте ‘во искушение’ са Вашом Горданом, - а што је још више, у огромну дангубу.

Ја прочитах још једном пријевод па нађох на неколико мјеста по коју ријеч или изреку коју би требало поправити, - али све чеках да ми дође поправљена коректура коју ми телеграфом навијестисте. Мишљах да ће у коректури та мјеста поправљена бити. Али јучер, кад ми коректура допаде с Цетиња, видећи да су поправљене само помање погрешке *које ја већ бијох већином поправио*, нађон се у чуди. Саопштит ли Вам *моје примједбе* или не? Није су ли те примједбе, моја нездрава фантазија!.. У томе двоумљењу одох к једноме пријатељу, рођену Парижанину, књижевнику, те му показах мјеста која ми се чињаху сумњива. Посавјетовах се шњиме: да ли је вриједно ради тих ситница да Вам приопћујем те опаске, или, да дадем штампати према поправљеној коректури коју добих са Цетиња. Он ми савјетова, исто као што ми савјетова и моја савјест, да Вам их прије саопштим и да нежалим ни труда ни десетка дана што ће

³⁸Ibidem, 86

³⁹Ibidem, 247

посао доцније свршен бити.

Ја Вам дакле улажем у ово писмо цијелу коректуру *с мојим ојаскама њошврђенима мојим њријатјељем Парижанином*; Ви их прочитајте, договорите се са Г. Пиге-ом, па ако нађете да се опаске могу и не узимати у обзир, *шелеџрафишиише* и ја ћу *одмах* дати бон-а-тирер према поправљеној коректури *коју ми њосласише*.⁴⁰

Костић је одговорио да примедбе прихвата, јер су грешке учињене због брзине посла.

О њолиџици је Лаза највише расправљао са својим пријатељем, адвокатом и сомборским политичким прваком Ником Максимовићем, једним од оснивача Слободоумне народне странке, који се после Милетићеве смрти разишао са Јашом Томићем. Нјему Лаза пише 1885. године да би требало да се сви поборници српске аутономије сложе уочи избора, како би се противници збунили, па га упућује и саветује да се састане са Мишом Димитријевићем ради договора.⁴¹ А кад је приспео следеће године у Сомбор, јавља се почетком маја Максимовићу који је тада боравио у Суботици у тазбини:

„Хтедох моје путешествије завршити у Суботици и провести тамо неколико дана. Но, међутим је навалила на мене заразна болест (полицајни надзор), те ме се овде скоро сви „пријатељи“ боје и клоне. Чиновницима је изреком забрањено састајање са мнош. Према томе – могао би и мој долазак у Суботицу бити страхотрептан по многе моје тамошње пријатеље. Ако би се пак само с тобом састајао, тек то би се чинило опасно.“⁴²

Дописивање са Валтазаром Богишићем, писцем знаменитог *Ојшииџ имовинскоџ законика* Црне Горе, започето у млађим данима, наставио је и са Цетиња. О Законику је писао 1888. г. у *Гласу Црноџорца* и обећао аутору да ће све што гдегод нађе о *Законику* прештампати у свој лист, а препоручивао је Богишићу да један примерак *Законика* пошље и у Сомбор његовом ујаку, „правничком целebritету“ Николи Михајловићу, и „видјећете да ће Вам пући глас и где нијесте ни мислили: међу маџарским маџнатима.“⁴³

Сам Костић је о *Гласу Црноџорца* мислио веома лоше. Није се заваравео као уредник, па је и казивао да „не вреди ни луле дувана“.⁴⁴

*

Костић је после седам „посних“ година проведених у Црној Гори одлучио да је напусти кад је у фебруару 1891. године (скромном вечером)⁴⁵ прославио педесетогодишњицу рођења. И да се дочепа Сомбора и своје суђенице Јулијане Паланчки. Друштво на

⁴⁰Ibidem, 317-318

⁴¹Ibidem, 178

⁴²Ibidem, 178-179

⁴³Ibidem, 308 - 309

⁴⁴Н.д. 3, 94

⁴⁵Ibidem, 40

Цетињу није га више привлачило (неки пријатељи су поумирали, а други, као Симо Матавуљ, већ отишли). Слабо га је везивао и *Глас Црногорца*, који никако није личио на замишљено Лазино подузеће. Ни материјално није био задовољан, јер му је и плата умањивана.

Па је, обећен да је (као и при отпусту из посланства у Петрограду 1881.године!) самовољно и којекуде потрошио паре од новинских претплатника, те да треба да сам сноси трошкове штампања *Гласа Црногорца*, искористио боравак Господарев у Петрограду и написао средином априла оставку на уредничку дужност и на служење књазу („Захваљујући Вашем Височанству на превеликој милости којом сте ме извољели прихватити у мојој невољи, молим најпокорније Ваше Височанство да бисте ме благовољели најмилостивије отпустити из државне службе...“), али је отказ уручио тек кад је без одјаве, одлазећи кобајаги у шетњу, и са *Горданом* и свега неколико форината у џепу стигао неприметно у аустријски Котор; одатле је кренуо у Дубровник код француског посланика грофа Сарсеја, а после две недеље у Беч.

Књазу Николи јавио се накнадно другим, опширнијим писмом, сроченим пре одласка, у коме му казује и следеће:

„Ваше Височанство, Милостиви Господару,

Давно сам опазио да имам на Цетињу непријатеља који је на вишем службеном положају од мене, те по томе има чешће прилике приступати Вашем Височанству, не бојећи се да ће Вам досађивати. Да ли је један, ил' их је више, не могу знати.(...)

Још прије сам г. Ј. Павловићу, по његовој наредби, предао рачуне о примљеној претплати за ову годину. Он сад иште да му положим сваки солад, а ја сам нове потрошио, које за лист, које за друге потребе, сасвим бона фиде, у најбољој вјери да сам у праву то чинити по допуштењу В. Височанства и петогодишњем обичају, основаном на том највишем допуштењу.(...)

Ако у мојим неприликама има што и немилости В. Височанства, ја Вам се кунем да нијесам ништа учинио чим бих могао изазвати, ништа изустио чим бих могао објаснити такову немилост. Но, ако сам био, ма и не радећи и не знајући, тако несретан да допаднем Ваше немилости, тим више имам разлога да се уклоним: Procul a Jove, procul a fulmine.“⁴⁶

Из Дубровника се јавио 25. априла писмом и Јовану Бошковићу, професору Велике школе и секретару Српског ученог друштва, угледном правнику и филологу, објашњавајући делимично шта се десило и тражећи могућност новог запослења:

„Драги Јово,

Ево ме 8 дана у Дубровнику, где сам гост мога пријатеља конта Серсеја, секретара франц. посланства, под заставом франц. републике. Не Цетиње се више не мислим враћати. Послао сам оставку Господару у Петроград и „Насљеднику“ на Цетиње. Писао

⁴⁶Ибидем, 205-206

ми је Гавро Вукотић, у име Насљедника, да се вратим, да ћу добити сваку сатисфакцију коју тражим, да ће се уклонити све на што ми је жао и т.д. и т.д. Ја сам одговорио, да остајем при оставци.

Кад се састанемо, ако Бог да све ћеш разумети. (...)

Ја сам на Цетињу толико научио у школи живота – особито ове две године – да сва моја пређашња наука није ништа према томе.⁴⁷

(Између осталог научио је, односно схватио, да пишући *Пролог* за „Горски вијенац“ 1902. године у Сомбору, који почиње стиховима:

„На Ловћен гледах, у сну, с Цетиња,
пун зазора, ка негда, дјетиња.“,

треба да заврши стиховима:

„На Ловећн-капи замагли се храм,
облачак над њим, црни један прам,
сијевну муња по том прамену,
ка да су слова у том пламену,
лијепо читам што ми пише плам:
„Док на ту земљу ови стоји кам,
најцрњи враг је Србин себи сам!“)

У бечкој штампи се спекулисало о Лазиним мотивима да напусти Цетиње, па је било речено да га је на крају, осим осталих непријатности, лично књаз индиректним притисцима приволео да то учини због тога што је Лаза, одазивајући о књажевој молби да изложи искрено свој суд о Балканској царици, „дозволио себи да дело на нешто слободнији начин критикује, као и да у најбољој намери упозори на нека груба огрешења и правила версификације“. То је Костић оповргао одмах писмено у истим новинама (*Die Presse*), следећи дан, 23. маја, казујући да није узрок у књажевим поступцима, него превасходно у песниковој неспособности да *уређује Глас Црногорца* како је од њега тражено. Између осталог наводи и следеће, служећи се еуфемизмима:

„Узроци мога егзодуса из Црне Горе не многу се тражити ни у „безобзирном егоизму“ и „бруталности цетињских јунака и државника“, ни у „најситничавијим личним џангризањима“, којима сам бивао „изложен“. Осећам да нужност своје оставке у првом реду имам да припишем својој неспособности да водим тако својеврсну публикацију као што је *Глас Црногорца*, нарочито каква би она требало да буде према најновијим одредбама о реформи коју је влада донела. Годинама сам се трудио да схватим *genius loci*. Вршио сам врло занимљиве студије; неочекивана решења психолошких и етичких проблема појављивала су се преда мном, али никако да ми

⁴⁷Ибидем, 244-245

пође за руком да се окористим стеченим искуствима. Никако нисам могао да увидим да сам прешао ако, можда, не године учења, а оно ипак доба способности прилагођавања. Због ове моје неувиђавности све више је опадао број претплатника на службени лист и најзад је тако забрињавајуће ниско пао, да се књажевска влада морала одлучити на енергичне мере.⁴⁸

Ђорђу Поповићу Даничару пише 5. маја да је у Бечу и да се на Цетиње не мисли враћати јер је дао оставку, а „историја те оставке врло је чудновата“. Упозорава да оставку не треба помињати ником док не јави сам „Гласа Црногорца“. Наравно, не заборавља финансијски дуг и жали опет што не може да се одужи, али рачуна да ће добити какав кредит и наћи какав прихватљив посао.⁴⁹

Већ тада пише из Беча и својој суђеници Јули да је напустио Црну Гору и да је „пошао *са* Цетиња онако весео, колико сам невесео био пошао *на* Цетиње, из Сомбора, пре седам година“.

Па додаје целов право у Јулино срце: „Седам година! А као да је јуче било.“

А тај целов завршио се 1895. године женидбом Лазиним са Јулијаном и коначним добром материјалном ситуираношћу песниковом, који више није морао да тражи посла по свету, него да безбрижно путује од Сомбора до Венеције (и цркве Santa Maria della Salute), до Београда, Париза, Пеште и Беча, живећи живот о каквом је стално, па и у Црној Гори, на Цетињу, маштао.

⁴⁸Н.д. 13, 416

⁴⁹Н.д. 1, 47

Јелена Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ

ПРИВИЂЕЊЕ

Сенима индо-иранске ѿлемкиње Леди Дораб Таија

Париз, 1931

Прошле сам вечери неочекивану посету имала.
Ах, не!
То не беше вече, већ поноћ,
јер је звоно Катедрале
„динг, динг, динг...” одзвонило дванаест пута,
управо када ми се Она приказала.
Моја соба— тамо где сам лежала
очију отворених и влажних, бесана—
која беше мрачна
одједном,
заслепљујућом светлошћу сунца
неког жарког предела—
њеном сеном беше осветљена.

Да, то беше Она,
ја сам је препознала.
Као да Она беше то жарко сунце,
или вече, без сумрака и свитања, без зоре
њене мистичне земље коју толико волим.
Али, одакле та небеска светлост долази,
из Живота или Смрти?

То није од њених минђуша
нити огрлице и дијадеме,
нити од наруквице на голој мишици,
нити од појаса што јој струк грли,
чак ни од њеног дивног накита којим се
једне ноћи,
али не ове поноћи, украсила.

То не беше од њеног црвеног сарија од свиле,
од бисера њихових вода благословених
и драгог камења њихових планина светих,
јер кад поноћ прође
комадом белог платна— својим велом бива замењена.
Њено чело, некада тако спокојно
беше бледо попут пламена свеће воштане,
или дрвета сандаловине,
или свете ватре у њеном храму што је неугасива;
њене очи тамне и влажне попут зрелих маслина,
попут мајке нашег Господа невинне,
велом смрти беху покривене.

Мирна, непомична, нема,
без осмеха који ме је некад веселио
без гласа који ме је некад опијао
без хода у којем сам онда уживала
била је понизна пред оним
пред чим се свега лишила —
пред Смрћу.

У мојој осветљеној соби
владала је гробна тишина;
остах без речи, а Она и даље нема;
бејаш као прикована, Она и даље непомична;
покушах да пред њом, као пред Светом Девицом
склопим руке своје
али, нажалост, узалудно било је!

Иако лишена речи и покрета
осећања нисам била лишена,
волела сам и оно чега сам се раније гнущала
тражила сам да се у њеним очима
као у кристално чистом језеру
одрази све што сам већ видела
у својим сновима, на јави и у њеним очима.

Покушала сам поново да видим
свету реку са једном од својих обала
у свитање украшену пламеним ломачама
храмове пагоде где у даху ветра
звоне звона,
голу децу што се на улици играју
са змијама.

Поново да видим пределе са великим дрвећем
што личе на оне шаторе од зелене свиле,
свете краве како тумарају улицама
свете мајмуне у храмовима крај свештеника
и на крају један од предивних залива
који, сигурна сам, у дубинама својим
чува пепео мојих предака.

И поново ми се снага вратила;
нађох се пред њом у једном наглом кораку;
њен самртнички вео сам подигла
и застрашујуће усклинула;
уместо њених прелепих очију видех две рупе
у којима су се огледале Куле Тишине
са лешинарима на рубовима.

И потпуно исцрпљена,
на кревет се стропоштах
и поново почех да плачем.
Док је моју собу прекривала тама,
пре но што петлови закукуракаше,
одједном,
њена сена поново нестане.

О моја душо!
У мом телу, к'о у кавезу закључана,
да ли познајеш ову муњу
што је могла ову мистерију да осветли?

Али, моја душа ништа не рече.

О њена душо!
Полети из њеног тела, као птица из кавеза!
Да ли ми можеш рећи да ме је Она,
моја пријатељица верна,
у поноћ посетила?

И њена душа одговори:
„То не беше Она мртва, већ њен дух живи
што облик смртни поприми
да те на ваше величине земаљске подсети,
да те пита
зашто је оплакујеш;
Она је умрла јуче, ти ћеш сутра умрети,
Она је била гозба птицама, ти ћеш то црвима бити...”

*Сетти се, човече, да си ѝрах и да ћеш
се у ѝрах и враћити*

Јелена Ј. Димитријевић, данас готово заборављена српска књижевница, рођена је у Крушевцу 1862. године. Након боравка у Алексинцу и Нишу, и након удаје за артиљеријског капетана Јована Димитријевића сели се у Београд где ће остати све до своје смрти 1945. године. Јелена се као књижевница опробала и у поезији и у прози, нарочито у путописима. Обишла је скоро цео свет, путујући Европом, Африком, Азијом и Америком. Говорила је неколико страних језика, укључујући енглески, француски, турски, италијански и грчки. Њена назначајнија дела су: *Јеленине пјесме* (1894), *Писма из Ниша о харемима* (1897) *Нове* (1912), *Писма из Солуна* (1918), *Писма из Индије* (1928), *Писма из Мисира* (1929), *Нови свет или у Америци јодину дана* (1934), *Седам мора и шри океана* (1940)...

Била је веома активна на пољу друштвене ангажованости и хуманитарног рада. Постављена је за најмлађу управну чланицу Подружине Женског Друштва у Нишу, била је управна чланица Кола српских сестара, као и болничарка за време Балканског рата. Један је од покретача календара *Вардар*, члан литерарног одбора листа *Домаћина* и Књижевно-уметничке заједнице.

Превод с француског: Ана СТЈЕЉА

Радослав Баћко БУКУМИРОВИЋ

ЈЕДАН ЈЕ ЦАЈА

*Пријатељу Цаји,
с пуно поштовања*

Цаја... Из икса у кец. Могућа добитна комбинација.

У свакој вароши оивиченој планинама он би био Слободан. Ни мањи ни већи од осталих Слободана, заведених у мноштву извода из матичне књиге рођених или црквеним списима крштених у тој вароши. Један од многих Матовића, расутих по обронцима балканских планина и неправилним калдрмама српских вароши. У равничарским варошима њега би развејао ветар на све стране, да га никад не састави и никад не посеје.

Само у вароши која се купала у поподневном сунцу Западне Мораве он је био – Цаја.

Један једини.

У вароши *племића* носио је свој племићки надимак као стих из неке јуначке песме, као развијени барјак пре него што закорачи улицама Чачка.

Улице су га поздрављале, људи... „Све ћу да вас оговарам“, претио је шармантно Цаја.... Кафане су му широм отварале врата: „Уђеш у једну, ушао си у све. Свуда исти лудаци...“, говорио је Цаја.

Ракија би му са пуно пијетета пожелела: „Добро јутро, Цаја“, а била му је грозна: „Куд оде прва, нек' иду и остале“, гунђао је, мрштећи се. Пиво није заостајало за ракијом: „Добро вече, Цаја“.

Крајем дана, нахерени Месец га је пратио са: „Лаку ноћ, Цаја“. „Исти смо. Као да си ме ти правио“, одговарао му је Цаја. Месец се смејао... Смејао се Цаја.

Имали су тајну коју су само они знали. Цаја никад није био на Месецу, а Месец се често огледао на Цајином лицу. И кад је био весео, и кад је патио и тужан био. У очима су му искриле звезде, а нахерени осмех титрао између једног и другог уха. Ма људи, Цаји су се и уши смејале! Глава му је сијала као пун Месец у августу.

У вароши племића и „јибиветара“ кафана заузима специјално место. Она није само пуко уточиште од свакодневних проблема и монотоније, она је, пре свега, научна установа, установа за културу и опште дидактичко образовање и основни параметар јавног живота посрнуле вароши у заосталој провинцији. У њој се развијао дух баршунастог подсмеха, благе ироније и сатире према свему помодарском и ујдурмашке преваре које су остале традиција још из времена кафане код газде Срете Јовичића и „Друштва лажова“ које у њој беше основано с почетка двадесетог века.

Овај дух опијао се опорим и густим јелачичким вином и ракијом „жујком“ са Каблара, а трезнио водом из Мораве и расолом из подрумских каца. Извирао је са мирисима и испарењима из Циганмале, Палилуле, ширио се међу Моравцима и Великом колонијом, одакле је, као његов витез и промотер, стизао Џаја – Дон Кихот, заједно са својим верним сапутником Санчом Панса – Бранком Благојевићем Ђембом, званим „Крмача“.

Ђембу је Џаја из милоште дао надимак „Крмача“. Звао га је тако уз пуно респекта и поштовања, јер Крмача није могао свако да буде.

На слави код Ђемба, после само два пива, Џаја је испричао како је у породилишту доктор Ђембовој мајци рекао: „Госпођо, свака част! Ви се нисте породили, ви сте се опрасили“. „Џаја, како те није срамота! Мајка ми је овде“. Сви присутни за славском трпезом су се смејали, а поп се загрцнуо...

Џаја и Ђембо, два „комедијанта“ мале вароши... Нису могли један без другог... Заједно су се допуњавали, а опет, сваки од њих је био оригиналан на свој начин. И тако оригинални обележили су позоришну сцену седамдесетих и осамдесетих година прошлог века у Чачку.

Ђембо је био Џајина ноћна мора, његова трема пред премијеру. Тресући се у грозници иза сцене, Џаја је шапутао: „Баћо, зна ли она Крмача текст?“ „Преслишавао сам га“. „Ти си га преслишавао? Кад те шутнем... Биће ово сјајна представа до мојега...“

Да ли ваша жена има чујаве ноге? питао се Џаја, а Ђембо је хтео и да пипне, да се увери и нико се није наљутио... Ђембо је изјавио *То кад ухватиш не љушћа*, Џаја је себе без пардона јавно прогласио за *Лудака*, *мрестили* су заједно *шаране*, гледали како песник *Добрислав Ђирчи кроз Југославију*, Ђембо је са сцене рекао да је штета што је Џаја остао *Кус љећлић* (поновио је то у свом маниру, са персифлажом, неколико пута): „Крмача сере десет минута! Понавља као папагај, а ја лежим као будала на сцени...“ „Што се љутиш Џаја, смеју се људи!“

*

Дешава се једног поподнева у полупразној кафани у којој смо, поред конобара, само Џаја и ја...

„Баћо, имам за тебе страшну улогу“.

„Хвала, Џаја“.

„Играћеш педера у новој представи“.
 „А како ћу?“
 „Стисни буљу и играј“.
 После премијере представе сви у вароши бежали су од мене, било је и оних будала које су ме шацовале.
 „Џаја, идем кроз град са шакама на гузици“.
 „Шта те боли дупе, постао си популаран!“
 И Џаја је постао популаран. Сви су га у вароши питали: „Где нађе оног педера?“
 „Џаја, ја нисам глумац за комедије. Исувише сам драматичан“.
 „Шта ти знаш... Кад те шутнем! Само се ти уозбиљи и сви ће да ти се смеју“, очима се смејала и блистала глава округла као пун Месец у августу.

*

Кафана је, дакле, у Чачку академија наука и уметности. Господин Слободан Матовић Џаја био је академик. Стални и почасни члан академије ЈНКНС-а (Јебо нас ко нас састави).

Као стални и почасни члан имао је у односу на дописне чланове извесне привилегије, јер су му при уласку у кафану плаћали пиће. Такође је имао и одређене бенефиције, јер оно што не би попио враћало се у флашу и чекало га сутрадан, кад сврати...

Ко чека, тај дочека.

Јутарњом церемонијом обред се сутрадан настављао. Ритуал је текао по одређеној шеми. Прво кашаљ „зорњак“, па у руци жута паклица „Зете“ са белим филтером која му је димила међу прстима, онда глава, махиално накривљена према једном рамену, па ракија која се цаклила и блистала, давећи се у преподневним зрацима сунца. Већ првом ракијом кашаљ „зорњак“ био би убијен... Друга ракија одвезивала је језик и ширила осмех...

„Само си нам ти фалио“, добацивао би човеку који је опрезно улазио у кафану. „Што, Џаја?“ „Били смо к’о луди без тебе, сад смо још луђи“. „Хоћеш да попијеш нешто, Џаја?“ „Јок, ти ћеш“.

Џаја је у кафанама имао своју столицу, свој сто, свој кариран столњак и коцкицу на том карираном столњаку...

Чаша из које је пио била је благословена, а место за којим је седео било је свето.

Увек је седео за столом близу улазних врата да му нико ко улази не би промакао.

Уколико је његов сто био заузет, стајао би за шанком добацујући конобарима и куварицама духовите кратке прологе и сентенце о гостима у кафани и давао им савет како да служе *зоведа*...

Џепарошка издања његових јакни увек су била пуна паклица филтер „Зете“. Кад после поноћи у вароши није радила ниједна трафика, пушио се садржај Џајиних џепова. Чак је и „солунски јунак“ Ацо Пикавција ту могао да нађе нешто веће од пикавца. Проблем је био са колпортером Савом Циганином који је пушио

само „Драву“, а Џаја није хтео да се одрекне „Зете“.

За разлику од многих варошких „ђилкоша“, „јајцара“ и „говечади“, Џаја је оговарао, али никада није сплеткарио. Са многима се враголасто нашалио, али ни о коме није мислио ништа лоше. Свему и свакоме прилазио је отвореног срца, као да је живот позоришна сцена на којој свако има своје место и своју улогу, а његова улога била је улога Помета, у злојебој вароши која је сама по себи била позорница различитих карактера и нарави.

Отворена врата Џајине душе беласала су се на лицу пуног Месеца у августу.

Баш са пуног Месеца у августу стигао је у нашу варош „Задњи воз за Чачак“, а у њему Џаја као машиновођа у локомотиви која вуче овећи теретни фургон – Бранка Благојевића Ђемба...

Дахтала је локомотива, дахтао је и теретни фургон шинама локалистичких ТВ екрана („Галаксија“ и „Спектрум“), а певао је, наравно, Бора Чорба.

Уз њих, у варош је стигла и клетва: „Дабогда те Џаја ставио у задњи воз за Чачак“.

Многи ликови и назовиличности из наше касабе прилично су се навозали са картом и без карте, ни криви ни дужни, „Задњим возом за Чачак“.

Чаршија се подругљиво смејала, а Месец је рекао Џаји: „Какав си, к’о да сам те ја правио“.

У кафани за својим столом академик Слободан Матовић Џаја решава проблем квадратуре круга. Ништа чудно што један академик решава научни проблем, јер овај академик, посвећен друштвеним наукама, понешто је знао и о математици и нацртној геометрији.

„Џаја, немогуће је израчунати квадратуру круга“.

„Баћо, претерано сереш“ и тврдоглаво је настављао да решава проблем, јер не би он био академик Џаја ако не би израчунао квадратуру круга.

„Дете, донеси још једно пиво!“

Суморно кишно поподне.

Седели смо Џаја и ја сами за једним од наших столова у бифеу нашег Драмског студија и ћутали, јер су све приче између нас већ тринаста пута биле испричане – и о кошарци, и о фудбалу, и о нашој „Звезди“, о позоришту да и не говорим...

Чекали смо неког трећег да сврати, наручи пиће и започне разговор, као да чекамо трећег за преферанс... Јебена ли дана, трећи човек никако да сиђе у подрум Драмског студија Дома културе.

Седели смо сат времена и ћутали, посматрајући зидове које је осликао Небојша Бежанић и музу са лиром коју је на самом улазу у салу Драмског студија насликао Грујица Лазаревић... Седели и ћутали... Ћутали и седели...

„Џаја, одох ја кући“.

„Е, баш се лепо испричасмо“.

*

Џаја је свима од себе давао онолико колико је ко заслужио. Ни мање ни више. А он је мало шта за узврат од њих добио. Јер џабалебароши наше вароши васпитавани су да отимају, а не да дају. Мало је *џлемића* остало у вароши племића.

Играо је све игре на срећу. Не сећам се да ли је у некој нешто добио, али знам да је у једној игри изгубио...

Џаја је отишао тихо...

Било је михољско лето... Као да је ушао у свој задњи воз за Чачак, па са задњег перона железничке станице кренуо трасираним трачницама Обилићеве улице којом сваки Чачанин једном мора да прође, пут пуног Месеца.

Недељу дана пре тога сахранили смо Џајину мајку Радмилу. Џаја је кренуо за њом...

Није отишао сам, као што је ретко кад био сам. Тог дана у Чачку је било пуно сахрана, сви попови из цркве били су присутни... Сви Џајини пријатељи и непријатељи...

Као да се, уз помоћ лаганог ветра, међу алејама на гробљу чуо Џајин глас: „Што си сад дошао, говедо једно?! Да ми пијеш за душу? Марш!!!“

Михољско сунце обасјавало је брежуљак изнад вароши...

*

У Драмском студију нема више музе са лиром Грујице Лазаревића, нема више ни Грујице.

Небојша Бежанић је у Паризу, а његове слике на зидовима Драмског студија безумне особе су прекречиле...

Нема више ни Зорана Спасојевића Спала, брундавог и увек поспаног глумца, који је водио бифе Драмског студија.

Без њих ова варош није иста.

Остала је без духа, без онога што је красило и чинило различитом од других вароши. Град који умире згажен тржним центрима, супермаркетима, кафићима и банкама, затрован смрадом актуелне дневне политике...

Где ћу ја без Драмског студија? Где ћу без својих пријатеља?

Чини ми се да понеки пут видим Џају како седи на српу Месеца: „Баћо, остадоше доле гола говна! Дођи горе, имамо улогу за тебе“.

Месец га пита: „Џаја, хоћеш да попијеш нешто?“

„Ако има ‘БИП’-ово... ‘Рогове’ задржи“.

Кад сиђем у подрум Дома културе који је некад био наш Драмски студио, као да из прекречених, али још увек мемљивих зидова, чујем музику и песму „Калиопи“, коју је Џаја волео:

О, Бајто, хћела сам лејетти

О, Бајто, крила ми сломили

О, Бајто, могла сам волейти

О, Бајто, нису ме џустили.

СЛОБОДАН МАТОВИЋ ЦАЈА (Чачак, 17. март 1949 – Чачак, 21. октобар 2006), драмски писац, глумац и сатиричар, завршио је Техничку школу у Чачку (1968). Био је члан Драмског студија при чачанском Дому културе, где је од 1984. радио као организатор аматерских активности. Оснивач је аматерског драмског ансамбла „Чачански млади“ (1971), награђеног „Мајском наградом“ (1972). Писац, глумац и редитељ позоришних представа: *Лудак* (1971), *Ја сам наследник Пелеа* (1971) и *Терај се у три лее...* (1992). Аутор је комедије *Тренућак среће* (1973), као и својевремено најслушаније емисије Радио Чачка, *На посебан начин* (1987). Аутор је и представа *Да ли ваша жена има чујаве ноже* (1980/81, 1986/87), *Још само данас у вашем зраду* (са Јованом Николићем Јофом, 1983/84) и *Превод на српски* (1984/85), које су извођене на многим позоришним сценама.

Као глумац, наступао је у позоришним комадима: *Кайлар Милоје* (1968), *Сјоршски животи* (1980/81), *Вук Бубало* (1981), *Представа Хамлеја у селу Мргуша Доња* (1982), *Мрешиће шарана* (1982/83), *Ошмица* (коју је и режирао, 1984. и 1989), *Тајанствено писмо* (1986), *Пурпурно остърво* (1989).

Сценариста, глумац и редитељ 250 хумористичких емисија емитованих на ТВ „Галаксија 032“, ТВ „Спектрум“ и ТВ „Рудо“ (1992-1995), међу којима је најпознатија *Загњи воз за Чачак* (700 скечева). Аутор је видео касете са 18 одабраних скечева из својих емисија.

Добитник је бројних признања и награда, од којих се истичу: друга награда на конкурс Радио Београда (1973, за комедију *Тренућак среће*, објављену као сепарат из часописа „Градац“, бр. 2), две друге награде „Радоје Домановић“ (1979. за причу *Сатиричар* и 1984. за *Мост на Ризици*), награда Заједнице Радио-дифузних организација Србије за најбољу забавно-рекреативну радио-емисију *Од године до године* (1979), награда за изузетно глумачко остварење у представи *Како је Добрислав проћрчао кроз Југославију* (Кула, 1980), друга награда Радио Београда за групу афоризама *Иронизми* (1986), прва награда за хумористичку кратку форму *Југословенизми* (1988), признање за улогу у представи *Кус петлић* (1989/90), две награде – за изузетно глумачко остварење и глумца вечери у представи *Малограђанска свадба* (Смедеревска Паланка, 1997) и Децембарска награда Општине Чачак (1999).

Поред прича, песама и афоризама публикованих у периодици, објавио је и три афористичке збирке: *Нисам ја из ове приче* (2000), *Цейарошко издање* (2002) и *Тражи се* (2006).

Заступљен је у лексиконима *Ко је ко у нашем хумору, сатири и карикашури* (Београд, Ошишани јеж, 1998), *Ко је ко у Чачку на почейку трећеј миленијума* (Чачак, 2002) и монографији *Историја Чачка : хронологија од праисторије до 2000. године* (Чачак, Међуопштински историјски архив, 2009).

Сећање *Један је Цаја из Сабраних дела Слободана Мајковића Цаје* која припрема његова супруга мр Маријана Матовић, део је циклуса *Градачке приче* глумца и редитеља Радослава Баћко Букумировића (Чачак, 1959), Цајиног дугогодишњег пријатеља и партнера на сцени.

Јосиф ГРОДСКИ

ПРЕСЕЛЕЊЕ У БОСНУ

(Из књиге „Положај Русина у Босни“)

Док је писао своју књижу о Украјинцима у Босни и њиховом положају, која је 1909. године изишла у Лавову, василијанском браћу Јосифу Гродском сигурно није било ни на крај ђаметити да ће она постојати један од првих докумената и изворника о прошлости босанских Украјинаца.

(...)

Василијански монах Јосиф Гродски је први пут био у Босни – два пута 1907. и једном 1908. године – и нема сумње да се добро упознао са животоом наших досељеника. Анализирајући овај запис, ствара се утисак да ђа је писао са једним одређеним циљем. Или чак са два циља. Први је – одвратиити људе од преселења из Галиције у Босну. И зашто он ипонекад исувиие тамним бојама описује недаће досељеника у Босну којима, истина, источетика није било лако, већ управо изванредно теешко. Његов опис, без сумње, изазива ужас и одвраћа људе од авантуре која се зове колонизација Босне. Његово приповедање је повремено заситрашујуће натуралистичко, као, на пример, када описује како у ископаним ракама на гробљу у Прњавору сандуци са ђокојницима пливају у води.

Дружи његов циљ је – скренуити пажњу украјинске галицке јавности на њихову браћу у Босни. Ово подсећање, ђа чак и прекор, упућено је пре свега црквеном руководству, које шобожје најискреније брине за емигранте у Босну. Истовремено, он хвали митрополита Андреја Шейтшицког због тога што једини брине о њима и ђомаже им.

(...)

Украјинце у Босни, Хрватској и Југославији данас буни сам национални назив „Русини“. У данашње време Русинима се овде зову искључиво досељеници из карпатског ареала и панонског басена, који су стигли у Бачку далеке 1745. године. Они су свој национални назив „Русини“ сачували до данас, а назив је сачувао њихову националну свест. Потомци досељеника из Галиције у Босну и Славонију, односно Хрватску, а после Другог св. рата и у Војводину, више и не знају да су њихови преци пре сто година стигли под називом „Русини“, као што су се звали и у Галицији. Тај национални назив се одржао у Босни до

Прво̄ св. райа, а затим је устиуио местио савременом – Украјинци.
(...)

Из предговора о. мр Романа Миза

(...)

Једна од наших највећих народних невоља је недостатак земље. Кажу, да је још за време пољске власти наш човек имао довољно земље, само што није имао кад да је обрађује, јер је вечно био на њиви свог пана, а на својој – само кад украде мало времена. А сад би се нашло времена да се земља обрађује, само што је нема... Јер већ треће поколење после пољске власти има само по парче од оне земље, коју се имало тада, а од тога се не може и живети, и поплаћати разне порезе.

Зато није чудо, што су ову околност почели користити разни пробисвети-дерикоже како би одмамили наш народ у далеке прекоморске крајеве, обећавајући му тамо рај, а пре свега – земље колико ти душа жели...

И тако су по нашем крају стали луњати разни агенти, наговарајући наш народ на пресељење преко мора, на пр. у Бразил, Канаду и Сједињене Државе, где је заиста било много земље, а мало радних руку. Невоља је само у томе, што је та земља била одвајкада нетакнута, што су то били непроходни глуви честари.

Али наш народ, како је чуо да ће преко мора добити земљу бадава, чак је поскочио од радости, јер зна се: за нашег је човека земља, што је за рибу вода. Нема воде – нема ни рибе; нема земље – неће бити ни хлеба.

Наш народ је лаковеран и добродушан, тако да је и сад одмах поверовао разним протувама, које су му обећавале крушке на врби... Истина, нашло се мудрих људи који су упозоравали, одвраћали, али кад је то наш човек веровао своме, па макар му овај давао најбољи савет? Никад!

И зато наш човек често упада у невољу из које се затим нити сам може извући, нити га други могу спасити.

И тако су агенти почели вући наше људе и у Бразил, и у Сједињене Државе, и у Канаду (то су све државе у Америци); почели су набијати джепове златом, тргујући нашим људима као стоком.

(...)

Одвезли су наше људе и у Аргентину, па чак и у Аустралију и Хонолулу, који се налази на сред великог мора, чак иза Америке!¹

У туђим прекоморским крајевима наши људи су живели стопут горе него у Галицији, и умирали су од немаштине и вруће климе као муве.

А колико су се морали начекати да би добили земљу коју су

¹У Хонолулуу су сви помрли од велике врућине. Преживела је само једна девојчица и њу су 1902. године тамошње монахиње одвеле у Канаду. Ето каква је судбина задесила наше емигранте! (Прим. аутора.)

им агенти обећали! Како су се напатили у стајама, где су их привремено држали као стоку, то се ни на воловској кожи не би могло исписати...

Најзад су они, који нису дотле поумирали, дочекали земљу... Али каква је то била земља?

Вековечна шума, прашума, у којој су живеле само дивље звери. И док је наш човек ту шуму искрчио и спалио пањеве (јер је то био начин на који се долазило до оранице), смрт је снашла не једног, него стотине.

И тако су наши људи преко мора нашли смрт, а не живот...

А колико је било таквих, који су се за последње паре вратили назад?! А о онима, који се нису имали за шта вратити, и остали су препуштени судбини у Бразилу, боље да и не говорим. Остали су да помру.

А за то време они који су преживели и полако стали на ноге, живели су тешко већ и због тога што су туговали за родним крајем, за фамилијом, за својим језиком...

У туђем крају није било ни цркве, ни свештеника, није се могла чути реч Божија на матерњем језику, није се имало где исповедити, није имао ко да крсти децу и сахрани умрле, и то је страшно погађало наше људе. И зато су почели писати у свој крај прво по свештенике, а затим и по учитеље.

Али то није ишло тако лако.

Тек када се наш народ преко мора мало обогатио – тек тада су неки свештеници пошли онамо. А где је народ живео и живи у немаштини, тамо и до данас нема свештеника, и страшно је описивати како народ живи.

А за то време се за бразилску невољу сазнало и у родном крају од оних који су се вратили и који су својим очима видели „амерички рај”, и то је људе мало задржало од преселења.

Али тек што се пресељење преко мора мало зауставило, бачен је нови мамац за наше људе, за пресељење у Босну.

Свако од нас зна, да је Босна дошла под нашег ћесара пре 40 година. Пре тога је Босна била под Турцима. А у Босни живе сами Срби, који су Словени, као и ми или Пољаци, и говоре језиком сличним нашем! Под Турцима су Срби живели страшно.

Српски сељак у Босни није имао ништа своје; радио је на босанској земљи, коју је Турчин сматрао својим власништвом, и давао му трећи део од свих прихода.

Али ту није био крај, јер шта Србин не би дао Турчину добровољно, то би Турчин узимао силом... Турци су управо напали на српске домове и односили одатле све што би нашли... И то још није ништа, јер су им Турци силовали жене и ћерке и разбијали малу децу... на воловској кожи се не би могле исписати све оне кривде и муке, које су Срби трпели под љутим Турчином. И од свега тога Србину није било никаквог спаса; стао би у дворишту под дрво и плакао, али није могао ни реч рећи.

Истина, Срби су се са временом почели жалити на неправде које су им чињене пред хришћанским државама у Европи... и

хришћанске државе су се почеле заузимати за њих код турског султана, да их не прогони толико... Чак су претили да ће иначе морати да употребе силу против султана у одбрану хришћана. Али султан се није обазирао на то и Турци су још горе злостављали хришћане. Тек под нашим ћесарем Србима је постало мало лакше... Али до иметка и доброг живота не могу Срби доћи ни до данас.

Зато није чудно што су босански Срби све до данас остали тако сиромашни, да је чак тешко поверовати својим очима, да се данас, у двадесетом веку усред Европе, усред цивилизованих народа, може наћи таква немаштина и некултурност.

Да би се разумела српска немаштина у двадесетом веку како у економском, тако и у културном смислу, треба да човек сам оде у Босну и погледа све то својим очима. Јер се за њих може рећи исто оно, што је некад Господ рекао пророку Јони о народу Нинивском: „тај народ не зна, која му је рука десна, а која лева.”²

Погледајмо ближе невољу српског сељака.

Читаво Србиново имање ограничава се на њивицу зоби (овса), кукуруза и граха, то јест пасуља.

Код њих нема никаквих помоћних грађевина, већ само једна кућа,³ саграђена од отесаних брвана на четири стуба (и то лоше), без таванице, већ само грубо покривена кровом од шиндре. Насред те куће гори ватра, и тамо се кува грах (пасуљ), а у пепелу се пече кукурузни хлеб, прекривен одозго пепелом као кромпир. Прозора нема никаквог, јер нема ни потребе, јер су у зидовима такви прорези и под кровом на све стране такве рупе, да се и без прозора у кући види као напољу.

Понеки имућнији Србин имао је још и једну такозвану собу. То значи да му је кућа подељена на два дела: у једном гори ватра, где се кува грах и пече хлеб, а у другом стоји прична, на којој породица спава.

Та соба се ни по чему не разликује од куће, једино можда по томе, што је у њој мање дима него у кући.

Срби не знају ни за какав намештај. У њиховој кучи нема ни клупе, ни стола, ни полице, као ни икона. Срби најрадије седе око ватре на малим столчицама и пуше или цигару или лулу, и пију каву, и то црну, чашу по чашу...

А када дође ручак, то јест обед, промене место само за толико, што се мало збију, и уместо ватре посред куће ставе округлу столицу на ниским ножицама. На ту столицу се постави велика дрвена чинија са грахом и кукурузни хлеб, а пред сваког госта по кашика.

Седе Срби са црвеним фесовима (турским капицама, које никад не скидају) око те столице и једу тај свој омиљени грах, и пију

²У прев. Ђ. Даничића (Књига пророка Јоне, 4:11): „А мени да не буде жао Ниниве, великога града, у ком има више од сто и двадесет тисућа људи који још не знају шта је десно шта ли лијево”. (Прим. прев.)

³У ориг. „лише одна куча, то зн. хата”. (Прим. прев.)

ракију, (српска, врло лоша горивка⁴ од шљива⁵). После таквог обеда стављају столицу на страну, у кут пљоштимице, где никоме не смета, и почињу пити црну каву.

Полазећи ујутру на посао, Срби пију само црну каву, и с тим раде све до подне. У подне једу, као што сам раније рекао, пасуљ и хлеб, и с тим раде све до вечери. Увече не једу ништа, једино можда пију црну каву, и с тим иду на спавање. А не треба им далеко ићи на спавање, јер сваки од њих спава на истом оном месту где је седео, само се спусти са сточице и опружи на земљи у прабини и пепелу, окренут ногама ка ватри. А треба знати да Србин без дима не може да спава; он мора имати дим.⁶

Кад му се деси да заноћи код нашег човека, он се читаву ноћ преврће с једног бока на други, јер никако не може заспати, јер зна се да у кући нашег човека у Босни нема дима.

(...)

Ето тако пролази читав српски живот код куће, и он се на њега тако навикао, да другачије и не може. Такав начин живота код Срба се усталио још у време турске власти. Јер Србин је на својој земљи све био гост. Србин би себи направио негде насред шуме какву-такву кућицу и живео у њој као прогоњена звер и радовао се, ако ничим не привуче пажњу похлепног и љутог Турчина.

Коње и рогату стоку Срби никад не затварају у стају, као код нас, јер и немају никакву стају. Само овце зими затварају у мали тор, колико год их тамо стане. И оне блеје тамо до неба, као да је вук упао међу њих. Улето су све овце на испашаи, а на ноћ их затварају у преносне плетене ограде, и то сваких неколико дана на друго место, јер на тај начин ђубре њиву.

Срби не знају за ђубрење њиве, као код нас. Такође, житарице Срби не возе кући, као наши људи, него их млате на њиви на истом оном месту, где су и расле, и то на старозаветни начин. Направе на њиви гумно, ставе тамо жито, утерају волове или коње и терају по том житу, и на тај начин млате зрно копитама. Сламу слажу у снопове на истом том месту.

Узиму Србин иде онамо, вади из стога мало сламе или кукурузовине, а товар долази и једе. И зато Србину не треба никаква стаја ни за рогату стоку, ни за коње, јер товар како лети тако и зими сâм иде и пасе где хоће.

Можда је неко помислио да тамо нема зиме. Где нема! Има и у Босни зиме; истина, мразеви не стежу тако као код нас. Па ипак,

⁴Пошто аутор користи српску реч „ракија”, преводилац у загради оставља укр. реч „горивка”. (Прим. прев.)

⁵Ову смрдљушу Срби не пију чашицама, као код нас, већ чашама од четврт литре, и то не по једну, већ по неколико. (Прим. аутора.)

⁶Ову смешну аутореву тврдњу преводилац ће поткрепити једнаком смешном примедбом: није ли тачно да од свих европских народа највише пуше управо Срби?! Турци, наводно, имају управо такву изреку - „Пуше као Срби”!

товар јако пати зими у Босни. Кад тако у зимско јутро у Босни изиђеш напоље и погледаш на босанске коње или краве, мораш се зачудити каква је то босанска раса коња и крава, јер су сви бели као голубови. Али кроз неколико сати те фатаморгане нестане, и сваки се коњ укаже онакав какав стварно и јесте. Један је вранац, други мрков, трећи дорат, и само понеки остане белац. Него их је то преко ноћи покрило иње, а кад је сунце огрејало, иње се истопило.

И треба знати да српски коњ, крава или вол издржи и то, да у снегу једе, по снегу иде цео дан и у снегу спава. Кад би наша стока морала тако, брзо би угинула. А српска – не!

Она је тако навикла на такав живот још од турских времена, слично као и њен газда што спава на голој земљи, па макар му ветар навејао пуну кућу снега; он због тога ништа не предузима, само своје опанки тј. обућу греје у пепелу, тако да из њих куља пара као дим из димњака.

Како је Србин живео још у турско време, тако живи и данас под аустријским ћесарем, с том само разликом, што га сад нико не напада, не плачка му имовину и не бешчисти жену и ћерке.

Као што сам већ напоменуо, Босна је заједно са јадним Србима потпала под Аустрију недавно, а управо 1878. г. И кад се Аустрија осврнула по новом крају, одмах је видела да је у Босни много земље, а мало људи.

Турци су живели само по местима, а Срби у шумама, и није се чак ни могло установити где су, јер су се јадници тако крили од Турака. Јер треба знати да се Срби због страха од Турака никад нису држали заједно и нису живели као наши људи по селима, већ је сваки посебно имао своју кучу, кријући се у најгушћем шумском честару, усред високих планина; један у овом честару, а други километар, или два, па чак и миљу даље у другом.⁷

И врло ретко се може наћи неколико српских кућа заједно, као код нас. А кад се где и нађу, највише их је три-четири, одн. до десет. Понеки Србин се тако добро крио у шумама, да за њега чак ни други Срби нису знали! И када су, већ кад је Аустрија завладала Босном, наши геометри ишли по том крају и премеравали, пронашли су не једног Србина!

Тако је, на пр. било и са једним Србином који се звао Спас.

Тај Спас се тако добро сакрио у босанским шумама, да за њега нико није ни чуо. Тек кад је наступила колонизација, и кад су почели делити земљу галицким Русинима, тек тада су нашли Спаса. И са великим чуђењем упитали су једног Србина, одакле он ту? И сазнали су од њега, да он већ 50 година живи на том месту! И аустријски чиновници оставили су га тамо на миру, а око њега су поделили земљу галицким Русинима, и та колонија се сада зове Дуброва⁸ (35 километара на Бањалуке).

⁷Наравно, није реч о енгл. миљи са нама добро познатом дужином од 1609 м, него је то, вероватно 7,4 км, колико износи и географска и стара руска миља. (Прим. прев.)

⁸На укр. Дубрѳва, на срп. Дубрава. (Прим. прев.)

Приликом премеравања су аустријски чиновници остављали сваком Србину и Турчину све оно, што је имао у турско време, а оно што никад није било коришћено, постало је власништво владе. Али том приликом је Србима нанета страшна кривда.

Баш приликом премеравања непросвећени Срби, плашећи се пореза, нису хтели признати да поседују било какву земљу, говорећи да је сва земља турска, а они, тј. Срби, само је користе. И тако се десило да су геометри записали сву обрадиву земљу на Турке.⁹

И зато сада неки Турци имају и по неколико стотина морга¹⁰ земље а Срби немају ни педаљ, већ само раде на турској. А она земља која није била коришћена, тј. више од пола Босне, постала је царска земља, то јест постала је власништво аустријске државе.

И управо ту царску земљу аустријска влада је хтела бар делимично да насели људима, како би имала приходе и од ње. А за то време на босанску земљу су се људи полакомили и без позива владе, јер се пронео глас да је Босна рај, где има много земље, а мало људи.

И кренуле су са свих страна у Босну разне народности. Кренули су и наши људи из Галиције. А треба знати, да је пре 20-30 година земља у Босни била невероватно јефтина. Морг земље могао се купити већ почев од два ринска¹¹ до највише десет. И управо зато људи су се јако полакомили на босанску земљу.

Узроци такве јефтиноће земље били су разни. Много је утицало то, што се Турцима није допадало да буду под руком аустријског монарха, па су брзо продали своје грундове и отишли ко у Цариград, ко у Азију, мада им нико није бранио да и овде исповедају своју веру. Други су имали грундове али нису имали од њих користи, јер није имао ко да их обрађује. Они су их такође продавали и одлазили у градове, да се баве трговином.

И зато је земља у Босни била јефтина. За то су сазнали туђи народи и почели се гурати у Босну и куповати јефтину земљу. И не један је у томе добро прошао, али се исто тако не један опекао. Јер су они, који су стигли први, као на прим. Немци, Италијани, Мађари и Чеси у бесцење купили добру земљу, а они који су стигли касније, а то су били управо наши јадни Русини, куповали су много гору земљу, обраслу клеком, глогом, страшне пустаре, па чак и јаловицу.

За то време је влада, видећи да народ хрли у Босну са свих страна, искористила прилику да прибави Босни што више радних руку, па је уредила да се људи што више приволе на долазак у босански рај.

Зато је влада огласила да ће свако, ко оде у Босну и остане тамо, добити 600 ринских и 24 морга земље. Разуме се да је на такву

⁹Треба напоменути и то да су укр. досељеници Турцима звали не само етничке Турке, него све муслимане уопште, јер су ови, наравно, носили турска имена и одећу и живели по турским обичајима. (Прим. прев.)

¹⁰Морг – пољска земљишна мера близу пола хектара. (Прим. прев.)

¹¹Рински – два аустријске круне. (Прим. прев.)

вест много људи попродавало своја имања и похрлило у тај срећни рај.

И заиста је испрва било тако да је сарајевска влада сваком досељенику исплаћивала 600 ринских и давала 24 морга царске земље бадава. Али та срећа није трајала дуго. Влада је убрзо престала да даје, јер се дешавало да је онај, ко је добио новац и грунт, погледао на Босну, схватио да се неће у њој најести хлеба и остављао земљу, враћајући се са новцем у свој родни крај...

Не кажу бадава, да је Русин увек „задоцнели Иван”. Зато није чудо, што су и сад наши Русини сазнали за Босну неколико година касније, то јест онда, кад више нису давали новац, а земљу која је била боља и ближе градовима узели су све туђи људи, као што су Мађари, Италијани, Немци, Чеси итд...¹² Али ништа није помогло, наши људи су почели емигрирати у Босну. Није помогло чак ни што су их неки од наших обавештених људи почели упозоравати и одвраћати.

(...)

Превео са украјинског Андриј Лаврик

¹²Преводиоцу је такође познато присуство Немаца, Италијана и Чеха у околини Бања Луке и Прњавора. Гродски је пропустио да спомене и Пољаке који су се – мада не сви – већ касније, после Другог св. рата, вратили у Пољску; Немци су то учинили пре Другог св.рата. (Прим. прев.)

Пантелејмон КУЛИШ

ЦРНО ВЕЋЕ

Редак је човек у Украјини који је проживео читав свој век а да ниједном није био у Кијеву. А онај ко је био зна за братство на Подољу, зна онај високи звоник са сатом, зидану ограду около, ону петоглаву цркву богато украшеног pročеља, оне високе камене торњеве са стране. Дакле, пре двеста година,¹ онда кад је Шрам био у Кијеву, све то је било другачије. Тада је још стајала дрвена црква хетмана Петра Сагајдачног, а и ограда, звоник, братске школе – све то је било од дрвета. Посред манастира тада се налазила густа старинска башта. Живела је некад племенита пањи Гана Гулевичив, која је поклонила братству своје имање са вртом, и на том имању је хетман Сагајдачни подигао цркву и братски манастир са школама, да братство учи децу козачку, грађанску и сву другу, да људи не остану непросвећени.

Одстојавши у цркви, наши ходочасници дадоше сребрњаке братским очевима за школе и изиђоше напоље, разгледајући манастир. А било је тада шта и да се види. Један се монах дао у иконопис, па иконописао не само цркву, него и ограду око братства, тако да су световњаци одасвуд долазили да погледају ту лепоту. Све што је у библији описано, све је то тај монах насликао свуда по манастиру. Свеце је насликао унутра, али је и наше козачке витезове насликао по огради, да народ гледа и не заборавља шта се некад за очева и дедова радило.

Били су тамо насликани и Нечај, и Морозенко. Око њега горе католичке цркве и замкови, а он сече сабљом и газии коњем Љахе² и пољашењаке. Још је и потписано: „Витез славе војске Запорошке”, а над Љасима: „А ово су проклети Љаси”. Тада се војевање Хмељницког тек окончало,³ и народ је волео да се, гледајући,

¹Роман је написан у шестој деценији XIX века. (Овде и даље прим. прев.)

²Лехе, Пољаке.

³1654. године се завршила вишедеценијска оружана борба украјинског народа за ослобођење од пољске власти, коју је у последњем периоду предводио хетман Богдан Хмељницки.

спомиње, како су се наши осветили Пољацима. А монаси су волели да световњацима утувљују у главу како у свету нема већег непријатеља од католика. Сеци, пали, чупај из корена, па ћеш бити славан и хваљен као Морозенко.

Био је тамо и козак Бајда, који је завршио код Турака са коком о ребру, али није издао своју веру, и у вези са Турцима све је тамо било насликано, да свако види, какви су јунаци некад живели на Украјини.

Био је и Самијло Кишка, о којем и досад певају кобзари, како је доспео у турско ропство и педесет четири године провео на галијама у ланцима и оковима, и како му је господ помогао да себе и сто двадесет својих другова ослободи, и како је, освојивши ту галију, допловио до козака и донео старе крштене стегове, одржавајући козачку славу.

Гледају наши та насликана чуда, стигли су већ до звоника, кад чују како иза ограде нешто гуди, трешти, као да гром грми издалека, а онда се зачу и музика.

- То се - каже млади монах, који их је пратио по манастиру – то се јунаци-Запорошци проводе по Кијеву. Видите како наши бурсаци⁴ јуре напоље? Нико их не може задржати кад чују Запорошце. Мука нам је са тим искушавачима. Наиђу овамо, шепуре се, банче, а онда погледаш – пола бурсе побегло на Запорожје.

За то време су се музика и граја све више ближили. Људи гуркају један другог и трче да погледају на козаке. Само чујеш: „Запорошци, запорошци се опраштају од света!”

Какво је то било опраштање од света? Запорошци су се последњи пут проводили тако да цео свет види и памти. Кад би неки Запорожац доживео дубоку старост, тако да више није могао да се бори, напунио би појас дукатима, позвао би тридесет или четрдесет пријатеља, па с њима у Кијев на банчење. Код куће, на Сичи, иду у гробним сивим блузама и кожним огртачима и једу готово само усољено месо, а овде су на њима украшени жупани,⁵ чакшире од скупог енглеског сукна, па ракија, па медовина, па пиво, тако да их прате у гомилама – на кога год наиђу, часте га. Ту су бандуре и гусле, ту се пева, игра и изводи свашта. Откупе бачвице са катраном, па га проспу по тргу; откупе ћупове колико год да их се затекне на пијаци, па их све полупају; купе пуне таљиге рибе, па је поразбацају по целом месту – једите, добри људи!

И тако се навеселивши и налумповавши по целом Кијеву, иду са све музиком до Межигорског спаса; ко иде, а ко скакуће и плеше до самог манастира. Седокос, бео као маслчак, у црвеном руху, поскакује напред Запорожац, а за њим носе крчаге са пићем и посуде са најбољом храном. Пиј и једи до миле воље!

⁴Или бурсаћи, ученици бурсе, тј. семинарије, богословије.

⁵Жупан – старинска пољска и украјинска кабаница. Очигледно да су српско-хрватско-украјинско-белоруско-пољске речи жупан, бан и пан (господин) у тесној вези.

А кад дођу до манастира, Запорожац покуца на капију.

- Ко је?

- Запорожац!

- Ради чега?

- Да спашавам душу!

Капија се отвара и он улази онамо, а читаво његово друштво, и музика, и медовина и све световно остаје за њим. И чим прође кроз капију, скида појас са преосталим дукатима, скида скерлетне жупане и све даје за цркву, навуче кошуљу од кострети и почиње да се спашава.

Тако причају стари људи о тим опраштавачима.

Тако се и сад, пред Шрамом и Череваном, просуше они из улице, као из рукава, све поигравајући. На главама такве ћубе, да је уживање гледати.⁶ Пролазећи поред цркве, прекрстише се, поклонилише се, па опет поскочише, па преко глава, па удри у веселје! А бурсаци, изјуривши изван оградe, гледају на њих и плачу.

- Не плачите, будале! – веле им Запорошци. – Дњипро тече право до Сичи...

Код куће, кажу, иду у замашћеним кошуљама и кожусима пуним рупа, а овде су се обукли у такве жупане да сви до једног изгледају као хетмани, и све зато да покажу свету да је за козака та скупочена одећа исто што и рите. Кад угледа где каљугу на путу, одмах у свом скерлетном руху скаче у њу; спази казан катрана – угази онамо у чизмама од сафијана. Велики особењаци беху ти Запорошци.

Макар се и љутио на Запорошце, Шрам ни сам није приметио како се загледао у њих. Ови јунаци су знали да направе много штете људима на Украјини, па ипак су некако свакоме били драги. Ја сам и сам не једном слушао како неки деда почне да их грди, причајући о њиховим ђаволштинама, а онда, кад се расприча, кад стане о њиховим обичајима и походима, одједном му их буде жао, па седа глава заврши причу о њима као о својим најрођенијим. Како су то, зашто су ти Запорошци свакоме били тако драги? Можда зато што су тако лакомислено и чудновато гледали на божији свет. Својим понашањем стално су показивали да је све на овом свету

⁶Ћуба (на укр. чуб, на росијском хохол; Росијани су „хохолима” погрдно звали све Украјинце) прамен на потпуно обријаној глави. Сматрало се и још се сматра да су запорошки козаци обичај остављања оваквог прамена преузели од Татаромонгола, међутим, грчки историчар из X века Лав Диакон, који је видео старокијевског кнеза Свјатослава приликом уговарања мира после напада руске војске на Константинополис, оставио је следећи његов опис: „Изгледом је био овакав: средњег раста, ни сувише висок, ни сувише низак, густих обрва, плавих очију, правога носа, обријане главе и са густим дугим длакама изнад горње усне. Глава му је била сасвим гола, и само је на једном месту висио прамен косе, што је означавало племенитост рода.” Дакле, обичај бријања главе и остављања „ћубе”, перчина, није био само монголски, већ старији од њихове појаве у Европи.

таштина, да је све безначајно. Запорошцу не треба ни жена, ни деца, а паре је расипао као плеву. А можда је Запорожје одувек било срце Украјине, што на њему слобода никад није умирала, стари обичаји се нису заборављали, древне козачке песме певале су се до последњег дана, и било је то Запорожје као искра у ковачевом огњишту – од ње се могао направити какав се хтео пламен. Зато је, ваљда, било тако славно и међу пановима и међу мужицима, зато је свакоме било по души!

Гледајући их како скачу и изводе, Череван и сам поче поскакивати, подбочивши се.

- Ето, брате – каже он Шраму – где људи знају да живе! Само да нисам ожењен, одмах бих отишао у Запорошце!

- Стварно не знам, шта причаш ти, свате! – одбруси му Шрам. – Сад је поштеног човека срамота да се меша са тим разбојницима. Запорошци су се данас претворили у ђаво би га знао шта. Док су Љаси и пољашењаци тлачили Украјину, онамо су бежали најбољи људи из градова; а ко данас иде на Запорожје? Или голаћи, или разбојници, који се плаше вешала, или лезилебовић, који није навикао да себи заради хлеб насушни. Седе, проклети, на тој својој Сичи и само пијанче, а кад им досади на лочу ракију, иду у градове па се ту праве важни, као прасе у орми. Ђаво их однео са њиховим скакутањем! Боље да пожуримо у Печерски манастир, иначе ћемо закаснити на службу.

Кад, одједном, зачуше иза леђа:

- Е, баш!

Окренуо се Шрам, а иза њега Запорожац у скерлетном жупану; стоји и смешка се.

- Е, баш! – каже. – Звучи као истина, а у ствари је све лаж.

- Ироде! – викну на њега Шрам, не могавши да се суздржи, али се онда сети где се налази и спусти глас. – Ђаво те однео – каже. – Даље од божијег дома!

Па одмах на коња, и одјаха. Череван и Петар за њим.

Черевановка је такође похитала до кочија, јер се оном Запорошцу придружио још један и, мада ништа нису рекли, прождирали су Лесју очима, као вукови јагње.

Први Запорожац је био крупан козак. Широко лице, пуначко, поцрнело на сунцу; дугачка, густа ћуба прво се дизала горе а затим падала за уво као коњска грива; брци дуги, савијени наниже, падали су све до жупана; очи све играју а црне, густе обрве наоштриле се над тим очима и – ђаво би га знао како – погледаш први пут: чини се, намргодио се; погледаш други пут: мрдне дугачким брком тако да просто мораш да се осмехнеш. Други је био млађи, висок козак, али мало чудног лица – азијатског, шта ли. Тек, одмах се видело да није наше горе лист, јер су на Сич долазили људи из целог света: дође Турчин – и Турчина примају; дође Немац – и Немца, само да се прекрсти и каже: „Верујем у Исуса Христа и рад сам војевати за хришћанску веру!”

Обрадовала се Черевановка кад су стигли своје, као да се ослободила некакве напасти. Наставише заједно кроз Горњи град,

па онда Михајловским путем кроз Јевсијкову долину, ка Печерској гори. А Печерска гора је тад сва била обрасла дивљом шумом и пут је кроз њу био врло тежак: час би завијао око дрвећа, час се спуштао у јаруге, час обилазио жбуњем прекривене хумке. Кочије, што даље, тим више су застајале за јахачима, а Петар се после оних Черевановкиних речи није више држао жена, те њих две остадоше саме са Васиљем Неволњником.

Кад, с обе стране пута показаше се коњи, запраштало је суво грање под копитама и кроз зелено растиње зацрвенеше се жупани. Сустигли су их Запорошци – она двојица што су се код братства одвојила од опраштавача.

Черевановка и ћерка озбиљно се уплашише. Она двојица уопште не иду људски; не гледају куд јашу, него тако, кроз жбуње и дрвеће с обе стране кочија; нит' застају, нит' обилазе. А коњи у тих пробисвета скачу као дивокозе. Страшно је било гледати како се та дивља степска животиња вере копитама на брдо, па са брда скочи у понор и сасвим је нестане; само се још чује како топће и њишти у јарузи. Наши су не једном помислили да је коњ пао и придавио под собом јахача; али не – јахач као вихор опет скаче на брежуљак и скерлет опет заблешти на сунцу.

И тако, сваки час накратко нестајући из вида, Запорошци су се довикивали преко пута као грабљиви орлови, и повели такав разговор да је нашим ходочасницама застао дах.

- Јеси ли видео, брате, каква је то девојка – каже један. – Нисам знао да на свету може бити такве лепоте!

- Ех, има сланине, али није за мачка! – одвраћа му други преко пута.

- А што не би било за мачка? Хоћеш да видиш, како ћу је сад пољубити?

- А кад те после пољубе кијачом на стубу?

- Ма каква кијача! Не би ми било жао ни да ме сад одмах сабљама посеку!

Лесја се уплашила да ће он заиста скочити на њу, али уто се пред њима на путу појавила дубока јаруга и Запорошци полетеше у њу као демони у пакао.

- Василије! – огласила се Черевановка. - Где смо ми то зашли? Шта ће бити с нама?

- Ма не бој се, госпођо – каже Васиљ Неволњник, осмехнувши се. – То се момци само шале. Козаци никад не нападају девојке.

А Черевановка се забринула, те му нареди да ошине коње, да стигну своје. Уто се и Запорошци опет појавише с обе стране кола. Испрскали су блатом жупане у јарузи, али се и не осврћу на то.

- Хеј, брате Богдане Чорногоре! – опет викну старији. – А знаш, шта ћу ти рећи?

- Сигурно ништа паметно, чим си се овако залепио за женску!

- Сад ћеш чути такво, да ћеш се прекрстити!

- Охо!

- Само слушај. Макар нам је Сич мајка, а Велико Поље отац,

због овакве девојке могу се оставити и отац и мајка!

- Је л' ти то озбиљно?

- Него шта!

- Па шта ћеш онда?

- Знам ја шта ћу!

Ту Запорошци опет ишчезоше као авети. Мајка и ћерка су мислиле да су они заиста намерили нешто лоше, а Васиљ Неволњик врти главом, па каже:

- Што су јунаци ти Запорошци! Ех, био сам и ја некад такав, док ме није робовање код Турака измучило и године савиле! Јурио сам и ја по степи ко мува без главе; измишљао сам свакакве ђаволштине; знали су ме и по градовима, и по степама, знали су ме крчмари и музиканти, знали су ме панови и мужици, витезови и орачи!

- И није то све што ћеш чути од мене! - као из бурета, зачу се Запорошчев глас.

- Доста је и оволико – одвраћа други. – Да те чује баћко Пугач, брзо би те одвратио од јурења за сукњом!

- Не, стварно, Богдане; кад се црне обрве овако као пијавице увуку у душу, ђаво је однео шалу! Овако или онако, али девојка има да буде моја! И знаш шта?

- Шта?

- Волео бих да видим, какве су те ваше горе!

- Јеси ли сигуран?

- Сигуран, брате. Да не буде да си ме узалуд звао код себе на Турке. Ухватићемо *дивојку*, па право за Чорну Гору!...

- Па је л' се ти стварно не шалиш; истину збориш?

- Истину, као што је истина да сам ја Кирило Тур, а ти Богдан Черногор. Са таквом девојком за седлом одјахао бих ђаволу у зубе, а не Черногорцима.

Тако су се те шаљивције на сав глас договарале пред својим жртвама, и нико не би могао са сигурношћу рећи шта заиста мисле. Суманут народ беху ти Запорожци! Све је њима игра: хоће ли живети или умрети – свеједно им; због чега људи плачу, томе се они смеју. Зато се Черевановка тако и уплашила. Али уто почеше сустизати своје. Запорошци видеше да је било доста и несталоше као сан у коме се човек препадне и мучи се, а кад отвори очи, види да ничег од тога нема.

(одломак из романа)

Превео са украјинског Андриј Лаврик

Пантелејмон Кулиш (1819-1897) је рођен у месту Вороњиж код Черњигова. Писао је на украјинском и руском језику приче, приповетке, фолклорно-етнографске и историјске радове. Његово главно дело је историјски роман „Црно веће. Хроника 1663. године” о хаотичним догађајима на Украјини након смрти хетмана Богдана Хмељницког, и општеном народном већу за избор новог хетмана у једном делу Украјине на којем су, осим козака, овог пута учествовали и грађани, сељаци, сиротиња - „черњ”, те је тако и добило назив који се показао као дубоко симболичан – Црно веће. А.Л.

Јелица РОЋЕНОВИЋ

МАТИЈИНА ПОХВАЛА ВЕРИ ПАВЛАДОЉСКОЈ

Нико мисао о лепоти није прецизније формулисао од Виљема Блејка: „*Лейоџа је у очима онога који гледа*“. Међутим, за поезију је сасвим споредно да ли је муза лепа или није. Најважније је да је песма добра. Песма је једино важна. Она је паметнија од песника. Сви топоними који се помињу у „Вери Павладољској“ су стварни и све се то дешавало на тим местима – планини Лукавици где сам ја дошао да проведем школски распуст и руднику боксита у Никшићу, а камион који се ту помиње усред лета и сад иде, црвен од руде. Како та песма почиње речју Лукавица многи су помислили да се ја обраћам девојци која је лукава. Не, реч је о планини над којом препелице стоје у небу, и сликар Драган Стојков, који није видео те пределе, заиста их је погодио тако да те његове слике заиста личе на неко поднебесје и на нешто за шта се не зна да ли је ближе небу или земљи.

Ја сам био млад и песничке слике сам решавао по слуху којих онда нисам био ни свестан. Заиста ми је једино било важно то име које је све те стихове држало на окупу и које ми је служило као неки музички мотив. С Вером сам почео да се забављам кад сам дошао у Ваљево, па сам понео то име са собом кад сам пошао у завичај. У тим годинама сви пишу стихове и оно по чему се разликовала моја песма од других је што сам ја употребио име једне живе девојке. У руднику боксита у Никшићу сам започео ту песму и писао је цело лето. Кад сам дошао на факултет, у Београд, са распуста једино што сам донео била је та песма. Објавио сам је у часопису „Видици“ и одмах је уочена, штампана на једном ступцу, 1960. године.

Вера је напустила шести разред ваљевске гимназије и дошла за мном, а онда се уписала у неку финансијску школу. Журило јој се. Није прошло много од мог повратка у Београд кад сам срео Радомира Стевића Раса који је у то време био познатији као илустратор него технички уредник у „Нолиту“ и који је већ опремио неколико књига међу којима је и књига Виљема Саројана „Зовем се

Аврам“ Рас ми је рекао да ће „Веру Павладољску“ да објави као књигу. Једног дана ме је позвао у Пожаревачку улицу где је становао да видим књигу „Вера Павладољска“.

То је, можда, најснажнији доживљај који сам имао од када пишем – да је он једну песму једнога непознатог новог песника, без икаквога имена, опремио као Библију. И сваку је строфу илустровао. Оно што ви поменусте као лепоту и службу – заиста је то са таквом посвећеношћу урадио. Књигу је штампао у педесет примерака од којих је мени дао два: један сам поклатио Вери за њен двадесет први рођендан, а један сам задржао. Коштала је 50.000 динара, отприлике као сада 1000 евра и брзо је разграбљена. Са њом је обновљена традиција библиофилских издања. Представљена је у Дому културе „Вук Караџић“.

Тако сам ја у младости већ са првом песмом добио и прву библиографску јединицу, и прва песма је постала моја прва књига и моја прва љубав постала моја жена и мајка моје деце и обележила мој живот много више него што сам ја претпостављао где ме све то може одвести. Е, онда се испоставља да поезија има свој план који ми откривамо накнадно. Нисам ја уопште ни слутио да ће то бити тако велика и далекосежна прича. Разуме се, касније, са годинама нисам више ни писао љубавне стихове. Али онда се десило да је Вера преминула и ја сам написао читав један циклус који је био епилог, а све оно био је пролог, а све заједно једна књига са ко зна колико песама. То је захтевала поезија а не оно што сам ја измишљао свесно.

Све песме су љубавне. Без љубави се не може ни постојати. Али оне које се дословно зову љубавним као да уживају мању цену него „озбиљне“ и друге песме. С друге стране у Библији постоји само једна песма и она је љубавна, „Песма над песмама“, што ће рећи да оне не само да нису инфериорне него су изнад њих. Ако питате која је најлепша песма на српском језику сви ће рећи „*Santa Maria della Salute*“, код Његоша „Ноћ скупља вијека“, у светској поезији „Гавран“ Едгара Алана Поа. Увек ће се то рећи остајући при предрасудама о љубавној поезији. Сами су песници, кажете, створили предрасуде? Ко ће га знати? У сваком случају никад се на то нисам обазирао нити ме је било брига шта се о томе мисли. Због тога се не пишу песме. Оно што је битно код аутентичне поезије је да се не умножава једна иста песма, већ да се угледамо на Творца који је створио свет без претходника Није се имао на кога угледати. На своју одговорност стварао свет песнички свет који раније није постојао. Онда се те песме саме доводе у везу и утолико су ближе једна другој што су различитије.

Песму „Вера Павладољска“ објавио сам пре педесет година: ту су заиста оне препелице које лепршају у ваздуху на сликама Драгана Стојкова. Птица је један од песничких симбола који траје вековима. Кад се човек загледа у ведро небо а она стане, чини се,

док лепрша, као да је на неком огромном рингишпили, све те планине окреће око себе, као да је тачка те осовине око које се све окреће. Оно што је непосредни уметнички доживљај инспирисан мојом песмом су слике, без задње намере: мрчава, двојници, птице, све се то може додирнути рукама и показати прстом.

Какви су били часови књижевности код Рашка Димитријевића?! Изузетно занимљиви! Рашко није био од оних који су разјашњавали поезију него су је чинили још тајновитијом и више су чували „чудо“ уметности него што су га демистификовали. Кад се појавила песма Арсена Дедића „Два пријатеља“, коју је компоновао на моје стихове, Рашко је ушавши да одржи час, док сам се ја скривао, рекао студентима „Децо, поздравите песника“. Стеван Раичовић био је убеђен да је њему посвећена, пошто смо се тада свакодневно виђали. Ја му то никад нисам признао, а кад је умро, рекао сам: „Добро, сад он то може да буде“. Све то није важно осим каква је песма. Кад је Арсен компоновао музику на песму „Вера Павладољска“ неко је Веру, у Универзитетској библиотеци, где је тада радила, упитао: „Шта каже онај Црногорац што му онај Дедић певава жену?!“

У стиховима „Куло црног жара под слепим очима / заразна звезда све и свашта сажди“ опажате мистичну лепоту црног?!- Свега тога тамо има! То су из саме подсвести извлачене слике које су на неки начин одблесци тих предела где сам био. И оно што ми је најжалије код ове деце данас је што она не гледају у небо. А прво што човек примети кад оде на неку планину је да ти људи имају небо над собом на које су упућени а подсећа их на нешто друго. А овде смо сувише укопани у земљу- и небо се изгубило. Нема неба изнад градова.

А на планини, „на љубавној промаји између две звезде“, у извесном смислу има колебања?!

- Не, мислим да сам буквално гледао неке звезде.

„Очарани“ сте мојим портретом из младости? - Ја сам био са том књигом први пут и фотографисан. Сем Тита у то време нико од писаца није давао интервју и био фотографисан. Све је било резервисано за њега. Само је његова слика могла да се нађе на првој страни. Али су „Новости“ у средње стране унеле фотографије. Рас је са уредником Бранком Босићем био пријатељ и средио је да ја код њега дођем са том књигом. То је истовремено била моја прва фотографија у новинама. Рас је био чудан неки човек. Своју едицију назвао је „задужбином“ али та реч није смела да се користи што је људима данас немогуће објаснити јер је била синоним за нешто „с чим смо се обрачунали“.

Лице Vere Павладољске са лепим зеленим очима сликар је сместио између два бела „рога“ облака, изнад сенка птице?!- Њен

отац је као дечак дошао у Србију и својој кћери је наденоу име своје мајке. Била је једна од дворских дама руске царице. Кад је Вера написала својим рођацима у Пјатигорску да се удала за једног српског песника и да је он написао песму „Вера Павладољска“ питали су „Да ли је то песма о нашој баки“? Везе су биле прекинуте и они су се тражили. Кад је Вера добила фотографије своје баке видео сам да личи на ту жену и више је личила него они Руси који су тамо остали. Прошле године дошао је неки њихов рођак, првак у саксофону, и после концерта у „Цвијети Зузорић“ запитало да ли неко зна за неку његову рођаку, Веру Павладољску, удату за песника. Људмила га је онда довела и видело се да потпуно личи на Вериног оца Алексеја. Верин отац је био од оних људи који нису никад научили српски. Сви су они давали имена својих мајки својој деци тако да Вера Павладољских има у Србији, Бугарској, на Кавказу. Одатле је Љермонтов. Тако је цела та компликована историја дошла накнадно. Ја као дечак пишући стихове на Лукавици нисам имао поиманија о свему томе. Хоћу да кажем, и зато и причам, до које мере је поезија памет далекосежнија, слојевитија свест.

И портрет Људмилине девојчице изнад снежних врхова има израз неке унутрашње ведрине?!- Анђелија је сад на Стенфорду. Превела је моју књигу „Кад будем млађи“. Деда Алексеј је волео да види Русију више него ишта, а онда се десило да Људмила у Москви роди дечака који се зове Алексеј. Неке баналне ствари су одлучивале да се међу сликама не нађе и Ољин син, фотографије.

Те везе у простору универзума су просто чудесне!
-То су Божје приче које човек просто мора да поштује.

Да ли је било варијанти „Вере Павладољске“ или је она настала у једном даху?

-Не! Знам да сам пратио неки звук и више сам је решавао по слуху као неку музичку тему. Могуће је да сам неку реч променио, али она је сва створена као једна монада.

Ко би рекао да ће „чистаја дјева“ отићи тако рано?
Како се то светлост живота претвара у звезду?

Друга песма у књизи „Вера Павладољска“ *Кад гођеш у било коју град* меланхолична је музика у свом чистом виду, варијација на стих из прве песме „Кад би ти отишла из овог града“?

- После „Вере Павладољске“ скоро да нисам писао љубавне песме. Све је то припадало младости. А онда је преминула изненада и бесмислено. Сама је поезија тражила своје и тако је прва песма добила наставак. Мени је лично било важно, као потврда истинитости песме, да сам је написао за њеног живота тако да је песма, прича и судбина почела да добија епилог у низу песама које сам написао непосредно после њене смрти. Био је то неки покушај да се разуме

шта се догодило. Ја сам дошао у неки град, Ваљево, у коме никог нисам знао нити је ко знао мене, срео ту девојку и некако се испоставило да је то могло бити само тако. Зашто сам ја ишао баш тамо и зашто сам срео баш њу? Њен отац ми је причао да је Сјенкијевич писао да су неки племићи Павладољски стигли на Кавказ. Па, сад њен деда је погинуо у некој првој бици са бољшевицима након чега су децу послали на брод само да би остали живи, док су код куће остале само жене. Описао сам то у песми „Барка“. Вера је била нерођена у том чамцу.

Где се она упути ка мени најкраћом путањом?
То није могло без Божијега знања.

Ипак још неко помогне да се испуни воља Његова? А неки читалац ће тражити и симболичан смисао у самом имену града?!- Па, сад не смемо да идемо тако далеко, да именујемо шта би то могло бити. Довољно је да испричамо чињенице па нека оне саме причају Моја мајка ме је послала из Црне Горе тетки, најпре у Славонски Брод, а онда, кад се преселила, у Ваљево, а да је није ни питала да ли може? Тамо мени неке моје другарице кажу да се ја свиђам Вери Павладољској. „А која је то?“ Оне су се упињале да је опишу али нису успеле. Договорили сам се с њима да стојим између поште и суда у Карађорђевој улици. И ја сам јој пришао рекавши: ја сам тај и тај, она је рекла ја сам та и та, и ми се више нисмо раздвојили.

Зар обе поеме, на једној вишој равни, унутрашњим везама између стихова не могу да се схвате и као идеја предодређености? Похвала вери? Љубави?

Зар нас само Бог не извлачи из блата и сумрака овога света?
- Па, јесте. Кома није сопствени живот доказ да је то тако?

Јелица РОЂЕНОВИЋ

ДРАГАН СТОЈКОВ - СЛИКАР ХАРМОНИЈЕ

Однос између песме и слике је бескрајан. Леонардо је давао предност слици у односу на песму. Како сте дошли на идеју да магију поезије Матије Бећковића преводите у језик слике упркос мишљењима да је немогуће кришом прећи из простора гласа и звука у простор боје?

„Почео сам најпре са циклусом *Santa Maria della Salute* Лазе Костића. Матија ми је отворио изложбу у Нишу и тако је за мене почело то драгоцено пријатељство. Понела ме је најпре његова предивна песма „Вера Павладољска“, а затим и дубока песникова туга због њеног изненадног одласка исказана у песми „Кад дођеш у било који град“, способност да поново пређе свој пут оживљавајући у духу њену лепоту, доброту, милосрђе. Са радошћу сам сликао љубав, основну тему и песама и слика. Ти стихови су ми показали како се живот може испунити смислом ако га човек живи истинитим осећањем. Светислав Божић је потом компоновао музику, а Ксенија Стојановић је направила филм о том споју сликарства и поезије, објављена је монографија „Вера Павладољска“, организована изложба у Београду. После су нас позвали из Дома словенске писмености у Москви где је и изложба и књижевно вече било организовано на високом нивоу. Бурљајев је рецитовоао Матијине стихове.

„А какав је тек доживљај шетати са Матијом по Ваљеву! Лепо смо се тамо дружили. Описивао ми је о лепе доживљаје из младости“.

„Мрак је у мраку сјао као животиња“ - слика времена у „Вери Павладољској“?

„Не, мрак и месец“!

„Месец, једна слика мора на месечини, три чемпреса на обали.“

„Браво! То је Медитеран који волим и осећам у Матијиним стиховима. Рекао ми је да је на једном потпуно непоетичном месту, у руднику боксита у Никшићу, дошао на идеју да напише песму

Вера Павладољска. Зато сам насликао једну птицу, сокола духа, који је из те планине кренуо да се пење према месецу. Супротно грубости стварности у њему се јавила чежња за сном“

Светлост пуног месеца осветљава пејсаж: наранџаста планина се уздиже, светла ме подсећа на саркофаг плавети?

„Боје се стављају на платно да би изразиле неку своју причу. Оне имају свој свет. Као и поезија тако и слика говори о невидљивом. Колико открива толико и прикрива. Тешко је докучити хоризонт духовног сазнања уметника. Изван оквира песме и слике. Свако слику схвата на свој начин.“

Стихове „биле су све усне неписмених жена/ по угледу на твоје...“ прати мајсторски насликан портрет песника у младости, уоквирен наранџастим паспартуом на коме леже стране рукописа, исписане руком, првог, бордо издања Матијине песме, у десном доњем углу косо, тамно гушчје перо? И снаге и проницљивости има у његовом погледу?

„У циклусу од двадесетак слика *Вере Павладољске* желео сам да њихови портрети буду из времена кад су се срели. Помислили сте да је то његов рукопис? Не, мало сам га фалсификовао, као и његов потпис. Матија пише једном малом оловчицом, дрвеном, која није дужа од три сантиметра, на неким малим папирћима. Верин портрет насликао сам пред одлазак, у часу заласка сунца, ту је и једно дрво, симбол живота, без лишћа, знак близине краја. Све слике сам радио не само према Матијиним стиховима него и његовим описима. Птице на сликама су симбол духа, код нас у Војводини називају их - ветрушке“.

Тако је једна велика љубав, која је надахнула песму, музику, слику постала својина вечности. Пре него што почне да слика, Стојков у свом атељеу у Сомбору ствара атмосферу тишине, открочења, светлости, као да креће на пут неизвесности...

„То је код мене једна врста обавезног ритуала која ме приближава креативном стању. Тек потпуно помирен са самим собом могу да кренем у потрагу за хармонијом слике. Јер колико позитивне енергије, између осталог, уткам у слику, толико ће је имати њена рефлексија према гледаоцу. Збркан и немиран не могу да сликам. Свет је овакав и онакав, али то не спречава човека да ствара склад у свакодневном животу. Без музике такође не почињем слику! Нико ме као Моцарт не подиже ка хармонији.“

За Драгана Стојкова Италија је била уметнички изазов. Студије на Академији лепих уметности завршио је у Венецији. Није једноставно наћи се пред толиком лепотом, бити почетник у потрази за својом сопственом звездом у бескрајном кругу плаветнила,

скидати један по један вео са ремек дела великих мајстора, следити страсну жудњу за савршенством?!

„У Италији је концентрисано огромно културно благо света. Постепено учите, распознајете мајсторе, стичете нова сазнања, схватате да је исто мислити, осећати и веровати, откривате чаробно дејство уметности али и људе које узбуђују боје, слике њихове светлости и сенке. Италија је земља у којој ми се све свиђа: и клима, храна, вино... Водим један паралелни живот у Италији. Тамо имам своје галеристе, колекционаре, пријатеље. Лаза Костић је становао у мојој кући у Сомбору, а ја сам као студент у Венецији врло често одлазио у цркву *Santa Maria della Salute*, тако да се помало осећам и Венецијанцем. Природно је да сам насликао четрнаест слика по строфама чувене песме Лазе Костића. Од Италијана волим Леонарда и Микеланђела, али и Тицијана. Нико као он тако није сликао црвеном. Цела Венеција је један сан на води. Изађем из Академије на једна врата и уђем на друга у галерију где се налази највише Тицијанових слика. Волим Ботичелијево „Рађање Венере у морској пени“. Фиренца је један од најчудеснијих градова света. И Сијена је чудесна лепота! Сви путеви воде у Рим, али мени је некако Венеција највише на срцу. Овај град никад неће нестати са лица земље. Док сам ја тамо живео нико се због морских таласа није узбуђивао. Стигавши први пут у Италију доживео сам прави културолошки, историјски и цивилизацијски шок. Уметност је у Италији свест народа о себи самом. Кад видиш да је Венеција изграђена на 125 острва, да свако од њих има своју цркву, да има свој трг, да је све то изграђено на шиповима, на тим боровима далматинским, о чему је Лаза писао. Свакако да сте у праву кад помињете благо Константинопоља, које на цркви Светог Марка у Венецији. У почетку је то био плен, а кад прође време он постане културно благо. Сав тај моћан свет Византије Венеција је, између осталих градова, уградила у своју културу. Црква *Santa Maria della Salute* много је лепша споља него изнутра. Тај спољашњи визуелни утисак вероватно је био захтев времена у коме је грађена. Њена унутрашњост је врло скромна. Чињеница да смо се ја и Лаза кретали истим путевима, он почетком, а ја крајем века испуњава ме мистеријом.“

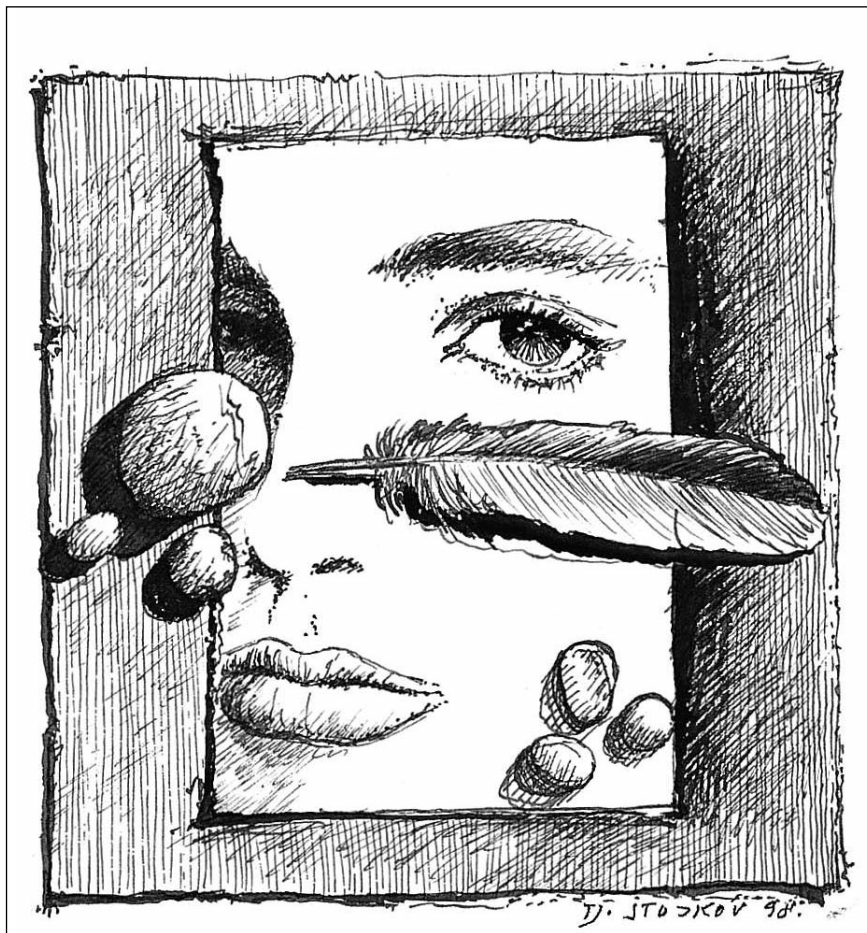
И Црњански је волео Италију, толико, да се у једном тренутку уплашио да тамо заувек не остане. Плашите се стваралачког сусрета са Црњанским?

„Признајем да ми за Црњаског треба много снаге. Кад читам Црњанског имам осећај да лебдим. Имам трему пред његовим делом. Још тражим кључ Црњанскове носталгије. И ја сам у Италији сликао све оно што ме је подсећало на Војводину.“

Огроман број људи журиша за материјалним добрима, многи од њих пролазе поред слике, а не виде је. Што је човек ближи суштини уметности, то је усамљенији, примећује Драган Стојков, додавши са убеђењем: „Портрет ће ипак претрајати све моде. Свет

одбацује инсталације, Венецијански бијенале се враћа класичној слици“. Шта ће сликар рећи о лепоти, оној која просветљава, поништава ништавило, шта је она?!

„Љубав, на првом месту. Ако је имаш има је и на слици, ако је немаш – нема ни хармоније! На основу неке своје осећајности, тако сам изабрао *Веру Павлољску* Матије Бећковића.“

штрај надахнућа - Јеллица РОЂЕНОВИЋ

Анђелко ЕРДЕЉАНИН

СРПСКА СУДБИНА И ОВДЕ И ТАМО

(Мићо Цвијетић: „У лепој домовини лужичких Срба“, „Свети књиџе“, Београд, 2009)

Више од три деценије се Мићо Цвијетић (1946) бави историјом, судбином и књижевношћу Лужичких Срба, словенске националне мањине у великој немачкој држави. То истраживање крунисано је докторатом у Београду, (1989) о књижевним везама Лужичких Срба и Југословена, а временом се претворило у изузетно топло и плодносно пријатељство са многим истакнутим представницима тога народа. Најзначајније и најлепше тренутке проведене с Лужичким Србима Цвијетић је описао у књизи дневничко путописне прозе „У лепој домовини Лужичких Срба“.

Први (већи) део писан је у форми дневника. Вођен је током једног од последњих студијских боравака у Лужици и Немачкој, од 1. до 30. новембра 1999. године. Али, то нису само дневничке белешке о једномесечном боравку, истраживању и пријатељском дружењу, него (и пре свега) ретроспективно подсећање на све раније дане и године проведене на раду у Немачкој, а посебно у Лужици, на сва стечена сазнања, успостављене везе и незаборавне личне доживљаје. Мићо Цвијетић је од 1978. до 1982. радио као лектор за српски језик на универзитету у Лајпцигу, у Немачкој је био и на седмемесечној новинарској специјализацији, а осим тога је, као професор књижевности и новинар, још неколико пута боравио у овој земљи, где је стекао специфично искуство. У другом делу ове књиге, под насловом „Градови“, налазе се четири прилога, које бисмо могли означити као књижевне портрете градова: „Давне године, у Лајпцигу“, „Два дана у Вајмару“, „Берлинске силуете“ и „Праг“. Та три немачка и један чешки град имају, између осталог, додирне тачке са средишњом темом: Лужички Срби. Прво име Лајпцига било је је Липск (град липа), споменуто први пут 1015. године (*web Lipsk*) Био је, каже путописац, „једно од средишњих места немачких и словенских књижевних и културних укрштаја“. У Вајмару је славни Гете написао „Фауста“, а лику Фауста много је сличан (а

ипак оригинаан) лужицкосрпски чаробњак Крабат, јунак усмене и уметничке књижевности. Берлин у корену носи словенско име, а у овом великом граду и данас постоји мала лужицкосрпска колонија („Српска културна информација“). И Праг је близак Лужичким Србима. Чеси су Србима најближи словенски народ. Неки познати Лужички Срби су се у Прагу школовали. После Првог светског рата Срби су се надали да ће Лужица бити припојена Чехословачкој. А путописац објашњава да су његови лужицкосрпски путеви део стварности и имагинације, укрштени у блиском додиру и преплету са другим крајевима и градовима, првенствено немачким.

Књига Миће Цвијетића отвара могућности за свестрано упознавање малог словенског народа, а пре свега његове културе, уметности и обичаја. Први пут се Лузички Срби помињу 631. године као Сурби, касније се јављају имена Сорابي, Сорби, Венди, а данас се зову Сербја и Срби. Остало их је (после ратова, притисака, разних видова асимилације) око 60 хиљада, у источном делу Немачке. Већи део Лужице налази се у савезној држави Саксонији (Горња Лужица) а мањи део у покрајини Бранденбург (Доња Лужица). Главни град је Будишин (немачки: Bautzen), а један од већих и познатијих градова је Коћебус (Kotbus). „Вековима међу Немцима“, пише Цвијетић, „Лужички Срби су научили да живе са другима, да прихватају и њихов језик и културу, али они, најчешће, нису наилазили на разумевање својих немачких суседа. У прошлости, даљој и ближој, све је у тим односима ишло на њихову штету. Искуства су горка и трагична. У таквом окружењу није лако опстати, али Лужички Срби су жилав народ, који се и даље стрпљиво бори за очување сопственог идентитета.

Данас у Лужици делује више значајних националних установа. Србски институт у Будишину (с одељењем у Коћебусу) има основне правце деловања: проучавање културне и друштвене историје; емпиријско истраживање културе (народословље) наука о језику (сорабистика); доњосрпска истраживања (у језику Горње и Доње Лужице има разлика; није обједињен), а у оквиру института је Српска централна библиотека и Српски културни архив. Постоје такође Маћица сербска, Србски дом, Србски музеј и обједињујући савез Домовина. Излази дневни лист Србске новине, часопис Розхлад и други, а развијена је и издавачка делатност. Срби су католици, а једним делом и протестанти. Веома поштују цркву и с одушевљењем негују народне обичаје. Један од најатрактивнијих обичаја зове се Ускршњи јахачи.

Мићо Цвијетић наводи многе занимљиве детаље из живота Лужичких Срба и помиње имена значајних личности. Историјске личности су: Јан Бок, Михал Френцел, препородитељ Јан Арношт Смолер, песник Хандриј Зејлер, лингвиста Арношт Мука, највећи песник у 19. веку Јакуб Барт Ћишински, народни првак Михал Хорник, песник и сликар Мјерћин Новак Њехорнски и други. Међу савременицима (у 20. веку) истичу се: песници Јуриј Брезан, Кито Лоренц и Бено Будар, књижевници, уметници, новинари и културни

радници Бенедикт Дирлих, Мјерћин Фелкел, Дитрих Шолц, Марко Мешканк, Јева-Марија Чорнакец, Јуриј Кох, Јуриј Лушћински, Јакуб Бранкачк, Кшешћан Кравц и други. Неки од њих су одржавали везе са људима и установама из бивше Југославије, а највише са Лужним Србима (како нас Србја обично зову). Цвијетић је о тим везама посебно писао у другим књижевним и стручним радовима. У овом путопису наглашава значај својих личних познанстава, од којих су нека прерсла у право пријатељство.

Цвијетић о својим домаћинима (који су, повремено, били и његови гости у Сарајеву и Београду) пише са пуно поштовања и пријатељских осећања, као уосталом и о свему другом - о лужичкосрпској књижевности, обичајима, и народној музици, уметничким збиркама и, посебно, о лепоти природе, градова, села и културно-историјских објеката. Поједини записи су успели минијатурни портрети личности. На више места спомиње широку душу словенску, која нам је заједничка, и записује духовите паралеле о малом и „великом“ словенском народу истог имена. Помињући тешкоће (које кадикад и сами себи стварамо) у борби за опстанак, закључује: „Српска судбина и овде и тамо“.

Наш путописац пише и о солидарности Лужицких Срба са нашим народом у време агресије НАТО-а 1999. године. Поред осталог, наводи пример књижевника Кшешћана Кравца, који је упутио отворено писмо немачком канцелару Шредеру. Исти писац је два дана пре почетка бомбардовања послао брижно писмо др Нади Ђорђевић, преводиоцу и пријатељу Лужицких Срба, у коме каже: „Можда већ сада падају америчке и немачке бомбе на Београд. Дубоко сам узнемирен због те подлости НАТО пакта. Нажалост, слаби смо и не моземо ништа против тога да учинимо. Желимо српским сестрама и браћи да остану чврсти, да се не предају и да све ово преживе. Пропаганда у овдашњим медијима против Срба је већ таква да се то више не може поднети. Стидим се за ову земљу.“

Путопис Миће Цвијетића „У лепој домовини Лужичких Срба“ је вредна, поучна и занимљива књига и изузетно леп пример обнове путописа као жанра у српској књижевности.

Жарко БУРОВИЋ

САМОРАЗАРАЊЕ КАО КРЕАТИВНА КОНСТАНТА

(У збирци поезије Ранка Јововића “Мој допринос разарању свијета”)

Живот није ништа друго до потреба да се акумулира и троши енергија. У том непрекидном процесу тражимо смисао егзистенције, у коју уводимо више неизбјежних константи. Међу кључним спадају искушење и страст. Кад је ријеч о пјесничком доживљају веома је важно пронаћи унутрашњу равнотежу, што је ђаволски тешко јер се ту ради о тзв. имагинативној компоненти, која представља срж њене смислене дубине.

Свуда, па и у сфери тог смисленог феномена морају постојати узајамни односи. Не само у васпостављању фиксираних идеја различитог предметног слоја, него и у потреби да јој се да особена црта транспортовања. Рекао бих са пуном моћи савитљивости и разнолике рефлексности.

Ова књига поезије Ранка Јововића има заправо таква значаја. Што се тиче његовог поетског расположења, ту нема мирне зоне, нити одвојености властитог бића од бића свијета. Отуда наглашени драмски преплети у његовој доживљајној матрици. То његовим пјесмама даје оригиналну испољеност. Пјесника занима “кружни ток” оних несаница и грчева који се зачињу у свијету привида, да би се одатле отиснули у тврди свијет реалности, по свему горке и рањиве: *Мрак људског срца / њредубок је / Тамо нема ни Бога ни сјасенија.*

Шта лежи у основи ове поезије? Лежи један разарајући дискурс човјекове пометње у тврдинама живота. Он проноси измучено тијело кроз бројне удесе, с мишљу да их се ослободи. Али како је живот застрт дубоком тамом, човјеку једино припада патња и распеће. Отуда онај вапај у пјесми *Проклећа Троја*, за који лијек не постоји. Њега није произвела само физичка сила, него и смрскани дух: *Само је бол од њораза њреживио / У мени.*

Овдје се отпор сматра узалудним, са прижељкивањем као разрјешнице енигма живота. Тај пјесников замишљај добија облик филозофског контекста, по оној дијалектичкој назнаци о спајању спољњих и нутрених координанти. Треба знати да се без субјективног учешћа не могу замислити збитија живота. Тим прије што су она попримила сложен и помахнитоа ток. Иако је вријеме по своме карактеру диобно и иза себе има *оциђране* роковне атрибуције, имагинација их задобија и на удаљеноти. Она укида временску препреку, ретроспектирајући минуло вријеме, па и вријеме Троје. Говорећи о Балзаку као спојитељу разних временских скала, Жорж Пуле је добро запазио да је Човјеку својствено да свуда води своју минулу повијест и своју будућу судбину.

Поезију Ранка Јововића карактерише слична одлика. Поета укида границе између временских скала, дајући визију крила да се пење и спушта тамо гдје је усмјерио свој наум. Највише у саморазарање, које с разлогом сматрам кључном креативном константом његове поезије. Онај ко оптикује просторне и временске феномене, мора мислити на њихову живу прожменост. Из такве прожмености могућ је настанак имагинативног слоја и нагласка. Смисленог, језичког. И сваког другог.

Јововићева мисао је отворена за све упитаности егзистенције. Па и за незнађе које се над нама од праискона наднијело. Често се заборавља да разумјети није што и живјети. Те су замислице најчешће у разилазу. Прст судбине је вишег ранга од кажипрста жеље. Њега удес најприје одува. Као што човјеков дах одува ресе њежне биљке.

Ова Јововићева збирка сабрала је више портрета саморазарања. У њих је удјенута мудрост народног памтивјечја, али тако што јој је поета давао искуствени обол. Најчешће са елементима прекора и меланхолије. Наводим један индикативни лирски перформанс о узалудности плача: *Сузе су дар од Бога / Само да нам не йоију очи / Туђуј шћо мање човјече.*

Овај сублимирани тростих говори о човјековој судбини као о неразмривој загонетки. Обично се мисли да скраћивање растојања води близини. Јововић нам је вокацијски приближио појам муке, тражећи да од ње бјезимо. Није рекао гдје. Зато што је свако на свој начин именује и носи. Ако је посвета трасирање неке замисли, а ја мислим да јесте, Јововић ме подарио ријечима реквијемског тона. Написао је на прочељу књиге *да ми се нађе ово мало моје несреће код твоје несреће*. Зна он добро да узајамна тајанственост несрећа има магнетна својства и да се путем њих орођују стваралачке поетике. Сада подложне промишљању и процјени.

Ова збирка, по концепту и замисли, разарање види као један од видова да се, у маниру пословице, фокусира човјеков бол. Рекао

бих са особином динамичког тока гдје се спретно веже визија и идеја. То је снажно испољено у завршним акордима једне Јововићеве пјесме са аформистичким призвуком: *Све њешико / Претешко у живоју / Зове се њонижење*. У тој се пјесми одбацује и сама вриједност живљења, које поета моделује као иронични сублимат: *Све што би светио / Само је стирашило и уклетио*.

У разарању свијета и бића Јововић исказује смјелост у формирању постојане поетске кохеренције. Она је сва у заносу зажарења. Онамо гдје је занос активан, тамо је контемплација дејственија. Није важно о каквом је мотиву ријеч. О пролазности или смрти. Једно је непорециво. Свака пјесма у збирци мозаицира упад душе у ништавило. Пјесник је непоштедан у томе. Зато што је поганлук живота увијек са широким радијусима. Спраман да прождере благост и љепоту интимае.

Како је живот пламичак човјековог трајања, поета му даје извртнут застир. О каквом је застиру ријеч? О застиру тамних доживљајних свјетова. Њима се обухватају и неки сањарски еквиваленти, али то поета чини креацијски суздржано. Онај ко болује ређе сања. Зато се поета радије бави апострофизацијом зла, не испуштајући из вида аксиомски валер лирске сондаже, близак пословичкој сатворености.

Као што стари биће, тако стари и мисао. Прави пјесници је подмлађују. Чине је актуелном и за долазеће вријеме, за које ћемо рећи да тражи нове и избирљиве обрасце пјевања, користећи притом *крашки* или *други* стих. Зависно од објелодањивања њихових семантичких и других кодова. И један и други имају свој темпо и интонацију, што је Јововић добро оствари. Свој је израз прилагодио захтјеву постојаних језичких и других значења, очувавши свој модел субјекта, у коме су видљиве симболичке назнаке и добро успостављени метафорички низови. Посебно у оним пјесмама које нагињу балади (*Мале исјовијести*, *Балада*, *На сунцу без руке*). Притом је веома битна спона ријечи у поетском тексту. Такве ријечи су по Јурију Лотману ефектне само ако су доведене у међузависност са другим ријечима. Кад се дубље зађе у поетски мисао Јововићевих ријечи, видјећемо да је у свему остварен наведени принцип и сачувана контексна понорност вокацијског чина. Игра ријечи је од посебног значаја. Њоме се дубе и кордирају појмовни односи у пјесми, не запостављајући успјешно претварање ријечи у синтагме. Таквих примјера у пјесмама ове збирке има више. Посебно истичемо пјесме *Ненадање* и *Доринос смислу*. Иако су значења у њима одјелита, она су уједно и корелативна. Читалац их без напора перцепира. У томе му помаже добро изведена композициона стуктура и њен смислом обогачени субјектни склоп.

У овој збирци пјесама за срећом се не посеже. Ваљда зато што она за пјесника представља *зобрањено воће*. Умјесто ње јавља

се гњев у нарамцима. Њега поета одијева у пародијске нагласке и афективна сјећања на невољна житија оних који патњу носе као стални жиг. Један од њених аутентичних носилаца је и Јововић. Ево како он конверзира са изневјереним временом: *Дојадило ми вјечитио ѿрољеће / Које чекамо / Које гоћи неће.*

Сјећање које смо поменули не треба схватити у његовој пукој одредивости. Ми га прихватамо ако је удружено са осјећањем. Они који га отварају и тумаче, долазе до закључка да оно никад не вара. Примјер за то је Јововићева поезија. Из ове и других његових пјесничких књига. Помно сам пребирао по њима и дошао до закључка да ништа као патња не зна да оспједне и мобилише душу за отпор злу, иако је поета свјестан да се зло не може надјачати: *Дух звијезда / Дух ѿустинње / Истини је ѿо / Цвијетѿ.*

Проналазим не малу сродност Јововићеве поезије са Тиновом. У *разобличењу* муке и безнађа. На те феномене њихова афективна реакција је јака и изоштрена. Увијек приправна да на поразне епизоде одговори емоцијом разарајућег типа. Њихова поетика тежи сталном улажењу у себи, мислећи дакако, о Узроку, не марећи за Посљедице. Загледање у себе је разарање себе. То је оно стање које означено код Тина у синтагми *Жедан камен на сѿуденцу*, а код Јововића: *У мртвом сну на мртвом кревету / Тојлије би ми било на оном свијету.*

Како живот има свој сценски ток, духу је дато да га разарањем рефлексира у интуитивној постави, будући да она нуди нову разноликост стваралачке креације. Истичем да се Јововић држао назначеног начела у анализованој збирци. Њу су породили усамљеност и гњев, рекао бих у магновеној оптици. Она је једино у моћи да рукује идејом и да се отвара свијету по упамтљивој Јововићевој максими: *Мало је у мени / Праха и олова / Више је у мени / Сѿраха и болова.*

Отуда пјесникова потреба за разарањем. Можда је вријеме сатворено од чекања, не од наде. Других константи као да нема!

Радмила ГИКИЋ ПЕТРОВИЋ

МИЛКА ЖИЦИНА: САМА

(“Службени гласник“, Београд, 2009., уредио: Љуба Вукмановић)

Трагичну исповест голооточких дана на копну, књижевница Милка Жицина исписала је у роману *Сама*, који је сада први пут пред читоцима. Животна судбина није јој била наклоњена, рођена је у Новој Градишки као најмлађа од деветоро деце, рано се отиснула у свет у потрази за послом. У Новом Саду завршила је Вишу девојачку школу, дактилографију у Београду, а од 1919. радила је у Управи државних монопола. Често је у наредних десет година мењала посао и градове: у Бечу је била слушкиња по кућама, у Хамбургу је радила у расаднику, ка Паризу пошла пешице и возом без карте, била је праља и спремачица, прала посуђе шеснаест сати дневно, правила сандале са каишевима, али је у међувремену постала и члан синдиката кожарских радника. У Паризу се виђала са Десанком Максимовић, Милом Милуновићем, Петром Лубардом, Станојем Аралицом и Веселином Маслешом. Удала се за Илију Шакића, у Паризу, одакле су одведени силом: уочи демонстрација 1929. године, прво у Белгију па у Луксембург. У рударском насељу, Жицина (Жица, како јој је право презиме) радила је као куварица и као праља, а Илија као физички радник.

У Београд се вратила 1931. и ту провела десет најуспешнијих година у свом животу. Као собарица, написала је свој први роман, сећање сеоске девојчице на сиротињско детињство у славонском завичају, рукопис понудила Велибору Глигорићу “најстрашнијем критичару који је тада постојао“, а Павле Бихали и објавио *Кајин љућ* у “Нолиту“ 1934. године. Стигле су прве похвале, Жицина улази у интелектуалне кругове, а највише се спријатељила са женом песника Јована Поповића, Драгицом, са којом ће, годинама касније, робијати и остати пријатељица до краја живота.

Следећа књига *Девојка за све*, с корицама Ђорђа Андрејевића Куна, појављује се 1940. године. Поредили су је са Цеком Лондоном и Максимом Горким. *Кајин љућ* се преводи на француски.

Време окупације проводи ван Београда, у којој се поново враћа 1946., постаје уредница, а затим слободна репортерка. Роман јој се преводи на немачки, чешки, бугарски а у Београду је штампан у четири нова издања. Поново другује са Драгицом, пред рат уда- том за Војислава Срзентића, такође касније голоотчког робијаша.

Њени успешни дани завршавају се хапшењем 1951. на улици, када се враћала из позоришта, а супруга хапсе у стану, као и њену пријатељицу Драгицу. “Највише боли кад каишем туку по листови- ма ногу. А штап по појасу прекида дах... Неке су морале стајати са уздигнутим рукама целу ноћ. Дантеов пакао, то је литература. Ништа он није знао. Он није био у Осамнаестици“, записала је Милка Жицина, осуђена на осам година строгог затвора. Њој је за зло узето, поред осталог, што је за причу хрватског писца Јоже Хорвата *Српски кључ* говорила да исмева Србе.

После издржавања казне вратила се мужу у Севојно (за све време робијања, њему је само једном било дозвољено да је посети), а 1959. обоје се враћају у Београд. Објављује роман *Друго имање*, без великог одјека, али се почетком седамдесетих одважила да пише о страхотама у Главњачи и у Стоцу, наравно, прикривено и тајно, са зебњом да се због тога може поново наћи на неком *голом откоку*. Она и муж, када је рукопис био завршен, сакрили су га у дуплом дну плакара.

Касније у “Нолитовој“ репрезентативној едицији “50 српских романа“, објављена је и њена *Девојка за све* 1982., а иста издавачка кућа штампа и аутобиографско *Село моје* 1983. године. За роман *Све, све све* сазнало се захваљујући Љуби Вукмановићу који га је 1993. године, објавио у 58 наставака у новосадском “Дневнику“. Примерак сакривеног рукописа, Жицина је крајем 1983. поклонила Драгици Срзентић – у роману: Гиња - а она га је после десет година чувања дала Михаилу Лалићу на читање. Вукмановић га је добио од Лалића, са предговором “о паклу затво- ра у Стоцу“ и реченицом на крају: “То су *Зайиси из мртвог дома* над којима би се и Достојевски замислио: његовим *Зайисима* понижење није доминантна сврха, а овде јесте“. У предговору Вукмановић напомиње да: “Издавачка кућа ‘Дневник’ није успела да објави *Све, све све* како је најавила својим планом за 1993. - и њу су погађале поамна инфлација и друге пропасти“, али се роман појавио у Загребу 2002, са опсежним “Разговором са Милком Жицином“ Марка Недића.

На роман *Сама* пажњу је скренуо и Александар Тишма, када је објавио неколико одломака у *Летопису* Матице српске.

Милка Жицина (1902-1984), била је, колико је познато, једи- на књижевница осуђена под оптужбом да је ибеовка а у логору про- вела четири године. Њена рехабилитација је започета, а када ће бити завршена неизвесно је прогнозировать.

Милица ЈЕФТИМИЈЕВИЋ ЛИЛИЋ

ЛЕПОТА МЛАДОСТИ И СНАГА САМОСВЕСТИ

*(Русија Маринковић „Све што знам о Ани“ Просвета,
Београд, 2009)*

Русија Маринковић је аутор разноврсних литерарних интересовања. Са подједнаким успехом пише поезију, прозу и књижевност за децу и младе.

Њен врло читани роман, “Све што знам о Ани“ је дело у којем се на стваралачки плодотворан начин спаја литература за децу и одрасле. Главна јунакиња Ана, а важно место у ткиву романа има и наратор, је у жижи читалачке пажње од детињства до пунолетства, односно до удаје за вољеног човека.

Но, Русија Маринковић у сиже романа уводи много ширу причу од животописа једне храбре младе девојке. Она заправо прича не само о завичају, јужном делу Србије већ о дуготрајној српској историји кроз њено преламање преко једне породице. Сеобе као непрестана српска судбина и овде се указују као пресудни чинилац у животу појединих генерација. Ратови и губици драгих особа, поседа, све то има важну значењску улогу у потки романа о једној породици коју је ауторка изабрала да би показала нужност колективне и личне борбе за опстанак на балканском трусном тлу где су мушкарци често гинули жртвујући се за домовину, а жена на себе пружимала терет опстанка породице кроз одрицања и несумњиву жртву.

Али, ово је и прича о лепоти српске земље, предела богатих растињем, водама и топлини завичајних врела. Љубави која спаја породицу и љубави која се буди у младом бићу устрепталом пред тајнама младости и сопствених немира. Пред загонетком тела које се буди.

Ана је потомак Стефаније и Стефана који почетком двадесетог века одлазе у Београд, где започињу живот пун обећања. Рађа им се кћер Ева, али рат 1914. прекида тај ток и неколико генерација потом трпе последице. Но, Ана је изданак оних љубави које је рат прекидао и у њеном бићу тиња та енергија простора која даје снагу

за истарјност пред искушењима историје, људских пакости, драме живљења између ратова и након њих.

Спремност на жртву за друге, посебно за мајку, своје ближње је такође тема коју Русија Маринковић врло рафинирано уткива у поступке створених ликова које врло успешно ваја, а то је превасходно израз партијархалног морала на којем су почивале генерације и генерације и који је заправо и очувао српски народ толико пута поробљаван и десеткован кроз векове. Њихову унтрашњост она дочарава симболичким средствима. Ана је као цвет мака који се развија из чауре, што означава њено биће које тек треба да спозна и које ће се расцветати у свој раскоши младости и пуној зрелости као предиван и бујан цвет.

„Вешто је умела да се попне два три степеника изнад себе. Умела је да ужива у лепим стварима, лепим речима, биљкама, у песмама потока, клокотању реке, чекетању поточаре, рађању и заласку сунца, пурпурном хоризонту. То ће јој касније помоћи да превазиђе све кризе у животу“. Овде и „тишина одјекује, бруји“, све је пуно у тексту Русије Маринковић.

Као што се види, ауторка својим стилем дочарава и звучност предела и лепоту окружења али и значај који то има за формирање личности младе девојке која је упијала живот окружења свим чулима, али имала слуха и за предање, искуства својих предака.

Поред тога ауторка тумачи и подсвест своје јунакиње. Њену потребу за узвишеним, за рафинираном лепотом, за скупоценим стварима као да је то неко преегзисенцијално искуство, као да је у неком претходном животу била на много већем положају и као да јој је све то припадало, те је то својство њеног бића. И зато је она упркос свих тешкоћа ишла ка свом циљу, ка школи, граду, послу, љубави коју је слутила из даљине.

Разбијајући радњу романа на седамнаест целина, у којима се даје шира панорама живота са сликањем три генерације, које такође уситњава пасажима лирских дигресија она ствара фину композицију драме са снажном лирском пулсацијом којом се остварује и емотивна а не само сазнајна комуникација са делом јер Русија Маринковић приповеда сугестивно, топло, са много љубави према том далеком времену и људима из свог завичаја.

Иако помало старински писан инконтинуо, роман „Све што знам о Ани“ који апострофира извесне заборављене вредности као што је рецимо девичанство, ипак може да буде модел данашњим нараштајима јер представља младу самосвесну, вредну, истарјну и одлучну девојку која живот узима у своје руке. Сама успева да се ишколује, нађе посао и тако помогне мајци. Не треба подсећати колико њих данас није у стању да то учини већ све то препушта родитељима не ослањајући се на себе, нити имајући свест о себи и својим обавезама.

У контрастирању двеју средина сеоске и градске она не подлеже клишеу и не фаворизује једну наспрам друге, већ показује да и у једној и другој има и честитих и покварених људи, добрих и лоших страна живота.

Породични односи представљени су у тону разумевања и узајамне солидарности а односи међу генерацијама дати су више у хармонији но у колизији, иако има и тога. Амбијент се слика са много детаља, описи обичаја, начина живота су врло пластично дати тако да су поједине странице права ризница која може послужити етнолозима као добра основа за проучавање корена српске културе и духовности заснованог на хришћанској патријархлној матрици.

Љубав као идеал који подразумева чистоту предавања, искреност и истрајност у обожавању важан је део овог по много чему, иначе породичног романа. Но, до остварења праве младалачке љубави која води браку, породу има доста искушења, сумњи у искреност, па чак и борбе са насртљивим дрзницима који мисле да имају право на све. Ана се као лавица борила и изборила да се сачува и чиста се преда својој љубави за цео живот који ће бити крунисан новим животом. Анином лепотом биће опијен Ђоле, младић из школских дана који је склон страсном уживању младости, но после свих узлета и падова он се ипак приклања Ани као извору бистре и ненатружене воде. Међутим, она остаје нема на те дозиве осећајући да он није по мери њене душе.

Осећајна и рационална, амбициозна и суптилна у својим захтевима и потребама, одговорна према професији и породици Ана-Русије Мринковић је лик који изазива поштовање и који се дуго памти, као и Викторија-Слободанке Антић из књиге „Дом за Викторију“ написане на врло сличан начин, јер показују да лични труд и високоморални принципи нису узалудни. То ће приметити млади Филип, кога упознаје у фирми у којој ради, и освојиће је озбиљношћу и пажњом. Понудом да заједно иду кроз живот:

“Филип је узе у наручје. Донесе је у собу: спусти је на златни свилени прекривач. Брачном јахтом љубави отиснуше се на пучину среће. Узорана ливада беше засејана, најважнија жеља већ клија“. Символичким говором завршава се овај роман велике метафоричке снаге који у први план извлачи идеју самооставрења кроз непрекидно залагање и бескомпромисно корачање кроз живот. Ово је такође и прича о Србији која мора да се врати темељним принципима своје традиције, породици, рађању и узајмном разумевању, сопственој вери у којој је сигурност пред загонеткама и искушењима нових времена. Лепоти љубави која и породици и појединцу даје снагу за искушења савременог живота пуног себичности, отуђености, злобе и разних непочинстава. Ана, али и њена мајка Ева и бака Стефанија оличавају особине које су непоходне да се некако окрепимо и устрајемо у свеопштој залуталости.

Русија Маринковић је традиционалној форми романа реалистичког проседа додала много поезије, а поезија се по мишљењу Адама Загајевског бави оним што је узвишено у свакодневици, те је тако осветлила најсуштинскије моменте не само живота својих јунака већ и саме основе битисања свог национа, потврђујући тиме свој снажан приповедачки дар.

Милијан ДЕСПОТОВИЋ

КЊИГА ДВОФОРМНЕ УРЕЂЕНОСТИ

(Томислав Милошевић: *Тама и видело, Парџенон, Београд, 2009*)

Поезија као уметност речи, подразумева, по Зденку Лешићу, „посебно уређење језика“, јер језик је пре свега у функцији стварања, он реализује функцију усмерења на поруку, у значењу које свака реч у комуникацији има. Ако се, пак, осврнемо на разноликост својстава којима се легитимише песнички текст, онда би критички могли открити и подстаћи многа отварања, чак и запечаћено песничко писмо. Проналазећи таква места, које условно, можемо сместити у поетички хербаријум или обредник, један број критичара промишљао је о песничким књигама Томислава Милошевића које је овај сабрао у једну књигу „Тама и видело“ а онда јој, у другом делу, придодао „одговор“ циклусом песама истог наслова.

Овде је како је то у уводном тексту написао Света Лукић, дошло до „судара гласова“, али литерарно корисног судара, који је само појачао фоничност Милошевићеве поезије која, из књиге осваја нове могућности израза. Али, песник се још није дорекао. Нисмо га ни ми прочитали сасвим, посебно не у дидактичком смислу, јер се његовој поезици за коју је Миодраг Д. Игњатовић записао да су „у ствари прави филозофски трактати“, морало враћати као важном изворишту.

У једној песми Милошевић каже: „поезија осваја цео космос“ јер још само она осветљава таму, она је то видело које има „поверење у лексику“. Насупрот томе човек не верује човеку. Али то је нужан сукоб људског и нељудског, а „људски је - каже Радомир Мићуновић - волети и надати се“. Сви критичари ове две премисе уочавају код песника Томислава Милошевића, који опет верује само у алхемију речи и Сизфовски проходи и путевима који не постоје у стварности. Они у стварности често не воде никуд. Милошевић ствара мисаону поезију која се како кроз стварност тренутка, тако и кроз сећања, оплођује у евокативној екстази сасвим насушно. Он је извукао из живота, свог и наших, бројна доживљајна стања која су осветљена и критички.

Има код њега горких и опорих места („Уместо епитафа, 1998“) записао је др Радул Марковић сматрајући да Милошевићева поезија може бити „литерарни докуменат, лирско контемплативне провинцијенције о истинским могућностима песме и поезије, да испричају човеков живот“, у дескриптивној вредности. Оно што је из књиге у књигу уочљиво наш песник у свој текст уноси добре знакове литерарности који жанровским и језичким кодовима обликују његове стваралачке принципе.

Недељко Терзић (у књизи „Не-обичан пролазак у квартету“, 2001), запажа опсесију „пролазношћу као фактичким стањем, али се придружује уланчавању остављања поруке као вида отпора пролазећем. Живот, заправо и јесте мисаони круг који тонирамо додавајући нова сазнања и открића. Борислав Хорват ће приметити да је Милошевић „Урбани песник, песник бетонске туге свуда око нас, како сам каже у једној песми. „Његови стихови су контемплативни, смирени, прозачни и јасни, тематски везани за љубав, сан, пријатељство“. („Обојени круг“, 1995).

О поникнућу из круга и опстојавању у литерарном кругу песника вредних пажње пише Владимир Јагличић („Сутонска светлост“, 2005) указујући да, „наративно прозачна поезија песника Томислава Милошевића наликује на поезију једног признатијег вршњака, Србе Митровића“. Његов природни језик, као литерарни медиј, својим темпераментним одјеком, обезбеђује себи важну комуникацијску фреквенцију без посредовања клана. Уосталом, и књиге његове саме себе препоручују и бивају (не)забележене.

Одужио се он песмом и родном Крагујевцу, и вечитим ластама Шумарица („Уместо епитафа“, 1997) и дослутио наставак рата јер, записа тим поводом Петар Невојводић, „прождире садашњи свет“ идеологија војне која ће трагично себе још дуго видети као хумане (злочинце). Зато човек мора као и његова песма имати три живота („Три живота једне песме“, 1998), како закључи Милутин Лујо Данојлић, „непријатна искуства знају да затворе човека у сопствену љуштуру“. Ипак Томислав Милошевић се држао хришћанске иконографије да мотив круга симболизује вечност и да нишчи увек кад дигну руке на Србе, уствари, дижу руку на себе. Тако је и са поезијом, ако је скрајне једно време, васкрсне је друго, критика о Томи Милошевићу зато само оставља темељне обресе како би, будућа комуникација са овом поезијом имала смисла.

Када је о критичкој рецепцији поезије Томислава Милошевића реч, са којим се може општити, само ако се у њој пронађе „прозор с погледом на суштину“, записао је Чедомир Љубичић. Њих је више, а једна од суштине Милошевићеве поетике јесте моћ да „искуственом проживљеношћу једноставно скенира празнине цивилизације детерминисане високом технологијом и отуђење, као неизоставну пропратну појаву. Отуђење испод неонских светала, отуђење на страницама новина без текстова и усхићења, отуђење у покушају знатижељника да се путем интернета пронађу лажни пријатељи, са којима је, свакако, лакше него са правим и познатим“ (Чедомир Љубичић - „Прозор с погледом“, 2008).

Још раније, у књизи „Буђење празнине“ на ту црту Милошевићевог певања указао је Иван Лаловић а у „Прозору са погледом“ потврдио Зоран Петровић, који је за мото свог записа узео запис Алена Боскеа „зар то није част за њега да, играјући се, поново измишља живот који му измиче“.

Милорад Калезић је за Милошевића, говорећи о књизи „Оаза бескраја“ записао да је он „лесник који је заслужио своју библију“, подсећајући да је поезија једна врста религије. Калезић је добро појаснио и читљивост његове поезије: „Творећи поезију Томислав Милошевић је, чини се, удовољио једној Хемингвејевој мисли која гласи отприлике овако: Писац би требало да ствара нешто што ће бити тако написано да може постати део искуства његових читалаца“.

У првом делу ове важне књиге за писца и за критику нашу свеколику („писци о писцу - критичке рефлексије“) поред читавања поетике Томислава Милошевића остварена је и комуникација на релацији писац - дело - критика. Оваквих књига нам недостаје. Милошевић није писао да би се допао критици већ да би се ослободио „терета“ поетичке мудрости. У другом делу ове књиге (циклус „Тама и видело“ - нове песме) он то и признаје Хесеовом сентенцом: „Ја нисам хтео ништа друго него што је само хтело да изађе из мене“.

И да кажем ово, наслов књиге је узет од назива песме која је омаж песникињи Душици Ранђеловић:

*Ако полудневно бдиш у мраку
свештосћ ти је од зоре свештија
а Они којима свакодневно чистиш
згуснућу наду у очима
у њвом осмеху јућро свањива.*

Свака Милошевићева песма, као извор смисла, јесте по једна апорија о искуству (и времена), можда писмо или беседа, етимологија умора и карма која га гони да живи два живота: сопствени и живот песника. Уочава збуњеност нашу пред несагласјем између мита и распећа, које, када га историјски тумачимо, од првих памтила до јуче, како би рекао Рикер, стално се неред бори да победи над редом. На ту тему Милошевић наставља негде започету причу, певањем које посвећује Владимиру Јагличићу „(Мит(о)манија о распећу“). Бити Деспот вероватно није само титула у нас, него и начин испољавања несагласја које увек изневери наде а нема веће трагедије од погрешног заснивања наде. Јер, свака је „птица бржа од мисли“, и она мора бити усклађена са птицом јер птица је истина. Живећи стално од мита о Пегазу није лако ни једноставно. То је,

*Чудо, како више нико не може да начудеса.
али и надчудном Дамаклов мач њрећии
да надвлада заледи занеми заћућии
њрекине нићии која сјаја*

*Ѕлас једне и друге стиране
пресече живојок орѓана за дисање
хајде сејти се ако можеш
лика са друге стиране*

Ако је режија само став о свету и уметности, онда је поезија сабирање истине која тражи путеве и време њеног саопштавања. За много тога Милошевић је проценио да је време Сад! Не мора бити да су њени чулци већ и рођени. Поезија, ако она заиста то јесте, има своје време. Зато не треба страховати ако смо савременици њене тишине, мада је Владимир Гарјански тврдио, а и то се не може оспорити, да је „тишина опасна, она плете мреже“, својом тескобом и страхом. Овај песник уме да нагласи тескобе али исто тако је спреман да ту тескобу препева и да је сачмом својих стихова умири, како би је лакше контролисао.

У „Балади о песнику и бетону“ уместо дијалога са Бретоном (нпр), Милошевић говори на којој смо фреквенцији стално настојећи да песника изведе из раскопаног града („Бекство“) у коме се одавно осећа цивилизација духовне зиме. Он, вођен унутрашњом снагом језика очекује спас у природи:

*Најбољу песму
написаћеш ојушићен
одсутан од великих тема
седши на обали
испред града
подсећа на морску јучину
а ти изван њега
сјашен*

У страху да до тог бекства неће доћи („Карма“), јер је „већ добро загазио у седамдесету“, дискретно стављајући нам до знања откуда идеја за оваквом књигом сумирања пређеног пута, песник Томислав Милошевић се обраћа себи:

*Ако немаш коме песму да напишеш
напиши је себи
иако ћеш исперати ђавола
који те већ дуго прогања
а ти га не препознајеш
иако ћеш најокон пронаћи мир
сазнати на што си узалудно
мисли крунио
вратио си се из шуме
у коју си залућао*

И овај монолог, самодијалог, песник води у радној соби, „на столу је мини Сајам рукописа, часописа и књига“ („Уз подневну каф“) откривајући тиме и имена њему блиских песника и мислила-

ца: Иво Андрић, Едгар Алан По, Елијар, Јани Рицо, Стеван Раичковић, Милорад Калезић, Живодраг Живковић, Тин Ујевић... Док „метафоре помешане са кофеином“ траже своја места у поезији, он са њима води разговор, користећи књижевно благо које је остало, јер, тишина која влада у оностраним свету онемогућује непосредан дијалог. Жива тишина и метафоре живог јесу изазови за песника Томислава Милошевића и у овој књизи двоформне уређености, где једно другом није надређено већ је из угла читаоца, њему од помоћи, надопуњује. Сви критички прилози писани у различито време и увек новим поводом, уз овај песнички избор делују као „упут“ у отварање речи при њиховој уобичајеној „употреби“, посебно у стиховима који померају нека значења у метафоричком изразу. Није то пуко смишљање песничких заплета, то је семантичка синтеза разнородних тема у чијој предикцији сада су то и есеји и прилози о једном пређеном путу Милошевићеве поетике, поетике која у српској поезији тражи право место, рекло би се и померања статусне врсте.

Томислав Милошевић, осим што је по вокацији песник он је из свог поетског дискурса и одличан тумач поезије других савремених песника. Можда је овој књизи могао придодати и један свој есеј којим би без икаквих претензија затворио круг између поезије и критичких рефлексија. Кажем, можда, а свестан сам да поезија никад не затвара круг.

Радиша ДРАГИЋЕВИЋ

ПОСРЋУ ЦРВЕНИ ВЕТРОВИ

(Момчило Милошевић / Живко Аврамовић, Босанска ријеч, Тузла, 2009)

Неуком, невичном занату, свако се умеће чини савршенством. А неукост је, хтели то да признамо или не, одлика већине. Често, на пример, седнемо згранути пред два добро увежбана пијаниста који са исте стране клавира, у четири руке, слију дражесну мелодију таквим сликом као да их свира иста рука, као да излазе из једног срца. Али то је само заслуга умећа да усхит једног ума дочарају уху. Наравно, и читав оркестар, од чинела до благих харфи, дакле много руку и много звукова умеју да се слију у један исти очаравајући тон. Но, то је само у музици, грани уместности где колективни извођачки чин тек привидно замењује (засењује) овај далеко значајнији, стваралачки, који је, у најчешћем, индивидуални а не колективни.

У стварању свега, па и света, један је аутор: Бог над земљом, сликар над платном, зидар над виском, маестро над диркама, над дивитом писац.

Али седну два тек стасала младића (стасала – у смислу физичког, али не емотивног и имагинативног, стваралачког), седну уз кафански сто на тераси једног хотела у вароши источне Србије, хотела са њеним именом, седну док још сенке надраслих кестенова лутају шареним столњацима који чекају преподневне госте – и, у две руке, у два гласа, стих по стих, тако, исписују поезију, један испод другог: у свакој строфи на стих првог одговара други, онако како деца у игри дописују крстиће, а потом се, у наредној строфи, замене, и пишу не песму већ поему, поему за коју би многима требали месеци, године, времена инспиративних промакнућа, времена лутања, времена цепања и крпљења, недоумица и сумње.

Пишу са толико слика, да чак и онима који су им блиски и физички и вокацијски, јесте тешко да препознају који је чији стих, а не треба бити уверен да би и њих двојица, сами аутори, данас, када би то било могуће, могли да их „разлуче“.

Уз сву бојазан за њену истиност – стоји тврдња да у српској поезији нема сличног случаја, да се два песника не баш у свему

сличних уметничких равни и опредељења тако упаре и изједначе у исказу, у снази - јер нема изједначености ни у чему.

Тридесет осам година је минуло од тог дана, од часа непоновљивог надахнућа. И нису минувале само године, минуло је много тога што се, нажалост, никада и не понови попут година и годишњих доба. Минуо је, нажалост и један од твораца ове несвадишне поеме: клонула је рука, пресахле су речи – негде далеко, ако је веровати, прхнуо је ум Момчила Милошевића, ум голем и за онако крупну главу и тело у коме се, у земаљском свету, тешком муком, свијао.

У међувремену, многи други стихови, многи каснији стихови оба аутора, претворили су се у углавном успешне и запажене књиге. Оба аутора су, од тог маја 1972, израсла у значајне песничке ликове, бар на локалном јер се гласови паланачких песника изгубе некуда по дугим путевима до званичних (престоних) подијума.

Редак је и случај да један рукопис, један овако значајан рукопис, толико чека да буде огрнут корицама. И нису познате чињенице које су помогле овако дуго чекање. Нису бар све: једна је од њих народна милиција, која је поетама, на крају стваралачког чина, а и на почетку амока, одузела личне исправе, књиге и часописе, пенкала и један од примерака (Живков) поеме која је, у процени народне милиције, као безвредна шкработина, вероватно завршила у канализацији или на ломачи. На срећу, друга копија је срећом стигла у руке незаборавног (а сада већ покојног) уредника „Тимока“, Сергија Лајковића.

Попут једне од копија, сличана судбина, усуд, нестанак, задешио је Момчила Милошевића. Тако је други, сме ли се казати и срећнији, Живко Аврамовић морао да се опет, као у стваралачком чину, уздиже на прсте, да посеже за далеким звездама, упркос ветровима који одавно више нису само црвени, иако млађи (није ли прејак изједначити *млађи са невичнији*), „подари“ двоструком муком.

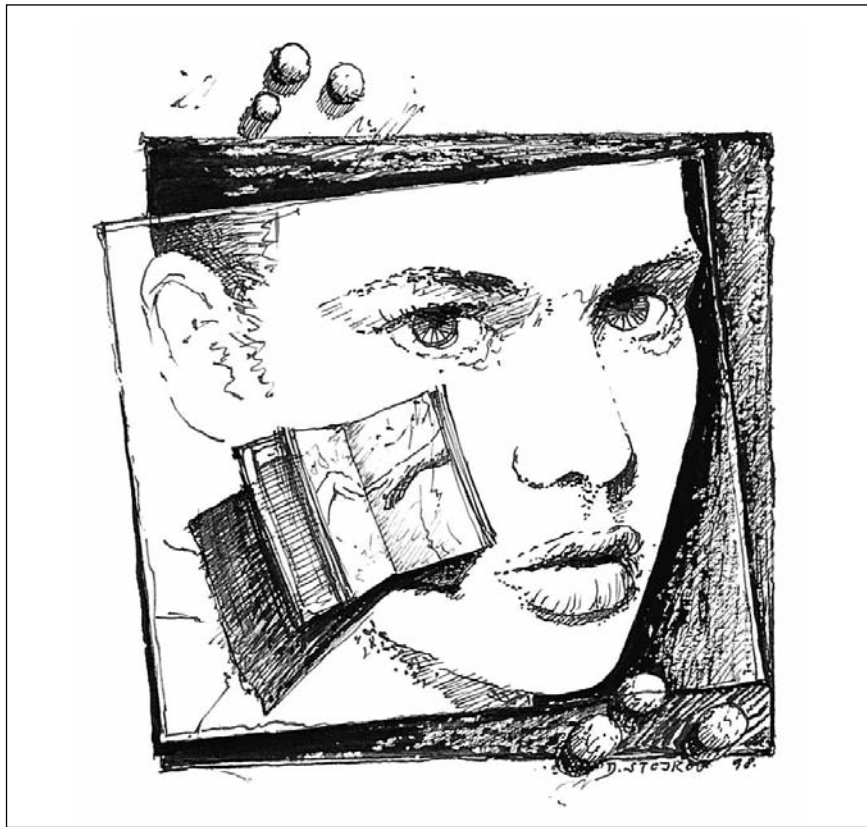
Тако се, кад су утихнули црвени ветрови (и сам наслов „Посрћу црвени ветрови“ јесте обиље вишезначја), али и утихнуло много другог, појавила књига. Невелика обимом и форматом, невелика и амбицијом или боље рећи ненаметљива; рођена чак у другој земљи (не би се смело казати и у *шубој* земљи јер ниједна земља не може бити туђа ако ми то не желимо), али технички готово савршено урађена. Књига која Вас, чим је отворите, хвата првим стихом, првом строфом:

„Скућламо ђејео да из њеџа исцедимо сагорело сунце“

И тако, до последњег стиха: речито, инспиративно, опијено, занесено, до бола јако (неко ће, злонамерно, можда и казати – до патетике), из крви и са дна срца, у појединим исказима – маестрално. И чини се да ретко у којој књизи има толико поетског надахнућа; ретко у којој књизи има такве снаге, таквог поја, таквог бруја. Поезија овде и овако записана достиже највише стандарде и завређује вишеструко и детаљније бављење но што је у овом скромном и невештом тексту, који и није такве намере ни намене.

Четири деценије је минуло од стваралачког чина, до појаве књиге. Ни у једном њеном слову, ни у једном њеном стиху, ни у ситници једној њеној, не може се видети то време. Ових осам певања је, једноставно, премостило то време, прекрило (да ли је прејакo рећи својом величином, умећем), уписало знак једнакости између оног и овог доба. Има ли веће снаге у једном писању од чињенице да га време не избрише или, у најбољем случају, да време нешто од њега не одузме, окрњи.

Тешко је оцењивати, и тешко је у уметности поредити ствари, и не би било ни умесно (још понесено усхитом скорог читања) сврставати међу највише поетске домете на нашој шароликој књижевној табели, а заслужује – али на њиховој личној, ауторској лествици, ово јединствено и непоновљиво, *вредно дивљења* заједничко певање треба рангирати у сам врх: код Живка Аврамовића (ма како се то могло разумети и тумачити) и без дилеме.

Стана СМИЉКОВИЋ

ПЕСНИЧКИ ВРТЛОЗИ

(*Мирослав Тодоровић: „Вейтар њонад зора“, Mons Aureus, 2010*)

Песма као говор универзума која за песника представља пророчки палимпсест у збирци *Вейтар њонад зора*, уобличава мисао о стању свести човека који је у природном амбијенту завичаја, сећањем и ћутањем, пита и тражи одговоре којима ће своје унутрашње не/задовољство оправдати. Завичај, звуци и боје као инспирација за рад и стварање, дијалог са избледелим сликама ликова, трема од прошлости и носталгија и бол у самоћи, као и жалост за изгубљеним лепотама—незаобилазне су теме које се прожимају и нижу кроз песме.

Свестан свог постојања, песник се предаје песми као једином могућем извору патње и задовољства, јаве и сна. У тишини душе развија животворну нит, претурајући по ишчилелим лепотама, проналази је у ватри, симболичној игри речи које чине мозаик песме. Кораком даље и откривањем човека кроз речи и потребе за речима, откидањем мисли кроз песму која постоји изван песника Тодоровића, он „пружа руку духа“ да је запише, како су говорили Десанка Максимовић и Душан Радовић.

Сећања навиру, ћутање кроз физички рад прожето је болом пролазности. Остају само усамљени снови:

*Мој сџих ѓланински је ѓејзаж
Прибира облак сџисом висина.*

Остаје само расточена патња и прикупљање мисли о песми као саговорнику, песниковом двојнику:

*Да се склоним у зрно ѓшенице
Шџо ми једино ѓреосџало
Свеџли у мраку*

Лирски субјекат претражује у својим мислима истину о себи и свету, слуша своју песму, тражи реч, чује речи. Након тога насту-

па смиреност мисли исказана лирском прозом:

*Мој тирићи и осетијићи невидљиву силу поезије, осећаи да те
најтајна како те испуњава, а ти и не знајући постојаш њен део и ено:
тирејери листак нада овим сисом, шумиш немушио, о-поручујеш
мој тирићи.*

Стање језика у сликама које срећемо у поезији читава се путем симбола, метафора, инверзије, унутарњег гласа који збори, разноврсношћу стихова с опкорачењима, почев од хаikuа до дневника и поема. Ове језичке варијације дочаравају озвучени пејзаж природе у контрасту са пејзажем душе. Дијалог са даљинама – географским и историјским, са висинама које опсењују мисао и душу, води песника у светлосне даљине, отвара путеве митског и стварносног преплитања. Лирски монолог са, наизглед заборављеним предметима и појавама, оживљава сенке прошлог и сенке будућег кроз песму која представља вечни говор „сведидну клицу у небо загледану“.

Трагање за смислом повратка и настојање да се временска дистанца песмом преброди, осваја песника. Замисао се продубљује утолико што се открива корен, корени у небу завичаја. Пронађена оаза немира оптерећује свест који, више нереченим, мање реченим, плива личним и општељудским хоризонтима. Коликогод да је топос дефинисан, песник настоји да линије земље и неба прошири, продуби, измести, осунча, опролећи. И када себе изједначује са биљком или појавом, и тада његов стваралачки нерв опомиње на ново стварање, и ново сазнање.

Богато животно и песничко искуство, разубљена интересовања, допринела су неформалности приступа песми. Певајући о песми, песник пева о себи. Лирска аутобиографија којом се појашњава песничка и људска физиономија, открива дуго потискивану мисао о пролазности и смрти. Живот је у песмама опеван у различитим манифестацијама, међу њима је нестајање као крадљивац вечне тишине:

*СЛУШАМ снег хуји ветар
Ветар на оњнишију њамји
Пейео талози уз класичну музику сјуди,
Понад речи ове песме лозинка неба
У одговор видела*

Звуци у песмама Мирослава Тодоровића су знаци који имају моћ трансформације неживог у живо, непостојећег у постојеће. То песник чини вештим комбинацијама речи правог и преносног значења уз спајање са сликама које су, такође, знаци уткани у поезији. Снажна поређења песника са ветром „који зна све језике“, листом књиге и тишином, доноси читаоцима сазнања о загонеткама живота који увек може изненадити, као и историја:

*Чуји дубоку тишину минулих година
А животи остане у песми незатисаној
Скознајући коначно мудрости
Која више ништа не тиша
И ни за шта не хаје*

Поезија Мирослава Тодоровића својом енергијом казује много неизречених истина речју и тишином, а све то чини основу, или дно - темељ, песме. Ту лежи песников циљ: његова поетика поезије-стварања. Обраћање читаоцу или слушаоцу у другом лицу, његов је позив на читање, проналажење смисла онолико колико то мисао и потребе живота захтевају. Његова песма је отворена, песник допушта индивидуалну рецепцију, призива доживљај и учење, откривање оне истине која је вредна људског достојанства:

*Чујеш невидљива како звона звоне
Истину животи тек сад слутиши,
Истину у коју и не знајући све шоне.*

Љубав према завичају, природи, земљи хранитељици у песмама ове збирке проширује се на љубав према отаџбинској прошлости. Блиски историјски – ратни догађаји погађају песника и народ, земљу, живи свет.

Огорчење помешано са мржњом остаје записано стиховима као опомена и позив на хуманост.

Милан МИЦИЋ

ШУМЕ, ДРВОРЕДИ И ВОЋЊАЦИ

*(Примери преобликовања банатског пејсажа у процесу колонизације
Баната 1920-1941.)*

Колонисти из Лике, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Далмације, Кордуна, углавном српски ратни ветерани-добровољци из Првог светског рата, досељени 1921-1922. године на мајуре велепоседа А. Чекоњића, Л. Баћањија, А. Сечењи, Е. Данијела, Е. Карачоњија, у Банату затекли су истоветне призоре: зидане зграде за раднике на пустарама (мајурима), магацине за пољопривредне производе, стаје за стоку, шупе за пољопривредне машине, артешке бунаре, заштитне дрвореде око мајура¹. Мали колосеци водили су од мајура ка пругама које су градили велепоседници крајем 19. века за превоз својих пољопривредних производа ка већим банатским градовима². Око мајура на поседима налазили су се комплекси шуме, а пољски путеви који су водили од мајура до мајура, као тачака кретања и оријентисања у простору банатске равнице, били су оивичени дрворедима³. Пејсаж који су динарски колонисти затекли био је обликован у другој половини 19. века развојем капиталистичке пољопривредне производње на велепоседима Баната.

¹Милан Мицић, *Прве деценије ырајања*, Зрењанин 1996, стр. 19

Милан Мицић, *Искушење-живећи у колонији*, Житиште 2008, стр. 26

²„Мали колосеци ишли су од Рокоша и Кевеша (мајури на велепоседу А. Чекоњића-прим. аутора), поред Велике Пустаре и Чанго мајура до железничке станице Нова Црња“ (Миодраг Цветић, *Хроника Александрова 1* Зрењанин, 1998, стр. 47)

³„Око Андрес мајура било је 120 к.ј. шуме ораха, јасена, храста, јавора, чемпреса, багрема. Вода је текла у резервоарима између табли шуме на Јанош мајур где је било појило за дивљач. Од Јанош мајура до Рокош мајура пут је био оивичен са два реда дрвореда. Пут на Јожеф мајуру оивичен је са око 800 стабала. Поред канала на Кевеш мајуру било је око 700 стабала, а на каналу око Јанош мајура око 1300 стабала, углавном багрема.“ (М. Цветић, н.д., 19)

Банатски пејсаж, привредну, друштвену и културолошку структуру Баната моделовали су у другој половини 19. века банатски велепоседници. Крај „Великог рата“ (1914-1918), стварање Краљевине СХС и почетак аграрне реформе⁴ довели су распарчавања великог поседа и колонизације динарских досељеника из различитих крајева Краљевине СХС и српских опаната из Мађарске и Румуније, а самим тим до дехармонизације и деконструкције делова банатског простора као и његовог поновног обликовања.

Деконструкција делова банатског простора одиграла се драматично на невеликом простору банатских велепоседа који су били обухваћени процесом аграрне реформе и колонизације. Мајури на велепоседима, шуме, дрвореди хидротехнички системи били су захваћени девастацијом током недовољно организованог процеса колонизације, највише у њеним првим годинама (1921-1924). Замена велепоседа системом малих поседника у Банату отворила је оне године у којем су велепоседи били уништавани, а колони-стичке заједнице још нису биле утемељене на простору колонизације, нити се видео почетак процеса њихове акултурације. У том међувремену делови банатског простора били су деконструисани, а нове појавне форме тог простора тек су се назирале.

У архивској грађи тек ту и тамо пронађу се трагови уништења шума, дрвореда и паркова током процеса аграрне реформе и колонизације. Извештаји жандармеријске станице Нова Црња у периоду од марта 1923. до јануара 1925. године говоре о поремећеном стању јавне безбедности на њеном сектору услед доласка веће групе досељеника, највише из Лике (који су касније заједно са колонистима из Баната створили колонију Александрово), на околне мајуре грофа Чекоњића. Док 4. августа 1922. године извештај командира жандармеријске станице у Новој Црњи каже да „кривичних дела има врло мало“ извештај од 27. новембра исте 1922. године говори о „неповољној јавној безбедности у рејону ове станице зато што се дешава много крађе дрва којој овај број жандарма не може стати на пут.“⁵ У зиму 1923. године командир жандармеријске станице Нова Црња Б. Латковић у свом извештају од 19. фебруара 1923. године одређено говори о извршиоцима кривичних дела у рејону његове станице: „Број службених часова сви имају више услед чешћих иступа насељеника. И реон ове станице и реон станице Честерег насељен је добровољцима и колонистима над којима треба јачег надзора, али су ови ипак бољи од насељеника у Честерегу. Ови насељеници не чине већа противзаконита дела већ обичне иступе са којима власти често имају посла.“⁶

⁴„Претходне одредбе о аграрној реформи“ донесене 25. фебруара 1919. године биле су правни акт који је озаконио процес аграрне реформе и разбијања велепоседа на простору Краљевине СХС.

⁵Историјски архив Зрењанин, ф. 74 Жандармеријска станица Нова Црња, Књига протокола прегледних извештаја 1919-1927.

⁶ ИАЗ, ф. 74, Исто

Командир жандармеријске станице Нова Црња жандармеријски наредник М. Герац у свом извештају од 23. марта 1923. године каже: „Број жандарма је превазишао оно што је предвиђено. Овде има пуно насељеника, добровољаца и колониста који су махом склони крађи дрва.“⁷ У пролеће 1923. године жандармеријска станица из Нове Црње успоставила је привремену жандармеријску станицу на једном од мајура грофа Чекоњића Великом Рокошу да би „спречила харачење шуме од стране добровољаца који су се доселили. Међутим, шума је велика па жандарми нису у стању свако харачење спречити. Потребни су нам окоњени жандарми да би били мобилнији“ захтева у свом извештају од 25. маја 1923. године командир жандармеријске станице у Новој Црњи.⁸ Месец дана касније (25. јуна 1923. године) командир жандармеријске станице у Новој Црњи објашњава у извештају природу кривичних дела досељеника: „Стање јавне безбедности на рејону станице је поремећено јер се дешавају вишеструке крађе дрва, којекаквих шупа, крађе пољских усева. Ово изводе добровољци и колонисти у рејону ове станице и станице Честерег. Кадровац-жандарм Хилмо Бурџевић је прекомандован на привремену станицу Велики Рокош“⁹ До првог извештаја у којем се повољно оцењује ситуација у рејону жандармеријске станице Нова Црња (25. јануар 1925. године) извештаји лоше оцењују безбедносно ситуацију у рејону станице. („Крађи дрва се не може стати на пут из шуме грофа Чекоњића“ - 26. фебруар 1924. године „На привременој станици Велики Рокош чешће се дешава крађа дрва“ 3. март 1924. године. - Командир станице В. Рендулић)¹⁰ Узроке поремећеног стања безбедности не само на подручју ове жандармеријске станице већ и на целокупном бившем велепоседу грофа Чекоњића покушао је у свом извештају од 20. маја 1926. године да објасни нови командир жандармеријске станице у Новој Црњи М. Реић: „Формацијски бројност не одговара због величине рејона који је насељен мноштвом добровољаца и колониста који су због сиромаштва склони кривичним делима.“¹¹

Да су локалне власти и надзорници велепоседа, углавном оптуживали досељене колонисте, највише добровољце за сечу шума, дрвореда и паркова сведочи случај са суседног поседа велепоседу грофа Чекоњића, поседа Алтруистичке банке у Банатском Двору где су били насељени колонисти из околине Дрвара, Гламоча, Требиња и Билеће који су основали колонију Банатски Душановац. Група добровољаца из Босне, њих петорица, 6. марта 1928. године зауставили су Десидора Јонела из румунског села Торка који је секао дрва у парку грофа Рогендорфа и запленили му сва посечена дрва која је он посекао уз дозволу настојника имања Гезе Кунова.

⁷ Историјски архив Зрењанин, ф. 74, Исто

⁸ ИАЗ, ф. 74, Исто

⁹ ИАЗ, ф. 74, Исто

¹⁰ ИАЗ, ф. 74, Исто

¹¹ ИАЗ, ф. 74, Исто

Та посечена дрва требала су да послуже као доказ јер је заступник Алтруистичке банке у Банатском Двору Јакоб Лох, са којим су колонисти имали вишегодишњи сукоб, намеравао да подигне тужбу против колониста за сечу шуме.¹² Оптужбе на рачун колониста да запуштају системе за одводњавање што доводи до поплава¹³ атара и да руше зграде на мајурима¹⁴ били су део општег мишљења о колонистима у Банату .

Дисконтинуитет настао процесом сеобе стварао је конфликт и континуирану напетост између колониста из динарских крајева, посебно српских ратних ветерана-добровољаца, и колонизационог простора, а њихово изразито сиромаштво и неприлагођеност новим условима живота чинило их је заједницама које су биле склоне ситнијим преступима, међу којима је сеча шуме и дрвореда заузимала значајно место. Године после „великог рата“, у новој јужнословенској држави, биле су године када су вредности и устаљене правне и моралне норме из времена које је претходило светском рату биле уништене драматичним потресима које је донео „велики рат“ и бољшевичка револуција у Русији. У таквим општим приликама, када су у Банату уништавани велепоседи, и настојници имања, као и део локалног становништво били су склони да искористе неред настао услед бурних историјских промена и да одређене своје преступе сакрију иза имена колонистичких заједница. Колонисти, а посебно српски добровољци међу њима, као страном телом на простору Баната били су симбол свих промена које је донела нова епоха и највидљивији и најрадикалнији чинилац девастације дела банатског простора.

Године 1940. 18 априла надзорник путева Гена Аћин тужио колонисту из Александрова Ј. Ђурчића (колониста-из Лике, из околине Оточца) да је на путу Нова Црња-Хетин посекао 100 комада багременоваа дебљине 10-15 цм.¹⁵ Оваква врста преступа две деценије након отпочетог процеса колонизације од стране колонисте јесте била рефлекс једног стања из прве половине двадесетих година 20. века који је остао да као историјски рудимент траје у колонистичким насељима у каснијим годинама. У периоду од 1925. до 1940. године број кривичних дела који говоре о недозвољеној сечи дрва на простору одговорности жандармеријске станице Нова Црња која је обухватала велико колонистичко насеље Александрово (5000 становника) је занемарљив. У сачуваним Деловодним протоколима за јануар-јул 1931. таква врста преступа

¹²Архив Војводине, ф. 119 *Савез аџрарних заједница за Банат*, к. *Банатски Душановац* ф. 119/47

¹³Никола Гаћеша, *Аџрарна реформа и колонизација у Банату 1919-1941*, Нови Сад 1972,стр.307

¹⁴„На дан 20. августа 1924. извршио сам контролу објеката `пустара Бозито` где су порушене зграде од тамошњег становништва и материјал је разнесен“ Командир жандармеријске станице у Новој Црњи Ј. Крекић (ИАЗ, ф, 74, *Књига протокола прегледних извештаја 1919-1927*)

¹⁵ИАЗ, ф.77 Среско начелство Јаша Томић (1923-1941)

није забележена у колонији Александрово. Деловодни протоколи за период мај-децембар 1936. године такође не садрже податке о крајама дрвета. Деловодни протоколи жандармеријске станице у Новој Црњи за 1937/38. годину од 87 преступа учињених у колонији Александрово само три преступа региструју као недозвољену сечу дрвета. Да оваква врста преступа није била само особина динарских колонистичких заједница сведочи податак да од три преступа ове врсте учињених у 1937/38. години два су учинили колонисти из Александрова пореклом Банаћани, а један колонисти из Херцеговине из колоније у оближњем Руском Селу.¹⁶

Да ли су дрвореди и паркови у раном периоду колонизације у Банату били уништени, а шумски појасеви озбиљније оштећени нема података у архивској грађи. Са напуштањем мајура од стране колониста, њиховим насељавањем у колонијама и рушењем зграда на њима у другој половини двадесетих година 20. века да се претпоставити да су исечени ветрозаштитни појасеви дрвећа око њих. Такође пољски путеви који су повезивали мајуре нестанком мајура постали су беспотребни, а може се претпоставити да су дрвореди који су их оивичавали били такође посечени. Дебљина посечених багремова на путу Нова Црња-Хетин (10-15 цм.) од стране колонисте Ј. Ђурчића 1940. године указује на чињеницу да су дрвореди око њега били уништени, а потом обновљени у тридесетим годинама 20. века. Већи шумски појасеви били су изложени девастацији, али нису сасвим били уништавани. Побољшање материјалног положаја колонистичких заједница, отворен процес њихове акултурације, њихова повећана сигурност на новом простору, јачање државе и њених органа и институција допринели су да се уништење шумских појасева на простору Баната заустави крајем двадесетих и почетком тридесетих година 20. века.

Како су се колонистичке заједнице у новим насељима и колонијама започињале процес акултурације, како су почела да обликују простор свог новог живљења тако се, од почетка тридесетих година 20. века у колонијама у Банату дешава обрнути процес од процеса сече и уништавања шума и дрвореда. Фотографија улица у колонији Александрово снимљена из авиона у другој половини тридесетих година 20. века показује засађене младице дрвећа (багремова) на њима.¹⁷ Око нових насеља и колонија досељеници формирају дрвореде, најчешће багремова, који служе као ветрозаштитни

¹⁶19. јануар 1938 године Радишић Петар и два друга оптужени су за сечу дрвета, 17. фебруара 1938. године Одацић Светозар и два друга за исти преступ 5. септембра 1938. године Драговић Божо из Руског Села са два друга оптужен је због сече багрема у атару Александрова.

ИАЗ, ф. 74 Деловодни протоколи јануар-јул 193.1 године, мај-децембар 1936. године, 1937-1938. година

¹⁷М. Цветић, н.д.

појасеви око насеља. У двориштима колониста у Банату расту младице багремова који су често самоникли, а остављени на „згодним“ местима око колонијских кућа, економских зграда или на улазу у баште. У порти новосаграђеног храма Светог Василија Острошког у колонији Војвода Степа „1940. године засађену су липе, а око порте је подигнута нова гвоздена ограда“¹⁸. У извештају Соколског друштва из Александрова од 22. марта 1941. године упућеном Савезу аграрних заједница за Банат каже се да је „наше Соколско друштво себи ставило у задатак да у програму *Петрове њешољейке* засади два школска имања воћем, а исто тако један општински плац направи у парк.“¹⁹ „Када се Рођо Рађеновић пијан враћао из кафане хватао се за младице багрема на улици па су оне остајале повијене. Сви су ујутру знали да се Рођо претходне вечери опио“ каже једно сведочење о „бекријању“ добровољца из Лике насељеног у колонији Војвода Степа с краја четврте деценије 20. века.²⁰ Колонија Стајићево у близини Великог Бечкерека насељена колонистима из пет банатских села 24. фебруара 1930. године поред садница воћа тражила је за пошумљавање и 100 комада канадске тополе²¹ а у захтеву од 7. септембра 1932. године и 9 брезових садница.²² Месна организација Савеза ратних добровољаца из Банатског Вишњићева тражила је 24. фебруара 1930. године по 500 комада садница липе, багрема и дуда за своју колонију што говори о нараслим потребама колонијских заједница да употпуне простор у новим насељима.²³ Суштина промене у колективној свести колонијских заједница је очигледна, као и у њиховом односу према простору живљења. Тај простор у тридесетим годинама 20 века постао је „њихов“, процеси акултурације у колонијским насељима били су отворени, конфликт је заменила потреба да се простор сопственог трајања оплемени и да се садњом дрвета обележи сопствена решеност да се на новом простору остане.

Потреба колонисте досељеног у Банат да култивише животињски простор и да га означи као будуће место живота себе и своје породице највидљивије је манифестована потребом да се на окућницама колонијских кућа направе засади воћа. Месне организације Савеза ратних добровољаца из Баната у тридесетим годинама 20. века засипају Пољопривредно одељење Дунавске бановине у Новом Саду непрекидним захтевима да се њиховим колонијама доделе бесплатне саднице воћа²⁴, из Бановинских расадника у Ковину, Белој Цркви или Среских расадника у Бечеју и Аранђелов-

¹⁸Летопис Српске црквена општине Војвода Степа

¹⁹АВ, ф. 126/3 11 184/41 Пољопривредно одељење Дунавске бановине

²⁰Реч је о Милану Рађеновићу –Рођи добровољцу из Срба у Лици. Сведочење Остоје Мицића, Војвода Степа

²¹АВ, ф. 126/3 21 311/930

²²АВ, ф. 126/3 132/933

²³АВ, ф. 126/3 21 311/930

²⁴АВ, ф. 126/3

цу. Током 1930. године колоније Стајићево и Банатско Вишњићево исказале су потребу за 7750 садница, углавном воћа (шљива, вишања, крушака, трешања, јабука, кајсија, ораха).²⁵ Колико су садница воћа ове две колоније добиле није познато. Савез ратних добровољаца је на свом Главном одбору од јула 1931. године преузео акцију за набавку садница воћа за банатске и бачке колоније. У свом гласилу „Добровољачком гласнику“ 18. јула 1931. године објавио је позив свим својим Месним организацијама да пријаве број потребних садница за своја насеља. У пролеће 1932. године 14 колонија у Банату и Бачкој добило је саднице из Бановинских и Среских расадника. Шест банатских колонија добило је укупно 4142 саднице (Банатско Вишњићево -1200 садница, Банатско Аранђелово - 1090, Владимировац - 680, Велика Грета - 612, Руско Село - 370, Банатско Ново Село - 190).²⁶ Данило Садак, председник Месне организације Савеза ратних добровољаца у Руском Селу у писму Главном одбору Савеза ратних добровољаца од 12. априла 1932. године наводи да је организација примила 260 садница, а да није послато 120 садница шљиве, вишње и брескви. Управник расадника Ковин 26. априла 1932., на интервенцију Савеза ратних добровољаца, наредио је да се колонији Руско Село пошаље још 90 садница шљива и 20 садница вишања.²⁷ Током 1932. године у шест банатских колонија допремљено је 940 садница шљива, 790 садница јабука, 570 садница крушака, по 400 садница трешања и кајсија, 370 садница вишања, 297 садница ораха, 165 садница дуња, 100 садница дуда, 90 садница багрема.²⁸ Број садница багрема није велик у односу на распрострањеност ове врсте дрвета у новим банатским насељима, јер су колонисти користили за садњу „самоникли“ багрем. Највећа потражња у банатским колонијама била је за садницама шљиве, с обзиром на потребе колонистичких домаћинстава за ракијом и на појачану потрошњу алкохола у колонијама Баната. Од шест банатских колонија само је Месна организација савеза ратних добровољаца у Банатском Аранђелову, која је обухватала добровољце из две новоосноване колоније: Малог Сигета и Подлокња и добровољце –колонисте и староседеоце из Банатског Аранђелова тражила 100 садница дуда што указује на појачани степен акултурације досељеника из Босне (Босанско Грахово, Босански Петровац, Ливно) на простору колонизације.²⁹ Садња дудова, поред садње багрема, на улицама невелике колоније Стари Лец (90 породица) такође је показатељ појачане акултурације добровољаца и колониста из околине Мркоњић-града у Босни у насељу у којем је живело немачко и мађарско становништво.³⁰

²⁵АВ, ф. 126/3 21 311/930

²⁶„Добровољачки гласник“ бр. 5. 1932. година

²⁷АВ, ф. 126/3 16 235/932

²⁸„Добровољачки гласник“ бр. 5. 1932 година

²⁹„Добровољачки гласник“, Исто

³⁰Смиљана Коцкар, Срби у Старом Лецу, Београд 2002, стр. 29

Године 1938. по расположивим подацима подељено је 3285 садница у четири банатске колоније (Војвода Степа-2055 садница³¹, Александрово-740 садница³², Војвода Бојовић-365 садница³³, Велика Греда -125 садница³⁴). У насељу Војвода Степа на 74 колонистичка домаћинства подељено је просечно 27,7 садница воћа³⁵. што указује на интезивно стварање засада воћа на окућницама колониста. У спецификацији садница 1938. године у поменутом четири колонистичка насеља примећујемо већу разноврсност у односу на захтеве колонистичких заједница из 1930. и 1932. године па се у њима појављују чак и захтеви за садницама бадема³⁶. Подизање засада воћа на школским плацевима у другој половини тридесетих година 20. века од стране школа у колонијама био је пример за угледање за већину насељеника у њима³⁷. Подбележник у општини колонистичког насеља Војвода Степа руски емигрант Леонид Ходомски на својој окућници гајио је расне сорте воћа и преносио знања о гајењу воћа на колонисте у Војвода Степи³⁸, делујући у колонији као културолошки посредник.³⁹

Драматичност промена које је Банату донео процес аграрне реформе и колонизације, као кључна константа историје Баната између два светска рата, свој спољни израз имала је у процесу преобликовања банатског пејсажа у оним деловима Баната који су били изложени колонизацији, тј. масовном досељавању колонистичких група из динарских крајева Краљевине СХС, највише српских ратних ветерана-добровољаца. Током аграрне реформе и колонизације у Банату нестали су мајури (пустаре) на велепоседима, и дрвореди око њих, запуштени су канали за одводњавање што је довело до плављења њива у атарима колонистичких насеља, нестали су путеви који су водили од мајура до велепоседима, велики земљишни поседи издељени су на мноштво малих парцела; нова насеља формирана су на простору Баната, најчешће око некадашњих мајура као њихових нуклеуса, на ободима старих насеља у Банату саграђене су колоније досељеника. У новим насељима

³¹АВ, ф. 119/57

³²АВ, ф. 119/43

³³АВ, ф. 119/55

³⁴АВ, ф. 119/51

³⁵АВ, ф. 119/57

³⁶АВ, ф. 119/43

³⁷Милан Мицић, *Школство у новим насељима у Банату (1920-1941)* (рукопис)

³⁸Л. Ходомски, звани у колонији В. Степа „Минајло Рус“ Сведочење Данило Комненовић, Војвода Степа

³⁹Поменути руски емигрант преносио је и своја знања о пчеларству на досељенике. Сведочанство Д. Комненовића

обликован је унутрашњи пејсаж тих насеља (формирање дрвореда на улицама, градња артешких бунара, јавних зграда и тротоара, садња засада воћа на окућницама досељеника итд.)

Сеча, тј. уништење дрвореда, дела паркова и шумских појаса на мајурима и банатским велепоседима, па формирање дрвореда у и око нових насеља и колонија, око значајнијих локалних путева и засада воћа на окућницама колониста представљали су појавност и спољашњу опну драматичног процеса аграрне реформе и колонизације који је потресао, разорио и пределовао предратне банатске друштвене, економске и националне структуре, који је довео до сукоба различитих културних модела и појаве социјалних, културолошких и националних напетости дугог трајања. Питање уништења шума и дрвореда и њихове поновне садње јесу онај сегмент историје колонизације између два светска рата на којем су били видљиви дубљи потреси који су захватили банатски простор узнемирен променама граница и аграрно-поседовних односа, као и масовном појавом становништва неприлагођеног панонској културологији.

У раној фази аграрне реформе и колонизације (1920-1924. година) као средишна константа тог процеса јавља се конфликт између досељеничких група и локалних власти и становништва. Колонистичке групе насељавају се у том периоду на мајуре велепоседа или узимају у закуп куће у староседелачким насељима. Колонистичке заједнице формиране на мајурима делују као кохерентне привремене групе. Оне су насељене углавном из истог завичаја (Лика, Херцеговина, Црна Гора, Босна, Кордун), али има заједница на појединим мајурима састављених од различитих завичајних група који су се на њима налазили у процесу међусобног конфликта и прожимања. Колонистичке заједнице на мајурима су изоловане групе људи у односу на околна насеља, са доминантним осећањем колективне несигурности и израженог страха и агресивности у односу на простор насељавања (локално становништво, локалне, судске и полицијске власти). Оне се састојале од изузетно сиромашних људи, од збира дисконтинуитета створених сеобом, али људи са снажним уверењем у своју историјску мисију (српски добровољци-ратни ветерани) а самим тим од појединаца високог личног самопоштовања које је прерастало у осећања више вредности у односу на затечено становништво. Чин добровољства у српској војсци у Првом светском рату, осећање историјске мисије „на североисточним међама нове државе“ сударао се са сиромаштвом досељеника и њиховима осећањем напуштености, од стране државе, на банатским мајурима. Самовоља колонисте, посебно српског ратног добровољца, произилазила је из историјског апсурда и историјске контраверзе у којима су налазиле колонистичке заједнице које су посезале из огорчености и сиромаштва и за оним што им није припадало (а мислили су да припада), а што је представљало основу опстанка (људска и сточна храна, огревно дрво, грађа и материјал за кућу) што им није обезбедила држава коју су сматрали својом и која их је колонизирала у Банат.

Локалне и полицијске власти и локално становништво без обзира на националност, као и настојници експрописаних имања оптуживали су досељене колонисте за сечу дрвореда шума и паркова у првим годинама по њиховој колонизацији. Сеча дрвета, уз ситније пољске крађе и разношење грађевинског материјала са зграда велепоседничких мајура, била је лепеза досељеничких преступа током првих година по колонизацији (прва половина треће деценије 20. века). Сиромашно колонистичко становништво посезало је за дрветом из велепоседничких шума и из дрвореда око мајура и пољских путева са основним мотивом да припреми огрев за зиму за себе и своје породице које су у Банату, услед неприлагођености и лоших хигијенских услова на мајурима, биле изложене болестима и густој фреквенцији умирања. Аграрна администрација која је организовала аграрну реформу и колонизацију често је досељенике на велепоседима препуштала самима себи у раном раздобљу колонизације. За већину досељеника, а то су били српски ратни ветарани-добровољци, чин колонизације био је само продужетак вандредних животних околности насталих услед светског рата и њиховог учешћа у њему. Са осећањем вандредне животне ситуације дужег трајања, у условима изолације на мајурима Баната, добровољачке насељеничке заједнице задржавале су фронтovski систем вредности у којима су „сналажење“, међусобна солидарност и самовоља били гаранти њиховог животног опстанка. Досељени колониста-српски добровољац, сасвим легитимно по фронтovском кодексу, посезао је за имовином „грофова“ (дрво, грађевински материјал) са војничким осећањем да узима бедне остатке војничког плена од стране која је ратни губитник. Правни поредак предратне Европе био је урушен самим „великим ратом“ и вредностима које је донела бољшевичка револуција у Русији која је неприкосновеност приватне својине довела у питање. Сама чињеница експропирације велепоседника у Краљевини СХС била је урушавање права приватне својине. Једном нарушен принцип приватне својине утицао је на то да досељени добровољци, али не само они већ и староседалачко становништво у Банату, лако посезали за имовином на експрописаним банатским поседима, јер је већ земља велепоседника у тим годинама била на путу да промени власника. Слабости новостворене државе, Краљевине СХС, њена немогућност да у првим годинама свог постојања, изгради свој апарат принуде, као и војничке „заслуге“ насељених добровољаца, чинили су да ове шумске и пољске штете на имањима велепоседника у Банату буду учестале, поготово што су у питању били ситнији преступи који нису угрожавали државни поредак нарушен иначе на другим странама. Питање акултурације досељеничких заједница, тј. њиховог прилагођавања Банату, путем сече шума, дрвореда и паркова било је најуочљивије. Пошто су досељеници долазили такође са простора бивше Аустро-Угарске државе кажњивост таквог чина била им је позната, иако у условима великих шумских пространстава, као што су у Лици и Босни, свака врста таквог преступа често је остајала некажњена и била је део животних навика тамошњег становништва. Сеобом у Банат, колонистичке

групе из динарских крајева, преносиле су своје обичаје, вредности и навике, а почетком двадесетих година 20. века процес њихове акултурације није био отворен. Насупрот томе део локалног становништа, као и настојници експрописаних велепоседа, учествовао је у девастацији шума, дрвореда и паркова, о чему говори случај из Банатског Душановца 1928. године. Њихове акције у том погледу биле су мање видљиве од престапа досељеника, иза којих су они и прикривали своје преступе. Колонистичке заједнице, на простору Баната, између два светска рата, а нарочито у првој деценији по досељавању, биле су „страна тела“ и свака врста њихових покрета, односа, ставова и акција била је уочљива и властима и локалном становништву.

Процес акултурације досељеничких заједница у новим насељима и колонијама у Банату био је видљив градњом нових насеља, а отворен је крајем треће и почетком четврте деценије 20. века. Колонистичке заједнице у тим годинама окружиле су своја насеља дрворедима, највише багрема, који су требали да имају улогу ветро-заштитних појасева, а улице у новима насељима оивичила такође дрворедима, углавном багрема. Багрем је тако постао дрво нових насеља, поготово што су досељеници на својим окућницама садиле младице багрема, или остављали „самоникле“ багретоме да расту у њиховим двориштима или на улазу у баште. Багрем је било дрво прилагођено банатском поднебљу, дрво које је брзо расло и у колонијама у Банату имало је материјалну и симболичку функцију; употпуњавао је празан простор колоније и окућница у њима, стварао утисак испуњеног простора, штитио од ветрова, а својим брзим растом одавао слику дужег трајања у новим насељима колониста и колонистичких група од трајања мереног бројем година проведених у Банату. Садња дудова у одређеном броју колонија (Банатско Аранђелово, Мали Сигет, Подлокањ, Стари Лец) указивала је на појачани степен акултурације досељеничких заједница, углавном пореклом из Босне.

Изградити кућу и засадити дрво били су онај чин који је за досељеничке породице представљао граничник одлуке да се остане на месту колонизације. Садњом воћа та спољна симболика велике унутрашње борбе која се одвијала ван сфере видљивог унутар колонистичких породица добијала је материјализовани траг као јасан симбол решености да се остане у новом завичају. Зато колонистичке заједнице од почетка тридесетих година 20. века упућују захтеве за великим количинама садница. Обележити сопствени простор дрветом и засадити воћа, култивисати га, означити га као свој био је видљив траг означеног процеса акултурације који се отварао у четвртој деценији 20. века. Испунити простор сопственим траговима као што су кућа, воћка или дрво били су знаци градње новог идентита колонистичких породица. Јавне зграде у колонијама и дрвореди осим обележавања и употпуњења простора имали су и функцију трагања за новим локалним идентитетом досељених колонистичких група. Сазнање о себи у новом простору, садња дрвета и градња кућа, обележавали су већу стабилност досељеника на месту

колонизације, смањивале постојећи конфликт, ублажавале напетост између банатских колонија и локалних власти и становништва. Садња дрвета и воћа прекидала је осећање привремености изражен код колонистичких заједница у Банату у двадесетим годинама 20. века. Простор насељења овим чином је све више постојао њихов иако су се процеси акултурације тек назирали и отварали. Препознављивост свог дрвореда, своје воћке, свог засађеног багрема појачавала је емотивност колонисте и везивала га за ново станиште.

ИЗВОРИ

1. Архив Војводине-Нови Сад
а. ф. 119 Савез аграрних заједница за Банат (1923-1941)
б. ф. 126/3 Пољопривредно одељење Дунавске бановине
2. Историјски архив Зрењанин
а. ф. 74 Жандармеријска станица Нова Црња (1919-1941)
б. ф. 77 Среско начелство Јаша Томић (1919-1941)
3. Летопис Српске црквене општине Војвода Степа
4. Сведочења
а. Остоја Мицић, Војвода Степа
б. Данило Комненовић, Војвода Степа

ЛИТЕРАТУРА

1. Никола Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1920-1941*, Нови Сад 1972.
2. *Добровољачки гласник* бр. 5. 1932. година
3. Коцкар Смиљана, *Срби у Сјаром Лецу*, Београд 2002.
4. Милан Мицић, *Искушење – живети у колонији*, Житиште 2008
5. Милан Мицић, *Прве деценије тирајања*, Зрењанин 1996.
6. Милан Мицић, *Школство у новим насељима Баната (1920-1941)* (рукопис), 2007.
7. Цветић Миодраг, *Хроника Александрова 1*, Зрењанин, 1998.